

О. М. Никольская,
Г. М. Косова, О. В. Орлова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

7

Умовні позначення:

	— словник термінів;		— творче читання;
	— порівнюємо;		— література і мистецтво;
	— Україна і світ;		— культура різних народів;
	— ключі до твору;		— робота з текстом;
	— для тих, хто володіє іноземною мовою.		

ЛИЦАРЯМ ХХІ СТОЛІТТЯ

Україна жде лицарів духу!

Іван Франко

Кожна епоха породжує своїх героїв. У добу античності люди захоплювалися мужністю Прометея й Геракла, майстерністю Дедала та Пігмаліона, сміливістю Ікара й Орфея... На зміну їм у часи Середньовіччя прийшли Робін Гуд і його товариші, хоробрі лицарі й прекрасні дами... У ХХІ ст. теж потрібні герої — справжні лицарі, віддані своїй батьківщині й ідеалам справедливості, честі, краси та добра. Дух лицарства нині палає в серцях тих, хто любить Україну й бажає служити їй. Ми всі лицарі (чи лицарки), коли йдеться про захист рідної країни, її незалежність і процвітання.

Лицарська культура далеких часів залишила нам чудові вірші й романи, полотна художників і собори. А що залишимо після себе ми, лицарі ХХІ ст.? Якими ми станемо й що зробимо для нашої України? Давайте разом спробуємо сформулювати Кодекс сучасного лицаря.

1. Лицар любить свою вітчизну понад усе, її свобода і щастя — його головна мета.

2. Лицар вільний у своєму мисленні, не спиняється у творчому пошуку.

3. Лицар не боїться випробувань, уміє ставити високі цілі й досягати їх.

4. Лицар допомагає знедоленим і скривдженим.

5. Лицар поважає позицію інших і вміє відстоювати власну думку.

6. Лицар не має у своєму серці зла, ненависті, заздрощів, жорстокості.

7. Лицар цінує дружбу, кохання, милосердя, совість, честь, правду.

8. Лицар не може ані дня прожити без книжки, бо вона кличе до нових подвигів і прокладає шлях у щасливе майбутнє.

Спільно з учителем та однокласниками придумайте ще кілька правил для Кодексу сучасного лицаря. Віримо, що художні твори, які ви прочитаєте в 7 класі, допоможуть вам стати справжніми лицарями незалежної України!

Автори

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Підручник із світової літератури — ваш добрий друг, порадник і компас в океані світової літератури. У ньому ви знайдете тлумачення літературознавчих понять («Словник термінів»), найновішу інформацію про митців («Сторінки життя і творчості»), про зв'язки української та інших національних літератур і культур («Україна і світ»), про особливості культури різних країн («Культура різних народів»), про втілення творів словесності у видах мистецтва («Література і мистецтво»). Для того щоб ви добре зрозуміли ідейно-художню своєрідність літературних творів і отримали певні знання, уведено спеціальні рубрики «Ключі до твору» і «Коментарі». Оскільки ви стали старшими, рубрика «Робота з текстом» (з нею ви працювали в попередніх класах) стала розгалуженішою й цікавішою, вона дасть можливість отримати чудові враження від прочитаних творів. У цій рубриці ви знайдете різнорівневі запитання та завдання: «Осмислюємо прочитане», «Порівнюємо», «Для обговорення», «Творче завдання», «Для самостійного опрацювання», «Робота в групах», «Книжка і комп'ютер». Ми живемо в умовах сучасного інформаційного суспільства, тому не забуваймо використовувати можливості Інтернету для збагачення кола читання!

Для того щоб ви звернули увагу на найважливіші аспекти розділів, уведено рубрику «Зауважте». У рубриці «Мудра думка» зібрано висловлювання відомих людей, що дасть поштовх і для вашого мислення. «Цікаво знати» доповнить ваші уявлення про митців та їхню творчість. Рубрика «Краса слова» виявляє специфіку літератури як мистецтва слова, навчає відчувати художні нюанси творів, розкриває секрети майстерності письменників. Кожен розділ завершують підсумкові запитання та завдання («Перевірте себе») і список рекомендованої літератури для читання («Радимо прочитати»).

Програмові художні твори подано в рубриці «Творче читання» в найкращих українських перекладах (повністю або в ключових епізодах чи фрагментах, передбачених для опрацювання в класі). Деякі художні тексти вміщено мовами оригіналів — англійською та німецькою («Для тих, хто володіє іноземною мовою»). Це сприятиме кращому засвоєнню не тільки літератури, а й іноземних мов. У всьому світі люди, які хочуть досконало знати іноземні мови, читають художні тексти мовами оригіналів.

Однак навіть найкращий підручник не може замінити художніх творів, які потрібно читати повністю для отримання найповнішого уявлення про його сюжет і образи. Ви ж розумієте, що отримати, наприклад,

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. м. Київ

повне уявлення про будь-яку картину не можна тільки за окремим фрагментом, якщо не побачити все полотно. Так і з літературними творами! Автори пишуть їх не для того, щоб їх скорочували в підручниках або в дайджестах, а для того, щоб люди їх читали й обговорювали, щоб над ними думали й щоб ними насолоджувалися! Хороша книжка може змінити людину, а може, і весь світ... Тому за книжками, а особливо за значними за обсягом художніми творами (їх скорочення неможливе без шкоди для змісту та художньої структури), вам доведеться звернутися до найближчої бібліотеки або Інтернету. Ми переконані, що ви знайдете потрібні книжки й прочитаете їх із великим інтересом, а необхідну інформацію про них та їхніх авторів ви знайдете в підручнику.

Французький учитель і письменник Даніель Пеннак слушно зауважив: «Гарна книжка — це добрий друг, спілкування з яким не може бути обмежено сторінками підручника. До книжки-друга хочеться приходити в різні періоди життя. Власне, вік людини можна рахувати прочитаними книжками. Хтось залишається “маленьким” на все життя, обмежившись казками й пригодами фантастичних героїв, а хтось добирає до хорошої і серйозної літератури, що вчить думати й співпереживати».

**Бажаємо вам
успішного дорослішання
разом із книжками!**

ВСТУП

ОРИГІНАЛ І ПЕРЕКЛАД

Культура — найкоротший шлях до порозуміння між народами.

Микола Лукаш

Переклад та його значення у світі. Сучасний світ звучить на різні голоси. Розмаїття мов і культур — це надзвичайно цікаво й чудово! Ми збагачуємося, долучаючись до духовних здобутків різних народів. Утім, щоб їх опанувати, потрібно знати іноземні мови, тоді ми зможемо вільно мандрувати, спілкуватися, дружити й здобувати корисну інформацію. Проте жодна людина не може знати всі мови світу, тому для того щоб ми могли ознайомитися з надбаннями інших країн і народів, є люди, які досконало володіють іноземними мовами й професійно роблять дуже важливу справу — перекладають тексти з однієї мови іншою. Такі люди називаються *перекладачами*.

Переклад — це відтворення тексту (усного чи писемного) засобами іншої мови. За словами Й. В. Гете, це «один із найважливіших і найсуттєвіших засобів спілкування між людьми». А *художній переклад* виконує особливо важливу роль у процесі культурного обміну й взаємозбагачення народів, у справі утвердження миру на Землі.

Специфіка художнього перекладу. Художній текст суттєво відрізняється від нашого практичного мовлення. Найголовніша різниця полягає в тому, що практичне мовлення виконує передовсім функцію передачі інформації, а в художньому тексті до цього додається й естетична функція.

Щоб зробити переклад художнього твору, мало знати мову оригіналу й мову перекладу. Треба знати життя обох народів, спосіб їхнього мислення, історію, традиції, звичаї. Художній переклад є явищем од-

разу двох літератур — народу, мовою якого створювався оригінал, і народу, мовою якого він перекладається. Цей твір має зберігати колорит іноземності, але водночас бути зрозумілим іномовному читачеві.

Види перекладів. Переклади бувають різними. Їх види виокремлюють залежно від того, наскільки близько до оригіналу перекладач відтворив текст іншою мовою. *Прямий (або*

Художній переклад вимагає збереження не тільки змісту й форми першоджерела, а й естетичної функції, такого ж емоційного впливу, який забезпечує текст оригіналу.

Переклад тим відрізняється від оригіналу, що оригінал — один, він існує в остаточній і незмінній формі, а єдино можливого перекладу не буває, як не буває, скажімо, єдиного виконання музичного твору: кожен виконавець надає своїй інтерпретації власних відтінків, своєрідних рис.

Григорій Кочур

дослівний) переклад — це відтворення тексту іншою мовою шляхом механічної підстановки на місце іншомовних слів їх абсолютних відповідників із мови, якою здійснюється переклад, зі збереженням чужомовних конструкцій. Прямий (дослівний) переклад, своєрідна «фотографія» оригіналу, може слугувати початковим етапом для розшифрування складних місць першоджерела. Утім, прямий переклад не завжди буде достатнім для розуміння художнього смислу твору, адже дуже часто мови різних народів відрізняються своїми лексичними, граматичними чи синтаксичними особливостями. Тому щоб відтворити певні слова чи вирази іншою мовою, потрібно шукати подібні (близькі за змістом і формою) відповідники (еквіваленти) в іншій мові. Переклад, у якому використовуються не прямі, але адекватні (еквівалентні) засоби іншої мови, що відображають ідейно-художній зміст оригіналу, називають *непрямим*. Тут не йдеться про «правильний» чи «неправильний» переклад, а насамперед — про «вдалий» чи «невдалий», що залежить від майстерності перекладача.

Нерідко прямий переклад плутають із точним перекладом. Однак це різні поняття. *Точний переклад* має на меті відтворення не лише змісту, а й формальних ознак першоджерела, дає повне уявлення про систему художніх засобів і стиль оригіналу. Однак, на відміну від дослівного, точний переклад є вже пристосованим до мови, якою він здійснюється, відповідаючи її літературним нормам. Точний переклад художнього твору відтворює, крім змісту та формальних ознак, його образність, емоційну атмосферу, нюанси смислу. А неточний переклад має відхилення як від змісту, так і від форми оригіналу.

Повний переклад — це переклад усього обсягу тексту до найменших дрібниць і нюансів. А неповний переклад — відтворення лише основних положень тексту, його окремих частин, елементів.

Вільний переклад — це відтворення загального змісту іншомовного тексту без збереження деталей і емоційно-експресивних відтінків.

Переклад і переспів. В українській перекладацькій традиції існує такий вид творчої діяльності, як *переспів*. Це вже не переклад, а авторський твір (як правило, віршований), у якому митець, відштовхуючись від іншомовного джерела й спираючись на нього (у змісті та формі), висловлює власні погляди. Фактично це новий самостійний текст, створений за мотивами оригіналу. У переспіві можуть зберігатися деякі

образи, мотиви, формальні особливості оригіналу, проте ідейно-художній зміст переспіву відрізняється від першоджерела. Метою переспіву є створення національного варіанта відомого сюжету чи мотиву, висловлення авторської позиції, утвердження певної ідеї.

Відмінності переспіву й перекладу

Переклад (художній)	Переспів
Точне відтворення змістових і формальних домінант першоджерела — іншомовного оригіналу.	Подібність до оригіналу в окремих елементах (сюжети, мотиви, образи тощо), але це цілком самостійний твір.
Висловлення позиції автора іншомовного оригіналу.	Висловлення власної позиції автора переспіву.
Збереження колориту іноземності (зв'язку з епохою, життям іншої країни, її традиціями, звичаями тощо).	Виразний національний колорит, наближення до духовних потреб країни й народу автора переспіву.

Оригінал (з художнього твору) (латин. *первісний*) — текст, створений тією мовою, якою володіє і яку обрав автор.

Переклад — відтворення змісту усного висловлювання чи писемного тексту засобами іншої мови.

Переспів — твір (як правило, віршований), написаний за мотивами твору іншого автора, з елементами наслідування складників першоджерела, наближений до перекладу й подібний до нього, але все ж таки відмінний за змістом і формою, з яскраво вираженою авторською позицією.

Мистецтво перекладу було здавна відомо в Київській Русі, де з часів прийняття християнства (988) перекладали біблійні й богослужбові книги, твори церковних діячів тощо. Важливий внесок у розвиток перекладу зробив великий князь київський *Ярослав Мудрий* (близько 983–1054), при дворі якого була заснована школа переписувачів книг із різних мов. До Києва були запрошені знавці різних мов, які ставали викладачами цієї школи. З поширенням друкарства в Україні значну кількість літератури перекладали не лише в монастирях, а й в університетах. При Університеті святого Володимира вченими був організований гурток, який забезпечував друкарів перекладами богословських і навчальних текстів. Великий внесок у справу прилучення України до духовних здобутків світу здійснила Києво-Могилянська академія, заснована в 1636 р.

Ярослав Мудрий.
Мініатюра.
1672 р.

Перекладацькою діяльністю плідно займалися такі українські письменники, як І. Франко, Леся Українка, П. Куліш, Марко Вовчок, М. Рильський, М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Вороний та ін. Вагомий внесок у розвиток українського перекладознавства зробили Борис Тен, Г. Кочур, М. Лукаш, Л. Первомайський, І. Стещенко та ін.

Краса слова

Основні принципи аналізу й інтерпретації художнього перекладу. Зрозуміло, що в справі художнього перекладу неможливо абсолютно точно відтворити всі ознаки оригіналу через різницю між мовами, а також через відмінності в культурі, способі життя, традиціях народів. Як же оцінити вартість художнього перекладу? Підказкою слугує текст оригіналу. У ньому завжди є певні домінанти — ключові елементи, які визначають зміст і форму твору, його художній смисл. На їх відтворення спрямовані зусилля перекладачів. Однак важливими є й нюанси, емоційно-експресивні відтінки художнього тексту. Отже, художній переклад має відповідати таким принципам: 1) точність відтворення основного змісту, форми й відтінків (домінант оригіналу); 2) літературність (відповідність нормам літературної мови); 3) урахування традицій і звичаїв народів, специфіки їхнього життя, епохи, мови; 4) художня цілісність, гармонійність, що мають естетичний вплив на читача. Григорій Кочур уважав, що перекладні твори повинні мати той самий емоційний вплив на читача, як і оригінал рідною для поета мовою. Разом з тим перекладні твори мають привносити щось нове: збагачувати рідну літературу новим поетичним змістом, іншою образністю, новими ритмами.

Біблія. Старий Заповіт Книга Псалмів

Коментарі. З давньоєврейської слово *псалом* означає «похвала, похвальна пісня Господу». Здавна біблійні тексти не тільки читали, а ще й співали в храмах, що мало велике повчальне значення. У Книзі Псалмів (Псалтир) уміщено псалми, які належать біблійним героям — Давиду, Мойсею та іншим пророкам. Багато письменників зверталися до художньої обробки біблійних текстів. Серед них і Т. Шевченко, який написав десять переспівів із Псалтиря. З дитинства від добре знав Псалтир, учився за ним і захоплювався його поетичністю. У своїх переспівах він надав філософського значення біблійним текстам і наблизив їх до проблем нації.

Псалом 1

Блажен¹ муж, що за радою несправедливих не ходить², і не стоїть на дорозі грішних, і не сидить на сидінні злоріків, та в Законі³ Господнім його насолода, і про Закон Його вдень і вночі він роздумує! І він буде,

¹ *Блаже́н* — щасливий.

² *Хо́дить* — живе.

³ *Зако́н* — П'ятикнижжя Мойсееве, Закон Божий.

як дерево, над водним потоком посаджене, що родить свій плід своєчасно, і що листя не в'яне його, — і все, що він чинить, — щаститься йому!

Не так ті безбожні, — вони як полова, що вітер її розвіває! Ось тому-то не встоять безбожні на суді, ані грішними в зборі праведних, — дорогу¹, бо праведних знає Господь, а дорога безбожних загине!

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Давидові псалми (1845)

1

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він,
Як на добрім полі
Над водою посажене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите.

Так і муж той
В добрі своїм спіє,
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає,
Як той попіл над землею
Вітер розмахає.
І не встануть з праведними
Злії з домовини,
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте ознаки переспіву у вірші Т. Шевченка.
2. Які ідеї втілено в переспіві українського поета?

Порівнюємо. Чим подібні й чим відрізняються подані тексти?

Для обговорення. Яким, на вашу думку, має бути якісний (вдалий) художній переклад? Сформулюйте вимоги до нього.

Творче завдання. 1. Напишіть невеличкий твір-роздум на тему «Діла добрих оновляться, Діла злих загинуть» (8–10 речень). 2. 30 вересня в різних країнах світу відзначають Міжнародний день перекладача. Підготуйте разом з учителем і своїми однокласниками до цього дня виставку ваших улюблених книжок зарубіжних авторів, розкажіть про перекладачів, які їх перекладали, про особливості їхніх перекладів.

Перевірте себе

1. Дайте визначення понять «оригінал» і «переклад». У чому полягає специфіка художнього перекладу? 2. Які види перекладу ви знаєте? Розкрийте їх своєрідність. 3. Чим відрізняється переспів від перекладу? 4. Які події вплинули на розвиток української перекладацької традиції? 5. Назвіть імена відомих українських перекладачів. Які їхні переклади ви знаєте?

¹ *Доро́га* — тут: життя, учинки, життєвий путь.

БИЛИНИ і БАЛАДИ

БИЛИНА ЯК ЖАНР ДАВНЬОРУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

І великими, і малими ділами можна
заслужити милість Божу.

Володимир Мономах. «Повчання дітям»

Поетичне відображення історії Київської Русі в билинах. Понад десять століть тому в Києві, столиці Київської Русі, як і тепер, виблискували на сонці куполи церков і було чути малинові дзвони... Біля палацу князя Володимира збиралися гості з різних земель, купці й простий народ. Вулиці й площі наповнювалися людом, для якого гуслярі голосно співали пісні про перемогу княжої дружини над ворогами, героїчні діяння руських воїнів і мудре правління князя. Ці пісні називали *билинами* (з давньорос. *быль* — те, що було), або *старинами*, чи *старинками*.

У билинах трапляються імена реальних історичних діячів. В образі билинного князя Володимира (Володимир Красне Сонечко) поєдналися риси київських князів Володимира Святославича (бл. 960–1015, за його правління в 988 р. відбулося хрещення Русі) і Володимира Мономаха (1053–1125, під час його правління відбулося зміцнення держави).

Зуважте

Билини передавали з вуст в уста, від покоління до покоління. Давно минули ті часи, а в билинах назавжди закарбувались історичні події, пов'язані із зміцненням Київської Русі, а також дух наших пращурів, які прагнули свободи, миру та світлого ідеалу.

Собор Святої Софії. м. Київ

В. Васнецов. Хрещення Русі.
1885–1896 рр.

У билинному епосі також діють реальні князі Вольга (Олег) Святославич, Добриня, Гліб, Всеслав Полоцький, бояри Ставр і Путята, купець Садко та ін. Згадуються половецькі хани Шарукан (Шарк-великан, Кудреван), його син Отрак і внук Кончак (Коньшак), хан Сугра, Тугоркан (Тугарин-Змій), татарські хани Батий і Калин-цар. Ці імена історичних діячів уможливили визначення хронологічних меж сюжетів билин — приблизно 975–1240-і роки. У билинах ідеться про військові походи київських князів, їхню боротьбу з кочовими племенами, що загрожували Київській Русі (печеніги, половці, татари та ін.), а також про інші аспекти тогочасного буття — працю, торгівлю, мистецтво. Билини мали на меті укріпити дух народу, об'єднати людей різних соціальних станів довкола рідної держави.

Географія билин досить широка й конкретна. Київ, Чернігів, Новгород, Муром і південні краї — місце дії в багатьох билинах. Інколи в них згадуються «заморські землі» — Царград (або Візантій, Константинополь, нині

Стамбул), Єрусалим. Однак, які б історичні події не були взяті за основу билин, які б реальні імена й місця не згадувалися, вони обов'язково переосмислювалися народними співцями, котрі давали легендарне трактування тому, що колись відбувалося в Київській Русі.

Характерні ознаки билин. Билини стали втіленням історичного минулого, народного духу, думок і прагнень людей Київської Русі. У билинах у казковій, напівфантастичній формі знайшли відтворення уявлення народу про добро і зло, війну і мир, ідеальних героїв, працю, державну владу, місце людини на землі. Не випадково персонажі билин, як і в казках, поділяються на позитивних і негативних. Позитивні герої (Ілля Муромець, Микула Селянинович, Альоша Попович, Добриня та ін.) відстоюють добро й справедливість. Вони не прагнуть воювати, але за необхідності беруть у руки меч і захищають руську землю. Негативні персонажі (Калин-цар, Соловей-Розбійник, Змій Горинич та ін.), навпаки, несуть зло: вони загрожують миру й спокою людей, заважають їхній вільній праці, а тому однозначно засуджуються билинними співцями.

Героями давньоруських билин стали богатирі (Ілля Муромець, Альоша Попович, Добриня та ін.) або люди з винятковими здібностями (наприклад, Садко, Василина Микулівна, Микула Селянинович та ін.). Народ поетизує й ідеалізує їх, наділяючи великою внутрішньою силою та позитивними моральними рисами. Ратний і трудовий подвиги є однаково величними для давніх співців. Сила героїв не тільки в їхніх фізичних можливостях або зброї, а в глибинах їхнього духу, моралі й патріотизмі. Міць билинних героїв усіляко возвеличується, примножується за допомогою гіперболи. Вони долають страшні перешкоди, б'ються з численними ворогами, а нерідко й з фантастичними персонажами (у цьому теж виявляється гіпербола). Як вважали безіменні автори, людина має бути вірним сином своєї землі, служити їй вірою й правдою, захищати від загарбників, мечем і плугом торувати шлях своєму народові до щасливого майбуття.

У билинах також відображено роздуми людей того часу про державність та ідеального правителя. Ім'я билинного князя Володимира оповите серпанком легенд, народною любов'ю й теплом. Герої вірно служать йому і, хоча інколи ображаються на нього, ніколи не йдуть проти Володимира. Служити йому означало бути відданим рідній землі. Тому в момент важких випробувань герої забувають про особисті образи й ідуть у бій із ворогами.

Звернімо увагу на те, що більшість билинних персонажів — прості люди незначного походження. Вони володіють не тільки силою, а й знають грамоту (як Ілля Муромець), уміють грати на гуслах і складати пісні (як Добриня, Ставр Годінович, Садко), можуть навіть грати в шахи (як Василина Микулівна) і творити всілякі дива. У зображенні численних талантів билинних героїв виявилось бажання народу прославити просту людину свого часу, віра в її творчий розвиток.

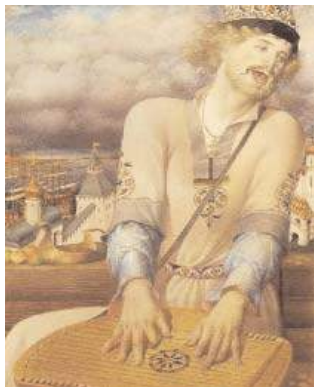
У фіналі билин, як і в народних казках, завжди перемагає добро, мудрість, праця, любов і справедливість.

Милозвучність билинам надає особливий *билинний вірш* без рими й без поділу на строфи. Кількість складів у рядках є різною, довкола сильних наголосів в одному рядку сконцентровано слабші, а пісенний

Людина періоду Київської Русі відчувала гостре прагнення до свободи, що було обумовлено численними набігами кочових племен на Київську Русь і боротьбою народу з ними. Тому билинні герої не терплять будь-якого насильства, вони обстоюють не тільки власну гідність, а й честь, і незалежність своєї землі.

О. Ківшенко. Долобський з'їзд князів (побачення Володимира Мономаха із Святополком). 2007 р.

Г. Спірін. Ілюстрація до билини «Садко». 2014 р.

характер билин залишився від часів, коли слово й музика були нерозривні. Тому в текстах билин так багато додаткових слів — вигуків, сполучників, прийменників тощо.

Основні цикли билин. Давньоруські билини поділяють на цикли відповідно до тематики, персонажів і місця дії. За тематикою билини бувають *героїчними*, або *богатирськими* (про подвиги героїв, які захищали рідну землю), і *соціально-побутовими* (про працю та інші аспекти життя народу в Київській Русі). За типами персонажів виокремлюють такі билини: про старших богатирів (Волх, Святогор, Микула, Сухман, Дунай), молодших бо-

гатирів (Ілля Муромець, Добриня, Альоша Попович, Василь Буслаєв та ін.) і про людей, наділених надзвичайними здібностями (Микула Селянинович, Садко, Василина Микулівна та ін.). За місцем історичних подій билини поділяють на два основні цикли: *київський і новгородський*. У билинах київського циклу йдеться переважно про князя Володимира, про богатирів, які захищають вітчизну від ворогів. А Великий Новгород став центром торгівлі й ремесел, а також утіленням особливої «вольниці» (бо новгородці створили першу вільну республіку на території феодальної Русі й не хотіли підкорятися ані владі Києва, ані загарбникам). У билинах новгородського циклу розповідається про волелюбного Василя Буслаєва, купця Садка (талановитого представника торгової частини Новгорода), багатого боярина Ставра, який насміхається над київськими князями, та інших новгородців. Наявність різних варіантів билин інколи утруднює визначення їхньої належності до певного циклу.

Київська Русь у період IX–XIII ст. була високорозвиненою державою, яка відігравала значну роль у долі Заходу й Сходу. Люди Київської Русі не тільки воювали із зовнішніми ворогами, а й швидко оволоділи грамотою. У Новгороді були знайдені берестяні грамоти, що засвідчують поширення грамотності серед населення. Уявлення про рівень знань і культури того часу дають також тодішні літописні збірки, багата архітектура й живопис.

Били́ни — епічні пісні про історичні події Київської Русі (IX–XIII ст.), які переосмислені й легендаризовані відповідно до уявлень та ідеалів давніх людей. Їх виконували народні співці — гуслярі, скоморохи, а також кобзарі. Унаслідок татаро-монгольської навали в XIII–XIV ст. билини були занесені в далекі, окраїнні землі княжої держави, поширилися на Уралі й у Сибіру. Згодом билини втратили пісенну основу.

Спільні ознаки народних казок і билин

1. Належність до оповідних жанрів фольклору.
2. Розгалужена система подій.
3. Поєднання реальності та художньої вигадки, фантастики.
4. Боротьба добра і зла, життя і смерті, війни і миру, кохання та ненависті з обов'язковою перемогою добрих сил.
5. Поділ героїв на позитивних і негативних.
6. Утілення народних уявлень про ідеал (героя, держави, правління, сім'ї).
7. Первісне побутування в усній формі, наявність різних варіантів.
8. Використання характерних фольклорних прийомів (зачин, кінцівка, повтори, гіпербола, чарівність, постійні епітети, метафори, символи тощо).

Відмінності народних казок і билин

Народні казки (чарівні)	Билини
Герої — звичайні люди.	Герої — богатирі, наділені величезною силою, або прості люди, наділені надзвичайними якостями.
Зміст — життєві події, перетворені народною фантазією.	Зміст — важливі події національно-історичного значення, які відтворюються в легендарній або казковій формі.
Казка сприймається як вигадка.	Билини сприймаються як події реальної історії, відображені засобами художньої умовності.
Місце дії не визначено.	Місце дії чітко визначено в конкретних назвах.
Головна мета — розважити слухачів і дати їм моральний урок.	Головна мета — передати емоційне ставлення до реальних історичних подій, утілити ідеї служіння державі, добру, свободі, миру.
Існує у формі розповіді.	Особливий билинний вірш, пісенна форма.

Ілля Муромець і Соловей-Розбійник

м. Муром (Росія).
Сучасне фото

Коментарі. З давніх-давен мешканці російського міста Мурому вважали богатира Іллю, який згадується в билинах київського циклу, своїм земляком. Цілком імовірно, що колись у Муромі жив чоловік, наділений надзвичайною силою. Однак ким же він був? За однією версією, він був селянином, за другою — київський князь Олег, а за третьою — воїн, на прізвисько Чоботок, який через важке поранення залишив поле брані й прийняв сан священника,

а з ним і нове ім'я — Ілля. У 1643 р. православна церква зарахувала його до лику святих під іменем Преподобний Ілля Муромець. Його мощі зберігаються в печерах Києво-Печерської лаври. Утім, було б великою помилкою приписувати риси билинного богатира одній історичній особі. Ілля Муромець — це художній образ, який утілює уявлення народу про ідеального героя.

А хто ж такий Соловей-Розбійник? У цьому фантастичному персонажеві відображено боротьбу Київської Русі з кочовими племенами, зокрема племенем *голядь*, що заважало зв'язкам Києва з північними землями. Княжа дружина здобула перемогу в цій боротьбі. Це історична основа билини.

В образі князя Володимира втілено риси князя Володимира Святославича, за часів правління якого Київська Русь прийняла християнську віру.

Гей, у славному та у городі у Муромлі,
Та у тому селі та Карачарові
Гей, то не старий дуб к землі нагинається,
Ой то добрий молодець Ілля Муромець
Батьку-матері уклоняється:
«Благослови, батьку та матір рідна,
У славний город Київ з'їздити,
Сонечку стольнокиївському
Князю Володимирі служити.
Віри християнської та боронити!»
Сам на доброго коня сідав,
У чисте поле виїжджав,
Озера-річки перепливав,
Ліс ламав,
Під город, під Чернігів, під'їжджав,
Під городом, під Черніговом,
Не ворон чорний небо укриває,
Не туман налягає,
Стоїть сила силенная,

Днем від куряви сонця красного,
Ніччю місяця ясного
Не видати.
Стоять три царевичі,
Мурзи погані, татарові,
З коршем сили до сорока тисяч,
Хочуть город Чернігів узяти,
Всіх упень рубати,
Церкви Божії скидом пускати.
Тоді ж то старий козак
Ілля Муромець добре дбав,
Меча в руки брав,
Почав він гуляти,
Поганих мурзів-татарів наїжджати:
Куди їде —
Туди вулиця,
Куди верне —
Туди провулок.
Не стільки сам бив,
Скільки конем топтав,
Ні один мурза, ні татарин
Не міг втекти і спастися. (...)
Тут відкриваються ворота
У Чернігів-город,
Виходять чернігівці,
Низько вклоняються,
До козака Іллі Муромця
Словами промовляють:
«Живи ти у нашому городі Чернігові воєводою,
Суди всіх по-правильному,
Всі тобі повинуватись будемо».
Старий козак такеє промовляє:
«Не хочу я жить у вас воєводою,
Покажіть мені пряму дорогу
У славний стольний Київ-город».
Тоді ж то чернігівці слова промовляють:
«Ой то пряма дорога у славен город Київ
Заросла лісами Брянськими,
Уже тридцять літ простою дорогою
В Київ не їджено.
Сидить Соловей-Розбійник

*Ю. Чистяков. Ілюстрація
до билини «Ілля Муромець
та Соловей-Розбійник». 1987 р.*

На семи дубах,
 На миль тридцять
 Ні кінному, ні пішому
 Пропуску немає.
 Як засвистить Соловей по-солов'їному,
 Як закричить він по-звіриному,
 Як зашипить по-змійному,
 Так усі трави-мурави в'януть,
 Усі квіти обсіпаються,
 А хто близько з людей,
 Так всі мертві лежать.
 Бере стрілу калену,
 Натягнув тятину шовкову,
 Сам до стріли словами промовляє:
 «Лети, моя стріло калена,
 Вище лісу стоящого,
 Нижче облака ходящого,
 Та попади, стріло, Соловею в праве око!»
 Як вилетіла стріла вище лісу стоящого,
 Нижче облака ходящого,
 А попала Соловею в праве око,
 А вилетіла стріла лівим вухом.
 Упав Соловей зо семи дубів,
 Та Ілля Муромець того придбав,
 Соловея стрімко в кайдани кував,
 А до булатного стремени в'язав,
 Сам простою дорогою
 У город Київ вирушав.
 Гей, як приїхав Ілля Муромець у город, у Київ,
 Приїхав до сонечка-князя у широкий двір,
 Ставив коня серед двору княжого,
 Соловею-Розбійнику наказував:
 «Гляди ж, Соловею, не відступай від доброго коня,
 Бережи ти коня мого богатирського,
 Від мене тобі, знай, нікуди не втекти».
 А сам доброму коню наказував:
 «Гей, ти, мій добрий коню богатирський,
 Бережи проклятого Соловея,
 Щоб він не відв'язався від стремени булатного мого».
 Сам ввійшов він у палати княжії,
 Хрест-то він клав по-писаному,

Ю. Чистяков. Ілюстрація
 до билини «Ілля Муромець
 та Соловей-Розбійник». 1987 р.

Поклін-то вів по-ученому,
 Вклонявся на чотири сторони
 Сонечку-князю з княжною Апраксією.
 Говорить Володимир князь стольнокиївський:
 «Звідкіля ти, славний молодче,
 З якої землі, якої матері,
 Якого роду-племені еси?»
 Промовив Ілля:
 «Єсть я із города із Муромля,
 Із села із Карачарова,
 Ілля Муромець та син Іванович,
 А приїхав я у стольний город Київ
 Послужити більше, князю мій, вірою-правдою,
 Оборонять Русь святую,
 Віру християнськую православную». (...)

Так тут князь Володимир стольнокиївський
 Зі своїми князями та боярами —
 Виходили вони на широкий двір
 Подивитися на Соловея-Розбійника.
 Говорить Володимир-князь:
 «Ой, ти, Соловею-Розбійнику,
 Засвищи ти по-солов'їному,
 Закричи ти по-звіриному,
 Засичи ти по-зміїному».
 Говорить йому Соловей-Розбійник:
 «Ой, князю Володимир стольнокиївський,
 Не твій я слуга,
 Не у тебе і хліб їв
 Та зелен-вино пив,
 А Іллі мені розказувать».
 Так тут промовив Ілля Муромець:
 «Засвищи, Соловею, напівсвисту,
 Закричи ти та напівкрику,
 Зашипи ти та напівшип!» (...)
 Як засвище Соловей на цілий свист,
 Як закричить він на повен крик,
 Як зашипить він на повен шип,
 Всі трави-мурави зов'яли,
 Листя з дерев посипалось,
 А в князя з теремів високих криші зривало,

Ю. Чистяков. Ілюстрація
 до билини «Ілля
 Муромець
 та Соловей-Розбійник».
 1987 р.

Всі хрустальнії скельця повипадали,
По всьому городу, по Києву
Всі вагітні кобили ожеребились,
Всі гості на княжому дворі,
Всі бояри та воєводи
На землі, як снопи, лежать.
Сам князь Володимир стольнокиївський
По двору біжить,
Куньовою шубою вкривається.
Каже Ілля Муромець:
«Чого ж ти, Соловею-Розбійнику,
Мого наказу не послухав,
Я ж велів тобі свистіти напівсвистом
І кричати напівкриком,
Шипіти напівшипу». (...)
Тут старий козак Ілля Муромець
Брав Соловея за білі руки,
Повів його на поле Куликове
Та відрубав йому буйну голову.
Так з тої пори не стало
Соловея-Розбійника на святій Русі.
Тут-то славному козаку Іллі Муромцю
Славу співають,
По всіх землях,
По всіх ордах,
Однині й довіку,
А вам на многі літа!

*(Записано від кобзаря З. Штокалка,
переказ Валерія Шевчука)*

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть версії про походження Іллі Муромця. 2. Куди і з якою метою він вирушає з рідної домівки? 3. Як Ілля Муромець захистив Чернігів? 4. Чому він відмовився стати там воєводою? 5. Перекажіть фрагмент про поєдинок Іллі Муромця й Соловея-Розбійника. 6. Як Володимир зустрів Іллю Муромця в Києві?

Для обговорення. Які моральні якості втілено в образі Іллі Муромця?

Творче завдання. Доведіть, що події в билині «Ілля Муромець і Соловей-Розбійник» відбуваються в період після хрещення Київської Русі, тобто після 988 р. Як Ілля Муромець ставиться до віри? Як він захищає її? У яких словах і вчинках героя це відображено?

Краса слова

Особливу виразність билинам надають традиційні прийоми фольклору. Серед них — постійні епітети, повтори, просторічна народна лексика, однаковий початок рядків (анафора), а також гіпербола (зображення билинних героїв та їхніх ворогів, що дає змогу підкреслити подвиг богатирів).

- Знайдіть у тексті билини «Ілля Муромець і Соловей-Розбійник» фольклорні засоби, наведіть відповідні цитати.

Роздивіться ілюстрації до билини «Ілля Муромець і Соловей-Розбійник» художників В. Васнецова й М. Шемарова. Яким постає билинний герой у зображенні митців? Як кожен із них увиразнив утілення в ньому рис ідеального героя?

В. Васнецов. Ілля Муромець.
1914 р.

М. Шемаров. Ілля Муромець. 1974 р.

Садко

Коментарі. Билинний герой Садко був простим бідним гуслярем, а потім розбагатів і став одним із найшанованіших купців у Новгороді. За легендою, він розбагатів завдяки своєму мистецтву — так вправно грав на гуслах, що це сподобалося Морському Цареві, який вийшов з озера Ільмень і пообіцяв Садкові за його музичний таланти «три рибини — золоті пера». Так і сталося. З того часу Садко вже не знав бідності, бо чарівний улов перетворився на різні коштовності. Однак багатство не зробило Садка ані жорстоким, ані жадібним. Під впливом золота він не втратив почуття гідності. Володіючи величезними багатствами, Садко залишається діяльним і активним. Він плаває морями, річками й озерами, прагнучи побачити різні землі; не залишає свого мистецького покли-

м. Новгород. Кремль.
Сучасне фото

кання — гусла, які не раз рятували його. Якось Садко побудував тридцять човнів, завантажив їх товарами й вирушив річкою Волхов, потім по Ладозькому озеру, далі знову річкою Невою, а з Неви — у синє море. І раптом піднялася буря, сильний вітер порвав вітрила, човни водою наповнилися... Здогадався Садко, що то Морський Цар вимагає жертви. Тричі кидали жереб Садко та його супутники, а все випадало так, що тільки йому треба було спуститися на морське дно й вимолити в Морського Царя пожаліти подорожніх. Узяв він гусла й пішов у морську глиб — не за себе, а за своїх вірних товаришів, з якими ділив хліб і сіль у далекій дорозі. Три дні грав Садко Морському Цареві, а той все тішився й танцював, а тим часом море розхвилювалося, вийшло з берегів і стало загрожувати людям на землі. Тоді один сивий старий (посланець земного світу) порадив Садкові порвати струни, щоб Морський Цар не примушував його більше грати. А ще порадив, як діяти, коли Морський Цар запропонує Садкові одружитися з однією зі своїх дочок... Усе виконав Садко так, як сказав старий. І завдяки своїм моральним якостям і мистецтву здобуває нарешті свободу! А у Великому Новгороді його зустрічає з радістю вірна дружина й товариші. Садко повернувся додому переможцем!

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Поділіть билину за змістом на окремі частини. Дайте їм назви. 2. Розкажіть про те, як Садко розбагатів. 3. Охарактеризуйте моральні якості головного героя. Чи змінилися вони від впливом золота? 4. Визначте чарівні елементи в билині. Яку роль вони відіграють у тексті? 5. Які моменти в билині можна назвати кульмінаційними? Поясніть, чому.

Для обговорення. 1. Що, на вашу думку, допомогло Садкові вийти з полону Морського Царя? 2. Чим і за що винагороджується герой у фіналі билини?

Творче завдання. Усно опишіть портрети Садка, Морського Царя, Чернави (донька Морського Царя) (1 за вибором).

Робота в групах. Знайдіть у билині епітети, метафори, порівняння, гіперболи, повтори. Яке значення вони мають для розкриття сюжету й образу головного героя?

Подивіться кінофільм «Садко» (режисер О. Птушко, 1952 р., Росія). Порівняйте сюжет давньоруської билини та його втілення у фільмі. Як змалювано образ билинного героя в кінофільмі?

Перевірте себе

1. Розкрийте зв'язок билин з історією Київської Русі. 2. Дайте визначення жанру «билина» і назвіть його характерні ознаки. 3. Назвіть основні цикли билин. 4. Визначте подібність і відмінність билин і народних казок. 5. Які фольклорні прийоми використовуються в билинах? Доведіть це, прочитавши текст. 6. Охарактеризуйте свого улюбленого билинного героя. Які ідеали в ньому втілено?

Українські билини: Історико-літературне видання східнослов'янського епосу / Упорядкування, передмова, примітки та обробка українських народних казок і легенд на билинні теми В. Шевчука. — К., 2003.

БАЛАДА ЯК ЖАНР ФОЛЬКЛОРУ ТА ЛІТЕРАТУРИ

У старих баладах чуємо биття
схвилюваного людського серця
й розповідь про події, перетворені
народною фантазією.

Іван Франко

Виникнення жанру балади. Колись на півдні Франції, у місцевості Прованс, виникли танцювальні пісні про кохання, які називали *баладами*. Вони дуже швидко стали популярними у виконанні мандрівних співців (менестрелів) серед різних верств населення. Французькі народні балади мали усталену форму (постійні три строфи, приспів, повтори, звернення до певної особи, римування, зв'язок із танцем, рухами), але поступово ставали більш вільними за своєю будовою, поширюючись в європейських країнах. Згодом у фольклорних баладах, що втратили танцювальну основу, уже йшлося не тільки про кохання, а й про подвиги героїв, історичні події та всілякі неймовірні ситуації, що робило сюжет напруженим і захоплюючим.

Різновиди балад. За тематикою літературні балади бувають *фантастичними, історичними (або історико-героїчними), соціально-побутовими* тощо.

Фольклор є потужним джерелом художньої літератури, що засвідчує жанр балади. Його використовували письменники різних часів і народів: у Франції — Ф. Війон; в Англії — Р. Бернс, Дж. Кітс, С. Колрідж, Дж. Байрон, Р. Стівенсон, Дж. Кіплінг; у Росії — В. Жуковський, О. Пушкін, М. Лермонтов; у Німеччині — Й. В. Гете, Ф. Шиллер, Г. Гейне; у Польщі — А. Міцкевич; в Україні — П. Гулак-Артемівський, Т. Шевченко, Б. Грінченко та багато інших. Жанр балади розвивається й нині. Його використовують сучасні письменники, наприклад Д. Павличко, І. Драч, Л. Костенко та ін.

В українській літературі балада виявляє спорідненість із такими народними жанрами, як дума й романс.

Бала́да (з фр. *ballade*, прован. *ballar* — танцювати) — жанр фольклору й літератури, у якому органічно поєдналися розповідь (епос) і людські почуття (лірика). Тому баладу називають *ліро-епічним жанром* (або *ліро-епос*).

Характерні ознаки балади:

- невеликий обсяг; напружений драматичний сюжет; невелика кількість подій і персонажів; поєднання епосу (зображення зовнішніх подій) і лірики (зображення почуттів героїв, емоційне ставлення автора до подій); тісний зв'язок із фольклором (мотиви, образи, художні засоби, мова); можливе використання фантастики; велика роль описів, пейзажів.

Перевірте себе

1. Дайте визначення жанру балади. Назвіть його провідні ознаки. 2. Доведіть зв'язок жанру балади з традиціями фольклору. 3. Визначте відмінність і подібність народної і літературної балади, використовуючи таблицю «Народна і літературна балада» (див. *форзац 1*).

Король Лір і його дочки

(Староанглійська балада)

Коментарі. Хто такий король Лір (Lyr)? Це ім'я оповите серпанком легенд. Його образ зустрічається в кельтських міфах, де Лір зображений як правитель моря. Він також згадується в старовинному літописі «Історія Британії» («*Historia Britonum*») XII ст. Легендарний король Лайр Британський (Leir) мав трьох дочок. Доживши до старості, він вирішив поділити королівство між ними, зваживши на їхні обіцянки доглядати його в майбутньому. Дві старші дочки — Регана й Гонорелія — усіляко підлещувалися до батька, а третя, Корделія, була скромною у висловлюванні своїх почуттів. Тому король поділив своє королівство між старшими дочками. А Корделія, не знайшовши притулку в Англії, поїхала до Франції й вийшла заміж за короля Аганіппа, котрий, згідно з легендою, полюбив її за добре серце. Згодом старші доньки не виконали своїх обіцянок і залишили батька без належного піклування. Тому йому довелося звернутися до Корделії. У неї король Лір знайшов справжню любов, милосердя й допомогу. Як свідчить легенда, батько разом із Корделією зібрав військо й відвоював Англію в злих старших дочок. Незабаром Корделія померла. Через деякий час пішов у небуття її батько.

Дж. Герберт. Король Лір і його дочки. XIX ст.

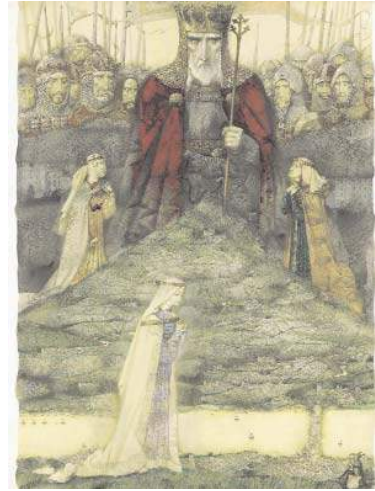
У Англії колись був король Лір
І панував собі на честь і славу,
Мав повагу він, і в сусідів мир,
І забезпечену державу.
Між іншими достатками його
Були також три доні гожі,
Прегарні й свіжі, що перевищали
Красою три червоні рожі.

Та королю подобалось старому
Раз їм питання предложити:
«Котра з дочок моїх найбільш
Мене потрафить ублажити,
Потіха старості моєї — ви,
Тож по черзі хай кожна скаже,
Яку найбільшую любов мені
Вона ділами своїми докаже».

Регана, з них найстаршая, рекла:
«Мій отче, як мені вас не любити?
Якби яка пригода надійшла,
Готова я за вас і кров пролити.
А хоч і серце би моє криваве
На штуки посікти хотіли,
Воліла б я, ніж малась допустити,
Аби яку ви прикрість потерпіли».

«І я, — сказала другая на те, —
Волю хоч би найтяжче бідувати,
Прийняти муки й ганьбу, ніж би ви
Біди якої мали зазнавати.
Я день і ніч готова вам служити,
Стать вам найменшою слугою,
Щоб віку свого ви могли дожить
У radoшах та супокою».

«Тепер мені, — король старий сказав, —
Яснішою будучність стала.
Та ще ти, наймолодшая моя,
Свого слова не сказала». —
«Я рада, — мовила Корделія, —

*П. Татарников.
Ілюстрація до балади
«Король Лір і його дочки».
2002 р.*

Свій довг дитячий все сповняти,
Послушна бути вам у всім,
А більш не в силі я нічого вам сказати».

«Так ти, — рік він, — не можеш більш нічого
Дать, ніж повинність повелить дитяча?
То видно, що твоя любов до мене
Не так-то вірна та гаряча.
То ж будь прогнана з мого двору!
Не хочу знать нелюбої дитини.
З мого царства не дістанеш ти
По моїй смерті ні частини.

Лиш твоїм сестрам, що за мене раді
Хоч голови свої покласти,
Розділю я свою державу й дам
Обом по рівній часті.
Дарую їм предківську корону,
І власть, і королівську подобу,
Аби мене в любові своїй за те
Пропильнували аж до гробу».

Отак дві старші сестри підійшли
Старого короля облесними словами,
Найменшу ж через королівський гнів
Сей час з двора протурено за брами.
Мов сирота, пішла Корделія,
Блукаючи від міста до села,
Ні в Англії в селі, ні в місті жаднім
Собі притулку не знайшла.

Аж як до Франції дісталася,
Скінчилася її недоля;
На кращім ґрунті запишалася,
Мов гарний цвіт з чужого поля.
Король французький як пізнав її,
Не дбаючи на гнів вітця старого,
За королеву взяв її до себе
На радість королівства свого.

В дочки найстаршої живе
Старий король тим часом;

Що зразу там було мов медове,
Та незадовго стало квасом.
Регана при своїм дворі його
Держати з невеликим почтом мала,
Та почет той у скорому часі
Увесь від нього відібрала. (...)

«Чи се ж така твоя заплата
За те, що царство все своє
Я вам віддав? Тепер донька для тата
Й малої дрібки того не дає!
О ні! Ще до своєї Гонореллі,
Сестри твоєї меншої піду.
Вона не буде так, як ти, лукава
І зглянеться на батькову біду».

Поїхав чвалом він у двір її
Та пожалівся на свою пригоду.
«Так вам і слід! — почув від лютої змії. —
Сестра вам жадну не вчинила шкоду.
У мене захисту для вас нема,
Хіба що з слугами на кухні жити
Захочете та тее їсти й пити,
Що не доїм та не доп'ю сама».

Почувши се, король заплакав гірко,
Бо голод докучав йому і спрага:
«О най же світ увесь почує, до чого
Веде батьківська нерозвага!
Та верну до Регани я ще раз,
А чей вона людськеє має серце,
Раз відпихнувши, схаменеться в час
І приязніш прийме мене, як перше».

Та як лише прибув, вона веліла
З двора свого геть його прогнати
І мовила: «Не ліпший буде він тепер,
Коли вперед не вмів себе тут шанувати».
До Гонореллі знов вернув король,
Згодився з слугами на кухні жити,

Дж. Гілберт.
Ілюстрація до балади
«Король Лір і його
дочки». XIX ст.

І їсти все, що подадуть йому,
Аби лиш вік свій продовжити!

Та надаремно й того він благав,
Чого і жебракам ніхто не відмовляє.
«Не хтів за першим разом те прийнять,
Тепер і доступу до мене вже немає!»
Так обі донечки по двічі
Його відправили без жодного пардону;
Жебрацький кий узяв у руки той,
Що королівськую носив корону.

Тоді про наймолодшої дочки
Слова згадав і заповіт гарячий:
Завсіди будь послушною йому
І сповняти вірно довг дитячий.
Та він не важився тікати до неї,
Бо королівства мучило похмілля,
Що він ганебно так прогнав її, —
Й перемогло його, нарешті, божевілля.

На голові сніжне волосся рвав,
І в груди бивсь, і дер лице до крові,
І на дочок він помсту визирав
За брак у них дитячої любові.
Долинам, горам, рікам виливав
Палкії про невдячність їх промови,
Аж ріки, гори та тверді скали
З ним разом, бачилось, ридали і зітхали.

Нарешті хворого в тяжкій знесли
Його до Франції прихильні завезли
Й тут у Корделії та короля
І захист, і підмогу ще знайшли.
Дочка, як лиш про горе батька вчула,
Сей час йому з підмогою прийшла,
Свою зневагу давню забула,
Йому потіху й радість принесла.

На Аганіппа королівський двір
Його ввела рицарська дружина,

*Г. В. Джой. Корделія втішає
свого батька, короля Ліра,
у в'язниці. 1886 р.*

А перед короля за руку привела
Його найменша, вірная дитина.
І ласкаво прийняв його король,
Велів кликнуть по краю всіх охочих,
Хто для відзискання держави Лірові
Підняться хоче до помочи.

В товаристві Корделії вернув
Король до Англії з дочками воювати,
І вспів собі в невдовгій часі
Їх із престолів та столиць прогнати.
І Лір прийняв на старості своїй
Знов королівську корону,
Та в одній битві замордовано
Корделію, його потіху й оборону.

Та скоро про ту передчасну смерть
Корделії до нього вість прийшла,
Що в нерозважнім запалі за нього
Сама у бій пішла,
Впав непритомний і оглушений
На її груди білі
І вмер з тяжким зітханням
Тої самої хвилі.

Вельможі краю серед жалощів
На тіла обоїх гляділи
І обох сестер одноголосно
На кару смерті засудили.
Хто там запанував по них,
У хроніці читайте,
А повість про дитячу невдячність
Собі запам'ятайте!

(Переклад Івана Франка)

Народну баладу «Король Лір і його дочки» переклав у 1914 р. І. Франко. У передмові до збірки перекладів він зазначив, що староанглійські й старошотландські балади є витворами не селянської й не міщанської, а саме лицарської верстви. Їх героями є винятково королі, лорди та члени їхніх родин.

Мудра думка

Можна сю народну поезію назвати вповні аристократичною... Деяку подібність до тої аристократичної поезії можна побачити хіба у великоруських билинах, героями яких є переважно князі та богатирі. Та подібність неповна вже тим, що деякі з тих богатирів, а особливо найважливіший із них Ілля Муромець, походять із селянського роду, а інші являються багатими купцями або навіть «каліками перехожими» та розбійниками. Ще одна відмінність староанглійських і старошотландських балад від давньоруських билин полягає в тому, що перші не мають такого виразного історичного й національного змісту, як другі. Так, у баладі «Король Лір і його дочки» йдеться не про історичні, а загальнолюдські події.

Іван Франко

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Визначте експозицію твору. Як у ній зображено головних персонажів? 2. Знайдіть епітети й порівняння, які характеризують дочок короля Ліра (в експозиції). 3. Виразно прочитайте та перекажіть зав'язку балади. 4. Як кожна з дочок відповідає королю? 5. Охарактеризуйте образи Регани, Гонореллі та Корделії, простежте за їхніми змінами, використовуючи текст. 6. Як король Лір поплатився за свою довірливість? Розкажіть про його поневіряння. 7. Визначте кульмінаційний момент твору. 8. Знайдіть рядки, у яких утілено ідею балади.

Порівнюємо. Пригадайте народні та літературні казки, у яких батько випробовує своїх дітей (дочок, синів, невісток). Порівняйте один із казкових творів із баладою «Король Лір і його дочки».

Для обговорення. 1. Скільки разів і в чому помилявся король Лір? У чому була, на вашу думку, його найбільша помилка? 2. Чи можна уникнути такої ситуації, у яку потрапив король Лір? Як?

Творче завдання. Поясніть значення метафор в українському перекладі балади: 1) «Що зразу там було медове, Те незадовго стало квасом»; 2) «Жебрацький кий узав у руки той, Що королівськую носив корону». Про кого й про які перетворення йдеться в цих рядках?

Краса слова

Характерні особливості староанглійської балади. У британській культурі балада є поширеним жанром, який має національну своєрідність, а саме: 1) різноманіття сюжетів (переважно загальнолюдських); 2) широке використання монологів і діалогів; 3) балада не містить прямого повчання, кожен робить для себе власні висновки; 4) поділ на строфи, милозвучність яких утворює чергування наголошених і ненаголошених складів; 5) традиційні образи (море, квіти, палац, брама, корона та ін.) тощо.

Вічний образ (у художній літературі) — літературний образ, який за глибиною художнього узагальнення виходить за межі конкретних творів і зображеної в них історичної доби, містить невичерпні можливості для філософського осмислення буття.

Образ легендарного короля Ліра став вічним. Він змальований не тільки в міфах, літописах і староанглійській баладі, а й у п'єсі видатного англійського драматурга В. Шекспіра «Король Лір» (1608). Ця історія час від часу відроджується в різних видах мистецтва — літературі, живописі, опері та балеті.

Перевірте себе

1. Визначте характерні ознаки балади у творі «Король Лір і його дочки». Наведіть приклади з тексту.
2. Порівняйте староанглійську баладу «Король Лір і його дочки» з прочитаною давньоруською билиною, використовуючи міркування І. Франка.
3. Чому, на вашу думку, історія про короля Ліра завжди є актуальною?
4. Які висновки ви зробили для себе, прочитавши баладу?

Балади про Робіна Гуда

Він доблесно і чесно жив,
Він кривди серцем не любив.

Із староанглійської балади

Робін Гуд — національний герой. У кожного народу є свої національні герої, пам'ять про яких віками зберігається у фольклорі. Ми добре знаємо наших добротворців — це Котигорошко, Кирило Кожум'яка, козак Мамарига, мудрий Іванко та багато інших. А в англійських народних баладах таким традиційним образом став захисник усіх бідних і скривджених людей Робін Гуд.

Слово *hood* з англійської означає «капюшон», «каптур» і вказує на елемент одягу Робіна Гуда. До речі, *hood* може означати й інші подібні головні убори — башлик, очіпок, клобук, шолом (тобто вбрання, що прикриває або захищає голову). Однак слово *hood* має й переносне значення — приховувати (накривати капюшоном). Слово *robin* перекладається як «вільшанка», але, можливо, що ім'я героя виникло в процесі переосмислення виразу *Rob in hood* і означає «Роб (Роберт) (до речі, *rob*, *robber* також означає «грабіжник») у каптурі». Так Робіна назвала його кохана дівчи-

Англійський актор Майкл Прейд — виконавець ролі Робіна Гуда

Зуважте

Усього існує майже 40 балад про Робіна Гуда. Їх об'єднує одна спільна тема — боротьба народу з несправедливістю й покарання тих, хто несе зло й насильство, порушує Божі заповіді.

на Маріан, коли він виграв турнір лучників і проголосив її королевою турніру.

Коли виникли балади про Робіна Гуда. Ніхто достеменно не знає, чи мають балади про цього героя історичне підґрунтя, чи жив чоловік на ім'я Робін Гуд насправді. Перекази про нього з'явилися в XIV–XV ст., тоді ж їх стали й записувати. Уперше всі фольклорні твори про Робіна Гуда були надруковані в «Збірці англійських і шотландських балад» (1882).

За версією англійського письменника В. Скотта, Робін Гуд жив у другій половині XII ст., тобто він міг бути сучасником реального короля Річарда Левове Серце (правив в Англії протягом 1189–1199 рр.). Проте за іншою версією, Робін Гуд жив у XIV чи на початку XV ст., за часів правління короля Едуарда II або навіть пізніше, оскільки в одній із балад діє королева Кетрін, яку ототожнюють з Катериною Арагонською (1485–1536). Деякі дослідники стверджують, що змагання зі стрільби з лука стали проводитися в Англії не раніше XIII ст., тож не всі поділяють версію В. Скотта.

Ким був Робін Гуд? Щодо цього також існує чимало припущень. В одних баладах він змальовується ремісником або селянином, а в інших — несправедливо знедоленим дворянином. Батьківщиною Робіна Гуда було селище Локслі, за назвою якого іноді називають і самого Робіна. Рано втративши батьків і позбавлений ворогами майна, він став ватажком лісових розбійників, які відбирали гроші та майно в багатих і віддавали бідним людям.

Основні події в староанглійських баладах про Робіна Гуда відбуваються в Шервудському лісі неподалік від міста Ноттінгема. Тим лісом їздило чимало заможних людей, і всі вони боялися, що Робін Гуд із своєю ватагою покарає їх за гріхи. Лісова армія Робіна Гуда складалася з кількох десятків вільних стрільців. Усі вони були вправними лучниками, сміливими й по-своєму шляхетними людьми.

Образ народного захисника. Робін Гуд і його товариші дотримувалися кодексу лицаря. Вони поклялися захищати знедолених і скривджених, з пошаною ставитися до жінок. Билися тільки в тих випадках, коли було потрібно відновити справедливість.

Робін Гуд і його товариші обстоювали ідеали моралі, честі й справедливості. Цікаво, що, помираючи на руках свого товариша Маленького Джона, Робін Гуд не дозволив мститися за себе. Тобто мужньо приймаючи смерть, він не хотів, щоб через нього гинули інші.

Робін Гуд змальовується не тільки як захисник бідного люду, але і як вірний християнин. Він поважав короля, бо той був обраний Богом,

і ставав перед своїм правителем на коліно. Але чому ж Робін Гуд нападав на священників? Річ у тім, що в ті часи церковники володіли великими багатствами, землями й тисячами слуг. Тому деякі священнослужителі сприймалися простими людьми не як провідники Божої волі, а як жорстокі багатії. Тому Робін Гуд відбирав у них кошти, як і в інших вельмож, щоб віддати бідним. Він був відданим християнській вірі й захищав простих людей-християн. Отже, цей герой утілює не тільки народні, а й християнські цінності — любов, милосердя й справедливість.

Найпопулярнішими героями англійських балад поряд із Робіном Гудом є його вірні помічники: Маленький Джон, Брат Тук, Вілл Стютлі, Мач, син мірошника, і дружина Робіна — Маріан. Головними супротивниками лісових розбійників були шериф Ноттінгемський, єпископ Герфорда, граф Фітцуолтер, лицар Гай Гізборн.

Як Робін Гуд став розбійником

Хто щастя зичить бідакам
І волелюбний сам,
Сідайте в коло — розповім
Про Робін Гуда вам.
Він за найкращих друзів мав
Знедолених усіх,
А багачів на смерть лякав
Його мисливський ріг.
Тринадцять літ Роб славно жив
У лісовій глуші.
Розбійник долею він був
І лицар у душі.

Було це давно, ще за Генріха II¹, який після запеклої боротьби зі своїми братами зійшов на престол Англії. За тих часів північ країни вкривали великі заповідні ліси, у яких полювати міг тільки король, а всім іншим під страхом смерті заборонялося вбити бодай одного оленя. Ці ліси охороняли королівські лісники, і головний лісничий у кожному лісі мав таку ж саму владу, як шериф² в оточеному мурами місті чи навіть єпископ у своєму абатстві.

Найбільші королівські заповідники — Шервудський і Бернесдейльський ліси — прилягали до двох міст — Шервуда та Бернесдейля. Протягом кількох років головним лісничим там був один чоловік на ймення Х'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину й маленького сина Роберта.

¹ Генріх II — англійський король у XII ст.

² Шериф — у деяких країнах виборна або призначувана королем, наприклад в Англії, службова особа, яка здійснює поліцейські та судові функції.

Шервудський ліс. Сучасне фото

Хлопчик, як свідчить запис в актовій книзі, народився 1160 р. в місті Локслі — через те його часто й називали Локслі або Роб із Локслі. Гарненький, з пружним і міцним тільцем, Роб, як тільки міцно зіп'явся на ноги, одразу й понад усе вподобав блукати з батьком по лісі. А коли змужніла його рука, він навчився спритно натягати лук і пускати несхибну стрілу. Довгими зимовими вечорами найбільшою радістю для Робі було

слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся королівських лісників і багато років гуляв по заповідниках, стріляючи оленів і бенкетуючи зі своїми друзями.

Коли надворі стояла негода, Роб цілими днями стругав рівенькі стріли для довжелезного лука й прив'язував до них сірі гусячі пера.

Дивлячись, як світяться синове обличчя, коли той слухає розповіді про вільне лісове життя розбійників, любляча мати тільки зітхала. Вона походила з благородної родини й мріяла побачити Робі значною особою при дворі короля або в абатстві. Вона вчила його читати й писати, прищеплювала йому добрі манери, учила бути правдивим і чесним як із сановитими лордами, так і з простими селянами. Та хоч яка була приємна хлопчикові материна наука, проте він почував себе щасливішим, коли з луком у руках вільно блукав по лісових нетрях, прислухаючись до таємничої мови дерев.

У ті радісні й безтурботні дні Роб мав двох друзів: один був Віллі Геймвелл, син батькового брата, який жив у Геймвелл-Лоджі, біля Ноттінгема, а друга — Маріан Фітцуолтер, єдина дочка графа Хантінгдона.

Замок Хантінгдон добре було видно з одного високого дерева, яких багато в Шервудському лісі, і кожного ясного дня біла Робова хустинка сповіщала з цього дерева Маріан, що він уже чекає на неї. У замок до дівчини Роб не ходив, бо їхні батьки ворогували. Поміж людьми ходили чутки, що нібито законний граф Хантінгдона був Х'ю Фітзу, але його землі підступно прибрав собі до рук Фітцуолтер, улюбленець короля. Однак ані Роб, ані Маріан аніскільки не зважали на ворожнечу своїх батьків, хоча вона з кожним днем і поглиблювалася. Вони тільки знали, що великий зелений ліс відкритий для них і що цей широкий-преширокий світ напоєний пахощами квітів і сповнений пташиними піснями.

Дні дитячих розваг пролітали швидко й непомітно, та надто скоро над головами Робі й Маріан зібралися грозові хмари.

У Робоного батька, крім Фітцуолтера, були ще два непримиренні вороги: сухоребрый шериф Ноттінгема і гладкий єпископ Герфорда.

Ці троє ворогів змовилися між собою й нашепотіли на вухо королеві таке, що Х'ю Фітзу відразу втратив посаду королівського лісничого. Холодного зимового вечора батька, матір і Роба вигнали без попередження на вулицю, позбавивши будь-яких прав на майно. Шериф заарештував лісничого за зраду, про яку бідолашний Х'ю Фітзу не мав навіть гадки, і запроторив його до ноттінгемської в'язниці. Першу ніч Роб із матір'ю також перебували у в'язниці, але вранці їх вигнали геть. Тоді вони звернулися по допомогу до свого єдиного родича, сквайра¹ Джорджа Геймвелла, який радо надав їм притулок.

Однак страшне хвилювання і все, що їм довелося пережити тієї зимової ночі, згубно вплинуло на місис Фітзу. Вона слабувала й тоді, як вони ще жили в лісі. Менш ніж за два місяці матері в Роба не стало. У хлопця від цієї втрати наче обірвалося серце. Та не встигли зацвісти на материній могилі перші весняні квіти, як на Роба впало нове горе: не стало й батька. Цей суворий, незламної волі чоловік помер у в'язниці раніше, ніж його вороги змогли вигадати обвинувачення, за яким його можна було б віддати до суду. Минуло два роки. Двоюрідний брат Роба, Віллі, учився в школі далеко від дому; Маріан батько відіслав до двору королеви Елеонори, коли довідався про дружбу дочки з Робом. Отже, цілих два роки осиротілий хлопець був зовсім самотній. Грубувато-добродушний старенький сквайр ставився до нього зі щирою ніжністю, але нічим не міг допомогти своєму племінникові, який не знаходив собі місця, увесь час напружено над чимось думав і ніби шукав щось утрачене. А Роб просто нудьгував за колишнім життям у лісі не менше, ніж за ласкою матері й товариством батька. Кожного разу, коли він брався за тремтливу тятину² лука і, пославши довгу стрілу, чув свист сірих гусячих пер, у його уяві оживали щасливі дні, яких він уже не міг повернути.

Та якось уранці, коли Роб прийшов до сніданку, дядько, замість привітання, зустрів його такими словами:

— Я маю для тебе новину, мій хлопчику!

Старий щиросердий сквайр допив останній ковток пива й гримнув об стіл олов'яним кухлем.

— Що ж це за новина, дядечку Джордж? — із цікавістю запитав юнак.

— Є добра нагода випробувати твій лук і здобути гарненький приз!

У Ноттінгемі тепер ярмарок, і шериф оголосив змагання лучників.

Англійський хлопчик
грає в Робіна Гуда.
Сучасне фото

¹ *Сквайр (есквайр)* — англійський дворянський титул.

² *Тятиву́* — ремінь, мотузка, струна, що туго стягує кінці лука.

Найкращі з них стануть королівськими лісниками, а того, хто стрілятиме найвлучніше, чекає ще й нагорода — золота стріла. Звісно, така цяцька тобі ні до чого. Але ж хіба це не те, що потрібно володарці твого серця? Га, Робе? Що скажеш, мій хлопчику?

Сквайр голосно засміявся й знову вдарив кухлем об стіл.

У Роба засвітилися очі.

— За це справді варто позмагатися, дядечку, — сказав він. — Я з великою радістю поміряюся силами з ким завгодно. Та й про місце лісника я вже давненько мрію. Ви мені дозволите спробувати щастя?

— Авжеж! — палко вигукнув дядько. — Твоя мати, пером їй земля, хотіла зробити з тебе писарчука. Та я добре бачу: твоє життя мине в зеленому лісі. Хай пощастить тобі на цих змаганнях!

Важкий олов'яний кухоль утретє гримнув об стіл.

Юнак подякував дядькові за добрі побажання й почав ладнатися в дорогу. Він не брав із собою ніяких речей, однак подбав, щоб у його тисового лука була нова тятива, а в широкому сагайдаку¹ — найпряміші й найдзвінкіші стріли.

За кілька днів, ясного погожого ранку, Роб вирушив із Локслі й подався через Шервудський ліс до Ноттінгема. Через плече в нього висів довгий тисовий лук, при боці погойдувався сагайдак, ущерть наповнений стрілами, а в руці юнак міцно стискав дебелий ціпок. Ставний і гінкий, він був убраний із голови до п'ят у все зелене й ішов швидким, бадьорим кроком. Серце його співало: юнак був сповнений великих надій і не мав жодного ворога у світі. Та це був останній ранок у житті Роба, коли в нього не було ворогів. Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й насвистуючи грайливу мелодію, він раптом наскочив на гурт лісників, що влаштували бучний бенкет під розлогими шатами столітнього дуба. Перед ними лежав величезний піріг із м'ясом, і вони його пожадливо їли, запиваючи кожний кусень густим чорним пивом.

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним — ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого й безжально вигнав їхню сім'ю на сніг. Однак Роб не сказав йому жодного слова й мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників, промивши горлянку неймовірно великим ковтком пива, не загорлав у його бік:

— Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем! Куди поспішаєш, парубче, зі своїм іграшковим луком і стрілами? Їй-бо, він чалапає в Ноттінгем на змагання!

Лісники зустріли ці дотепи громом образливого реготу. Роб скипів. Він справді вважав себе добрим лучником і тому гнівно гукнув у відповідь:

---

¹ *Сагайдак* — футляр для лука та стріл.

— Мій лук не гірший від вашого, а стріли мої летять далеко й влучно, — отже, не вам мене вчити!

Почувши такі слова, лісники знову гучно зареготали, а ватажок погрозово звів брови й сказав:

— Ну що ж, покажи нам свій хист. Якщо влучиш у ціль — двадцять срібних монет від мене, а як не влучиш — прочухан.

— Де ваша ціль? — із гарячковим запалом вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти ваших грошей, якщо я схиблю.

— Гаразд, нехай буде по-твоєму, — сердито відповів лісничий, — за хвастощі накладеш головою, якщо не влучиш у мою ціль.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені, але на такій відстані їм, здавалось, ніщо не могло загрожувати. Головний лісничий показав пальцем у бік тварин.

— Якщо твоя хирлява рука пошле стрілу хоча б на піввідстані до них, я буду з тобою закладатись.

— Годі! — вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти двадцяти пенні¹, що отой ваш красень ватажок робить зараз останній свій подих!

Нічого більше не кажучи, він помацав тятиву; наклав стрілу й відтягнув праву руку до скроні. Мить — і співуча стріла променем сяйнула через широку галявину. Ще мить — і олень-ватажок високо підскочив на місці, а потім, як підтятий, упав додолу.

Лісники від подиву тільки зойкнули, а тоді сердито почали репетувати. Найбільше лютував той, що сам же таки запропонував битися об заклад.

— Ти знаєш, дурна твоя голова, що ти накоїв? — кричав головний лісничий. — Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карає смертю. Ні слова про гроші! Мерщій забирайся геть, і щоб мої очі більше тебе не бачили!

Хвиля обурення здійнялася в Робових грудях.

— Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі, любий лісничий. На тобі недоноски мого батька! — вигукнув він і, відвернувшись, пішов своєю дорогою.

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Налившись кров'ю від люті, він схопив свій лук і вистрілив у спину Робові. На хлопцеве

Л. Корсаков, О. Блох.
Ілюстрація до балади
«Як Робін Гуд став
розбійником». 1975 р.

¹ Пенні — розмінна монета в Англії; інша назва — пенс.

щастя, в останню мить лісничий, наступивши на суху гілку, заточився: стріла просвистіла біля самісінького Робоного вуха й лише вирвала кілька волосинок на голові. Роб затремтів від гніву й рвучко обернувся до ворога, який стояв кроків за сорок від нього.

— Ха! — вигукнув він. — Хвастати майстер, а стріляти не вмієш! Ось тобі з мого іграшкового лука!

У повітря шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долілиць. Із лютими криками лісники стовпилися навколо свого начальника, але побачили, що допомога йому вже не потрібна.

Так помстився Роб за смерть батька, хоча тепер сам опинився поза законом.

Поки лісники ще не отямилась, він кинувся тікати й біг усе далі й далі в зелену лісову гушавину. Дерев, розгойдуючись проти вітру, гостинно розкривали перед ним обійми гілок, ніби вітали з поверненням додому.

Надвечір, голодний і стомлений, Роб прибився до хатини, що стояла на далекому узліссі. Там жила одна бідна вдова, яка знала Роба ще хлопчиком; вона не раз годувала його й поїла, коли він забивався до неї після своїх лісових прогулянок. Тому й тепер Роб сміливо переступив поріг удовиної хатини.

Стара жінка радо зустріла гостя, швиденько напекла йому коржів, а потім поклала спочити й змусила розповісти все, що з ним сталося.

— Пекельний вітер гуляє по Шервуду, — сумно похитавши головою, мовила стара. — Багатії зовсім розперезались і грабують бідноту, як самі знають. У мене троє синів, і всіх їх оголосили розбійниками тільки за те, що вони минулої зими вбили одного королівського оленя, аби не померти з голоду. Тепер вони ховаються в лісі. Сини ж і казали мені, що разом із ними там переховується ще десятків чотири добрих людей, які не дадуть себе скривдити — у них проти кривдників завжди наготові луки.

— Бабусю, а де вони? — вигукнув Роб. — Слово честі, я пристану до них!

— Ні, ні, — почала було відмовляти стара жінка, однак, розміркувавши, що іншої ради для хлопця немає, сказала: — Сьогодні ввечері сини навідають мене. Залишайся тут і побалакай з ними, коли тобі треба.

Роб із радістю залишився, а темної ночі вже мав розмову з трьома вдовиченками, з трьома відважними молодцями, які відразу припали йому до серця.

Упевнившись, що всі Робонові наміри збігаються з їхніми волелюбними пориваннями, вони взяли з нього присягу на вірність і тільки тоді розповіли, де схованка їхньої ватаги. Це місце Роб знав дуже добре.

Наостанку один з удовиченків сказав:

— Але в нас досі немає ватажка, у якого б голова працювала так само добре, як і рука. І ми домовились обрати собі ватажком такого розбійника, у якого стане кебети, щоб пробратися непоміченим у Ноттінгем і здобути винагороду на змаганнях лучників.

Роб скочив на ноги.

— Вчасно сказано! — вигукнув він. — Бо я ж саме зібрався на ярмарок, і ніякі лісники, ніякі шерифові посіпаки не завадять мені влучити в самісіньке яблучко цілі!

Хоч Роб і був іще дуже юний, проте тримався він так сміливо, а очі його палали таким вогнем, що всі троє братів схопили його за руку й в один голос гукнули:

— Браво, Локслі! Браво! Якщо здобудеш золоту стрілу на змаганнях, ти станеш ватажком усіх розбійників Шервудського лісу!

Роб довго обмізковував, як йому краще замаскуватись, щоб непомітно прослизнути в Ноттінгем. Він був певен, що лісники вже встигли призначити ціну за його голову й що про це оголошено на базарному майдані.

Пробиваючись крізь густий натовп до місця змагань, Роб вийшов на широкий базарний майдан. Повітря стрясали закличні звуки сурм, і людські потоки швидко заповнювали площу перед старовинною ратушею. Роб проштовхався сюди саме тоді, коли урядовець почав голосно зачитувати таку відозву шерифа графства Ноттінгем:

— «Молодик на ім'я Роберт, племінник сквайра Геймвелла з Геймвелл-Холла, убив головного лісничого його величності короля й оголошується поза законом. Сто фунтів стерлінгів¹ винагороди тому, хто спіймає вищезазначеного Роберта живим або мертвим».

Знов урочисто пролунали сурми, урядовець із своїм почтом пішов геть, і веселий настрій охопив увесь натовп.

Люди, які поспішали того дня на ярмарок, часто зупинялися купками на вулицях, щоб іще раз перечитати відозву шерифа, розклеєну майже по всіх будинках, та обмінятися думками з приводу смерті головного лісничого.

Та з появою лучників, борців на киях і мандрівних менестрелів з'явилося стільки нових тем для розмов, що про винагороду за голову Роба всі якось умить забули, і тільки лісники та шерифові люди пильно стежили за міськими брамами, а сам шериф підігрівав їхнє завзяття, обіцяючи від себе ще збільшити винагороду. Його ненависть до батька тепер цілком перейшла на сина.

---

¹ *Фунт стерлінгів* — грошова одиниця Англії, поділяється на сто пенсів.

Великі змагання почалися після полудня. Двадцять лучників ви-йшли на поле для турнірів і приготувалися до боротьби за золоту стрілу. Серед них упадав в око жалюгідний на вигляд жебрак, одягнений у строкате лахміття, із засмаглими до чорного й подряпаними обличчям і руками. Копицю рудуватого волосся прикривав каптур, дуже подібний до тих, які носять ченці. Жебрак повільно прокульгав за стрільцями й неквапливо зайняв місце в їхньому ряду. З натовпу почулися глузливі вигуки. Та, оскільки за умовами змагання в них міг узяти участь кожен, ніхто не вимагав, щоб жебрака прогнали.

Пліч-о-пліч з Робом, — бо це, звісно, був він, — стояв м'язистий смагляволиций парубійко із зеленою перев'яззю на лівому оці. З нього теж реготалися, але він зовсім не звертав на те уваги й мовчки випробовував свій лук вправними, звичними до стрілецької зброї руками.

Трибуни для глядачів, що величезною підковою оточували стрільбище, були переповнені. Там зібралася дрібна шляхта й поспільство з навколишніх сіл і містечок. Усі нетерпляче чекали початку змагань.

У центральній ложі¹ сидів кістлявий бундючний шериф, його обвішана коштовностями дружина й дочка, яка всім своїм виглядом показувала, що вона сподівається одержати золоту стрілу з рук переможця й стати королевою дня.

У сусідній ложі розсівся товстенний єпископ Герфорда, а в ложі з другого боку сиділа дівчина, чиє темне волосся, карі очі й витончені риси обличчя примусили Робове серце радісно стрепенутися. То була Маріан! Вона приїхала погостювати з Лондона від двору королеви й тепер сором'язливо горнулася до свого батька, графа Хантінгдона.

Якщо й раніше Роб поклав собі будь-що завоювати золоту стрілу, то тепер, коли він побачив любе обличчя Маріан, це рішення стократ зміцніло. Він відчував, як мимоволі напружуються м'язи його рук у чеканні вирішальної миті. Та водночас Робове серце шалено стукотіло, і все тіло його пробирав незрозумілий дріж.

Проспівали сурми, і натовп завмер. Герольди² ще раз оголосили умови змагання. У ньому могли взяти участь усі охочі. Першу ціль буде поставлено за тридцять елів³. Ті, що влучать у яблучко, стрілятимуть у другу ціль, пересунуту на десять елів далі. Третю ціль поставлять ще далі, і так аж поки визначиться переможець. Він одержує золоту стрілу й посаду королівського лісника, а також завойовує право обрати королеву дня.

¹ *Ложя* — відділені перегородками місця для кількох глядачів.

² *Герольд* — глашатай-оповісник на лицарських турнірах.

³ *Ель* — давня міра довжини, майже 113 см.

Знову заграли сурми, і лучники приготувалися стріляти. Роб востаннє глянув на тятину свого лука. Натовп усе ще сміявся й перешіптувався, тицяючи пальцями на його недоладну постать, убрану в строкате ганчір'я й куций чернечий каптур. Та ось вистрілив перший лучник, і всі затамували подих.

Ціль стояла не дуже далеко, і всі двадцять стрільців улучили в самісіньке яблучко.

Роб стріляв шостий. Чоловік із зеленою перев'яззю на оці зустрів його постріл схвальним бурмотінням. Сам же він пустив свою стрілу з видимою недбалістю, проте також улучив у середину, де було кружальце не більше за бичаче око.

Натовп шаленим ревом і вигуками «ура» вітав переможців першого туру змагання. Знову заспівали сурми, і другу ціль було вже поставлено за сорок елів.

Перші три лучники й цього разу послали стріли у внутрішнє коло. Це були загальні улюбленці публіки, і їх нагородили гучними оплесками, гадаючи, що саме вони вийдуть переможцями. Однак глядачі перешіптувались, що кожен із цих трьох має свого покровителя серед присутніх тут трьох високопоставлених людей.

Четвертий і п'ятий лучники ледве зачепили краєчок кола. Роб спокійно пустив свою стрілу, і вона впевнено лягла в сяючу цяточку.

— Жебрак! Дивіться, що виробляє жебрак! — шаленів розпалений натовп. — Знову йому пощастило!

І справді, Робова стріла стриміла набагато ближче до середини, ніж будь-чия інша. Влучніше за нього вистрілив тільки «Одноокий», як охрестив натовп парубійка з перев'язаним оком. На його постріл глядачі відповіли одностайним ревом. Таку стрільбу можна було побачити в Ноттінгемі не щодня.

Решта лучників або розгубилися, побачивши влучні постріли тих, хто стріляв попереду, або ж просто не змогли витримати темпу змагання. Вони один за одним схилили й похнюплено відійшли назад.

Тим часом сурми сповістили про початок третього туру. Ціль установили на відстані п'ятдесяти елів.

Лучники знову приготувалися до стрільби. Видно було, що вони трохи нервуються. Третя ціль була менша, ніж саме яблучко першої. Стріли перших трьох претендентів на приз ледь зачепили краєчок внутрішнього кола.

*Л. Корсаков, О. Блох.
Ілюстрація до балади
«Як Робін Гуд став
розбійником». 1975 р.*

Роб упевненою рукою натягнув лук і, вибравши мить між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле й уп'ялася в самісіньку середину цілі.

— Жебрак! Жебрак! Ура йому, ура! — заволав збуджений натовп, перейшовши з глузування на безоглядну прихильність до Роба. — Ну що, поб'єш його, Одноокий?

Парубійко із зеленою пов'язкою на оці зневажливо посміхнувся й став до бою. Невимушеним граційним рухом він натягнув лук і, ніби й не дивлячись на цілі, пустив крилату стрілу. Вона зі свистом шугнула до цілі; сотні застиглих очей проводжали її в польоті. І знову дикий рев натовпу розітнув глибоку тишу. Стріла Одноокого лише трішечки не влучила в середину, але обчухрала пір'я на Робовій стрілі. Придивившись до цілі й зрозумівши свою помилку, невідомий лучник здивовано знизав плечима. Та, незважаючи на свою поразку, він перший привітав Роба з перемогою.

— Сподіваюсь, ми ще колись позмагаємось, — сказав він. — А по правді, мені зовсім не потрібна ота золота цяцька; я просто хотів допекти проклятому шерифові. Що ж, тепер коронуй обраницю свого серця.

І, несподівано повернувшись спиною, він зник у натовпі раніше, ніж Роб спромігся сказати, що й він при нагоді охоче б із ним позмагався.

Герольд запросив Роба до шерифової ложі, де його чекала винагорода.

— Дивний ти хлопець, — промовив шериф, знервовано кусаючи губи, — але стріляєш добре. Як тебе звати?

Маріан підсунулася ближче й уважно дослухалась, чекаючи відповіді.

— Я Роб Мандрівник, мілорде шериф, — відповів лучник-жебрак.

Маріан відхилилася назад і засміялася.

— Ну от що, Робе Мандрівник, — мовив шериф, — хоч ти й не дуже дбаєш про своє тіло та одяг, але до пуття тебе можна довести. Хочеш до мене на службу?

— Роб Мандрівник завжди був вільний, мілорде, і не бажає нікому служити.

Шерифові брови погрозово зійшлися на перенісці, але заради дочки та золотої стріли він удав, що пустив відповідь жебрака повз вуха.

— Робе Мандрівник, — сказав він, — ось золота стріла, яка належить кращому лучникові нинішнього дня. І ти виборов цей приз. Подаруй його тій, яка цього справді гідна.

Одразу ж герольд підштовхнув Роба ліктем і майже силоміць повернув його до дочки шерифа, яка сиділа з пісною усмішкою на вустах. Та Роб не звернув на те уваги. Він узяв золоту стрілу й підійшов просто до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

— Леді, — сказав до неї Роб, — прошу вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди вам служити найкращими стрілами зі свого са-гайдака.

— Дякую вам, Робе в каптурі, — відпові-ла дівчина, лукаво звівши брівку й устро-мивши сяючу стрілу у своє темне волосся.

Натовп голосно гукав:

— Слава нашій королеві! Слава!

Шериф тільки зиркав спідлоба на голо-дранця-лучника, який відмовився від служ-би в нього, без слова подяки забрав приз та ще й на очах у всіх принизив його дочку. Він хотів був щось сказати, але чванлива дочка стримала його. Тоді шериф покликав свою сторожу й наказав стежити за жебракoм. Але Роб спритно крутнувся і, загубившись у натовпі, швидко подався до міської брами.

Того ж таки вечора посеред широкої галявини в Шервудському лі-сі навколо яскравого багаття сиділо сорок молодців, одягнених у все зелене. Вони смажили на вогні оленину й весело гомоніли. Раптом десь поблизу хруснула гілка. Тієї ж миті всі скочили на ноги й схопи-лися за зброю.

— Не бійтеся, це — друг, — пролунав із хащі дзвінкий голос. — Я шукаю удовиних синів.

Наперед виступило три удовиченки.

— Та це ж Роб! — вигукнули вони. — Ласкаво просимо в Шервуд-ський ліс, Робе!

Решта лісовиків теж підійшли до Роба й гаряче тисли йому руку, бо всі вони вже знали його історію.

Після цього один із трьох синів удови, на прізвисько Дебелий Вілл, вийшов наперед і промовив:

— Друзі, усі ви знаєте, що нашому загонові досі бракувало справж-нього ватажка — шляхетного, добре вихованого, розумного, спритного й сміливого. Здається, тепер ми знайшли отамана в особі цього юнака. Я і мої брати сказали йому, що ви оберете собі у ватажки того, хто пошіє сьогодні шерифа в дурні, здобувши його золоту стрілу. Правду я кажу?

Усі погодилися, і Вілл обернувся до Роба.

— Які новини принесли ви з Ноттінгема? — запитав він.

Роб засміявся.

Ф. Годвін. Ілюстрація до балади «Як Робін Гуд став розбійником». 1975 р.

— Можу сказати, що я таки справді пошив шерифа в дурні, а на додачу ще й забрав у нього золоту стрілу. Однак щодо приза, ви мусите повірити мені на слово, бо я подарував його одній дівчині. — Та побачивши, що слова його здалися не дуже переконливими, Роб додав: — Я буду радий, коли ви приймете мене у вашу сім'ю простим лучником. Бо тут, я бачу, є старші й досвідченіші люди, ніж я.

По цих словах із гурту лісовиків вийшов наперед високий смагляволиций чоловік, і Роб відразу впізнав у ньому лучника із зеленою пов'язкою на оці; тільки пов'язку тепер він зняв і дивився на світ обома очима — сміливими й чесними.

Він сказав:

— Роб у каптурі — так, здається, назвала вас леді, — я можу підтвердити ваші слова. Ви добре збили пиху з шерифа, не гірше, ніж це зробив би я. Ми не вимагатимемо від вас золотої стріли, бо вона потрапила в гарненькі ручки. А хто з нас краще стріляє, ви чи я, це нехай покаже майбутнє. Однак я, Вілл Стютлі, при всіх заявляю, що не визнаю ніякого іншого ватажка, крім вас.

Того вечора ще довго навколо багаття лунали бадьорі пісні й точилися веселі розмови. Ватага подарувала Робінові Гудові ріжок, яким він мав скликати своїх бійців. Усі врочисто поклялися, що, забираючи гроші та добро в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним і знедоленим і ніколи не заподіють лиха жінці, — нехай то буде дівчина, заміжня молодиця чи вдова. Клятву давали під розлогим пишнолистим деревом, при багрових спалахах полум'я, за доброю вечерею й кухлем пива. Так Робін Гуд став розбійником.

(Переклад Юрія Юри)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть про походження й дитячі роки Робіна Гуда. 2. Назвіть ворогів батька Робіна Гуда. Як вони зруйнували життя сім'ї Роба? 3. Назвіть друзів Робіна Гуда. 4. Як батько коханої дівчини Робіна Гуда вирішив розлучити молодих, коли дізнався про їхню дружбу? 5. Чому Робін Гуд вирішив вирушити до Ноттінгема на змагання лучників? 6. Як Робін Гуд помстився за смерть свого батька? 7. Перекажіть епізод про змагання лучників у Ноттінгемі. Якими були умови змагань? 8. Як Робін Гуд одержав золоту стрілу і як Маріан стала королевою дня? 9. Чому саме Робіна Гуда було обрано ватажком лісових розбійників?

Для обговорення. 1. У які моменти Робін Гуд виявив свої чесноти: а) відвагу; б) винахідливість; в) вірність у коханні; г) уміння розбиратися в людях; ґ) бажання захищати знедолених; д) скромність; е) шанобливість до простих людей; є) гідність? Наведіть відповідні цитати. 2. Знайдіть у тексті всі імена Робіна Гуда. Поясніть їх.

Творче завдання. Уявіть, що у вас опинилися предмети, які тримав у руках Робін Гуд: лук, золота стріла, ріжок. Розкажіть про те, як їх здобув герой і про їх значення в його долі.

Робота в групах. У баладі йдеться про клятву лісових розбійників під проводом Робіна Гуда, але текст самої клятви не наведено. Відтворіть цей текст (6–7 речень).

Краса слова

У баладі «Як Робін Гуд став розбійником» використовується багато діалогів і монологів персонажів. У них якнайкраще увиразнено риси головного героя й водночас ставлення до нього інших. Так, наприклад, дядечко Джордж висловлює віру в майбутнє Робіна Гуда, спонукаючи його до першого подвигу. Дебелий Вілл і Вілл Стютлі дають оцінку героїчному вчинкові Робіна Гуда й визнають його перевагу над іншими лісовими розбійниками.

- Як характеризують Робіна Гуда його слова? Прочитайте й прокоментуйте відповідні цитати.
- Що говорять про нього вороги? Як їм відповідає Роб?

За мотивами балад про Робіна Гуда знято десятки кінофільмів у різних країнах. Фільм «Пригоди Робіна Гуда» (режисери М. Кертіс, В. Кайлі, США, 1938 р.) отримав найбільші нагороди в галузі кіномистецтва — три премії «Оскар». У фільмі відтворено історичний дух доби. Сюжет не завжди збігається з текстом балад, але досить життєрадісний. Домінантною в цьому фільмі є тема лицарства. А 1975 р. на Ризькій кіностудії було знято фільм «Стріли Робіна Гуда» (режисер С. Тарасов). У фільмі власні балади на мотиви легенд про Робіна Гуда виконав відомий актор і співак В. Висоцький. Якщо ви знайомі з іншими кіноверсіями про Роба з Локслі, висловіть своє враження про них.

Кадр із кінофільму «Стріли Робіна Гуда». Росія, 1975 р.

Поєдинок Робіна Гуда з Гаєм Гізборном

Коментарі. Прізвище Гізборн походить від назви маленького містечка Гізборн, що знаходиться в Північному Йоркширі (Англія). Гізборн із староанглійської *gisel burne* означає «швидкий (квапливий) струмок». Гай Гізборн згадується в баладах останньої чверті XV ст., у більш ранніх його ще немає. Робін Гуд і його противник Гай Гізборн носять головні убори, що називаються одним і тим же англійським словом *hood* — капюшон і лицарський шолом. У такий спосіб народна фантазія ставила Робіна Гуда на один рівень із представником лицарської верстви. В англійських баладах Гай Гізборн зображений як підступний лицар, якого наймає шериф Ноттінгемський для того, щоб він убив Робіна Гуда.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Хто такий Гай Гізборн? Знайдіть його характеристику на початку твору. 2. Перекажіть розмову Гая Гізборна з шерифом. Як у цій розмові розкривається характер Гая? 3. Як Маленького Джона захопили люди шерифа? Перекажіть цей епізод. Що завадило шерифові покарати Маленького Джона? 4. Розкажіть про зустріч Робіна Гуда з незнайомцем. Як виглядав останній? Чому його мова видалася Робінові «шляхетнішою» за його вбрання? 5. Як Робін Гуд змусив Гая Гізборна назвати своє ім'я? 6. Прочитайте в особах діалог ватажка лісових розбійників і підступного лицаря. Які риси характерів персонажів виявляються в цьому діалозі? 7. Розкажіть про поєдинок героїв. Хто з них був чеснішим у двобої?

Порівнюємо. Порівняйте образи Робіна Гуда та Гая Гізборна.

Для обговорення. 1. Яким цілям слугує різок у руках Робіна Гуда й Гая Гізборна? 2. Що згубило Гая Гізборна?

Творче завдання. Усно опишіть портрет Гая Гізборна та Робіна Гуда (1 за вибором).

Для самостійного опрацювання. 1. Доведіть, що Робін Гуд вірний християнським ідеалам. Наведіть відповідні цитати. 2. Складіть план балади, підготуйте її переказ.

Краса слова

У староанглійських баладах про Робіна Гуда природа й неживі предмети нерідко олюднюються, вони ніби співчують лісовим розбійникам, допомагають у їхній боротьбі за свободу. Наприклад, ліс стає для них добрим другом, гостинним господарем, який завжди дає їм притулок. Шервудський ліс узагалі в баладах про Робіна Гуда є втіленням свободи й стихії народного життя.

- Знайдіть у тексті підтвердження того, що ліс допомагає героям, а вони почувуються в ньому, як удома.

Перевірте себе

1. Де й коли виникли народні балади про Робіна Гуда? 2. Які існують версії про походження героя? 3. Назвіть ворогів і друзів Робіна Гуда. 4. Охарактеризуйте героя на прикладі прочитаної вами балади. Доведіть, що в його образі втілено ідеал народного захисника. 5. Назвіть ключові моменти в прочитаній вами баладі. Як у ключових моментах виявляються риси героїв, увиразнюється ідея твору? 6. Назвіть ознаки фольклору в прочитаній баладі.

Радимо прочитати

Робін Гуд: переказ англійських народних балад / Переклад з англійської Юрія Юри; переклад віршів Леоніда Солонька. — К., 1993.

Фрідріх ШИЛЛЕР

1759–1805

Уявляй людей такими, якими вони повинні бути, якщо ти бажаєш на них впливати, проте уявляй їх такими, якими вони є насправді, якщо тобі треба діяти поруч із ними.

Фрідріх Шиллер

Сторінки життя і творчості

Ім'я Фрідріха Шиллера назавжди ввійшло в історію європейської і світової культури як автора багатьох творів.

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер народився 10 листопада 1759 р. в м. Марбах (Німеччина). Його мати була дочкою сільського пекаря, батько — військовим фельдшером. У дитинстві Фрідріха віддали на навчання до латинської школи, проте він був байдужим до латини, але дуже любив читати художні твори.

Подальшу долю Шиллера визначив герцог Вюртемберзький, який був жорстоким правителем, але грав роль «освіченого монарха». Він створив військову школу — Карлсшуле в м. Штутгарті, перетворену згодом на академію. Уся система навчання полягала в різках, якими карали за найменшу провину. На лихо сім'ї Шиллерів, герцог примітив Фрідріха й змусив його піти до академії на вісім років. 1780 р. юнак закінчив медичний факультет академії і став військовим лікарем із мізерною платнею. Єдиною розрадою були книжки, тоді ж він почав писати й власні твори — вірші та п'єси. Проте герцог заборонив йому писати будь-що, крім медичних документів. За порушення наказу Ф. Шиллерові погрожували в'язницею, і тоді він надумав утекти. На щастя, йому це вдалося! Так почалися мандри митця Європою. Письменник багато працював, серйозно вивчав філософію, історію, культуру. У його творчості поступово утверджується образ сильної особистості, яка вступає в боротьбу

м. Штутгарт. Старий замок.
(Німеччина)

Шиллер називав себе «громадянином світу», прагнучи слугувати своїм мистецтвом усьому людству.

з несправедливим ладом, утверджує ідеали добра, честі й правди у світі.

Улітку 1787 р. митець оселився в м. Веймарі. Це невеличке місто на той час стало центром німецької літератури. Там жив і письменник Йоганн Вольфганг Гете, а також композитори Ференц Ліст, Йоганн Штраус, Ріхард Вагнер, Йоганн Себастьян Бах та ін.

1797 рік у житті Й. В. Гете і Ф. Шиллера називають «роком балад». Поети неначе вступили у своєрідне змагання. Листуючись, вони обов'язково додавали до своїх листів віршовані твори. Так, у 1797 р. з'явилися чудові балади Ф. Шиллера «Рукавичка», «Нурець», «Івікові журавлі», «Лицар Тогенбург» та ін.

Письменник помер 9 травня 1805 р. у м. Веймарі. Йому було лише 45 років, але він зробив так багато для світової літератури! Його безсмертні образи є зразком для всіх, хто любить красу й свободу.

Символ (з грец. *symbolon* — умовний знак, натяк) — предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища. Символ має завжди переносне значення. Символічними у творі можуть бути окремі предмети (навіть деталі), образи, художній простір і час та інші елементи тексту.

Рукавичка (1797)

Історія створення

За основу твору взято подію, яка ніби відбулася при дворі французького короля Франциска I (1515–1547). Прототипом героя балади Ф. Шиллера став лицар Делорж, про подвиги якого збереглося багато легенд і фольклорних переказів.

Перед своїм звіринцем з хижаками,
Чекаючи на бій кривавий скоро,
Король великий Франц сидів з пажами,
Оточений придворними, як псами,
А дами на балконі стали колом.

Коли король махає довгим пальцем,
Здригнулась брама — вийшов лев величний,
Повільно озирнувся, мов у танці,
І потягнувся, позіхнув на Франца,
І ліг на землю начебто навечно.

Тоді король дає знак пальцем знову —
Повільно відчинилась друга брама,
Звідтіль плигає стрімко тигр здоровий;
Побачив лева, загарчав, та згодом,
Як кішка, лиш муркоче, лігши справа.

Король махає пальцем знов і знов,
В подвійній брамі — двоє леопардів,
Жене їх шал, жорстокість, люті і кров,
Зчепились з тигром за таких умов,
Та лев піднявсь — і тиша, як на варті.

Тут з дамської альтанки, зверху, з ложі,
Між тигром й левом впала рукавичка.
Глузливо Кунігунд велить Делоржу:
«Нехай кохання Ваше допоможе
Дістати цю малесеньку дрібничку».

І лицар впевнено пройшов у центр звіринця
І рукавичку пальцем підчепив.
На нього всі дивились, як на принца:
У поглядах — побожність і уклінність,
А він вже повертався до рядів.

В усіх устах йому хвала лунала,
В очах у Кунігунд — кохання вічне,
Та не проймає лицаря омана:
«Не треба ні подяки, ані слави!» —
І кинув рукавичку їй в обличчя.

(Переклад Ольги Ніколенко)

*Г. Рамберг. Ілюстрація
до балади Ф. Шиллера
«Рукавичка». 1809 р.*

Коментарі. У баладі Ф. Шиллера «Рукавичка» немає нічого фантастичного. Історична легенда наближена до реального життя. У творі чітко визначено два світи: світ звірів (лев, тигр, два леопарди) і світ людей (король Франц, придворні, лицар Делорж, Кунігунд, дами). У тваринному світі триває боротьба не на життя, а на смерть. Король Франц розважається, улаштовуючи бійки у своєму звіринці. Проте така сама жорстока гра триває й серед людей. Кунігунд заради власного задоволення здатна послати на смерть закоханого в неї лицаря Делоржа, не думаючи про наслідки. Рукавичка — лише привід для розваги. Кунігунд змушує Делоржа підняти її, а присутні мовчки спостерігають за жорстокою грою, як нещодавно вони споглядали бій звірів.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яке враження справила на вас балада? 2. Які два світи можна виокремити в баладі? Як вони пов'язані між собою — за принципом антитези чи взаємодоповнення (паралелізму)? 3. Поділіть баладу на частини, дайте їм назви. Складіть план твору. 4. Який момент можна назвати кульмінаційним? Аргументуйте свою думку. 5. Хто з персонажів змінюється протягом твору? Наведіть цитати на підтвердження своєї думки. 6. Що засуджується й що прославляється в баладі? 7. Назвіть символи, використані в баладі Ф. Шиллера. Розкрийте їх зміст і роль у тексті.

Для обговорення. 1. Чи випадково впала рукавичка Кунігунд у центр звіринця? 2. Чи не порушив Делорж кодекс лицаря? Доведіть свою думку.

Творче завдання. Створіть (*усно*) портрет Делоржа, короля Франца, Кунігунд.

Книжка і комп'ютер. 1. Якщо ви володієте німецькою мовою, за допомогою Інтернету знайдіть і ознайомтеся з оригіналом балади Ф. Шиллера «Рукавичка». Зробіть спостереження щодо віршової організації твору. 2. За допомогою Інтернету знайдіть і прочитайте інші переклади (*1–2 за вибором*) балади «Рукавичка» українською та російською мовами (М. Ореста, П. Рихла, В. Жуковського, М. Лермонтова). Визначте художні особливості прочитаних текстів.

Краса слова

В образі лицаря Делоржа втілено ідеал сміливості, честі, внутрішньої незалежності, людської гідності. За допомогою цього образу автор засуджує хижі закони суспільства, утверджуючи духовні цінності. Тому у фіналі балади перемагає Делорж.

- Скільки, на вашу думку, перемог здобув лицар Делорж у баладі? Наведіть відповідні цитати.

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про Ф. Шиллера? 2. Визначте тему й ідею балади «Рукавичка». 3. Розкрийте її алегоричний зміст. 4. Назвіть частини сюжету балади. 5. Розкрийте значення символів у творі. 6. Фрідріх Шиллер розробляв теорію «естетичного виховання» (тобто виховання за допомогою мистецтва). Які чесноти, на вашу думку, виховує балада «Рукавичка»? 7. Поясніть епіграф до розділу. 8. Підготуйте усну розповідь на тему «Делорж — справжній лицар».

Адам МІЦКЕВИЧ

1798–1855

Писати про Міцкевича — значить говорити про прекрасне, про справедливість, якої він був жовніром¹, про обов'язок, якого був героєм, про свободу, якої був апостолом, про визволення, якого був пророком.

Віктор Гюго

Сторінки життя і творчості

Політичне становище Польщі в ХІХ ст. було дуже складним. У 1795 р. вона втратила самостійність і була розділена між Австрією, Пруссією та Росією. Свої інтереси в Польщі мала також Франція, що виявилось під час воєнної кампанії в Європі під проводом Наполеона Бонапарта. Польські аристократи, повоюючи народних рухів і повстань, укладали угоди з урядами інших держав. А польське населення потерпало від утисків своїх і чужих панів. Тому боротьба за незалежність і національну єдність — основна тема польської літератури того часу. Поет Адам Міцкевич був виразником ідеї свободи. Його творчість стала могутнім засобом духовного пробудження та єднання польського народу в боротьбі за волю. Слово митця звучало як заклик для народів, що прагнули визволитися з-під гніту, у тому числі для українців.

Адам Бернард Міцкевич народився 24 грудня 1798 р. на хуторі Заосся поблизу м. Новогрудка (тоді воно належало до Литовської губернії, а нині — територія Білорусі). Протягом 1815–1819 рр. навчався у Віленському університеті. Там став одним з організаторів таємних студентських товариств, пов'язаних із польським національно-визвольним рухом. За це 1824 р. юнака заарештували, а потім рішенням суду вислали з Литви до Росії. Адам Міцкевич побував у різних місцях, у тому числі тих, що розташовані на території нинішньої України: Києві,

Музей А. Міцкевича.
м. Новогрудок (Білорусь)

¹ Жовні́р — тут: солдат, вояк, захисник.

Стеблеві (нині селище Черкаської області), Єлисаветграді (нині Кіровоград), Одесі, Харкові, на Волині, у Криму та ін. Митець підтримував дружні й творчі зв'язки з російськими й українськими письменниками — О. Пушкіним, В. Жуковським, П. Гулаком-Артемівським і збирачами фольклору — П. Киреевським, М. Максимовичем.

1829 р. А. Міцкевич виїхав за кордон, відвідав Німеччину, Швейцарію, Італію. Там він зустрічався з письменником Й. В. Гете, філософами Ф. Шлегелем, Г. Гегелем. У 1830–1831 рр. у Польщі спалахнуло велике народне повстання. Не маючи змоги приєднатися до нього, поет з-за кордону стежив за подіями на батьківщині й закликав співвітчизників не припиняти боротьби.

Пам'ятник А. Міцкевичу.
м. Краків (Польща)

Тривалий час жив у Франції. Викладав літературу в Лозаннській академії, Колежі де Франс (Париж), видавав у Парижі газету «Трибуна народів», палко обстоюючи ідеї свободи. 1855 р. виїхав до м. Константинополя (нині м. Стамбул), щоб організувати там польські легіони (у тому числі з українських козаків) для боротьби за незалежність Польщі, але не встиг завершити цю справу — помер від хвороби 26 листопада 1855 р. Згодом прах А. Міцкевича було перевезено до Польщі й поховано в м. Краківі.

Найвідоміші твори А. Міцкевича — збірка «Кримські сонети» (1826), поеми «Конрад Валленрод» (1828), «Пан Тадеуш» (1834), «Дзяди» (1823–1832) та ін. Поет завжди спирався у своїх творах на фольклор, у тому числі український, що знайшло відображення в його баладах «Світязь», «Рибка», «Чати», «Повернення батька» та ін.

Починаючи з 1820-х років твори А. Міцкевича набули великої популярності в Україні. Його творчість високо цінували Т. Шевченко, Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський, В. Стефаник. Іван Франко назвав А. Міцкевича «найвизначнішим поетом польської нації». Його твори перекладали й переспівували П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський, П. Куліш, М. Старицький, І. Франко, Леся Українка, М. Бажан, В. Сосюра, Л. Первомайський, М. Лукаш, М. Пригара та ін. Значну частину творчої спадщини А. Міцкевича переклав М. Рильський. У 1904 р. у Львові споруджено пам'ятник митцю (скульптор А. Попель).

Світязь (1820–1821)

Коментарі. Озеро Світязь — одне з найпрекрасніших місць України, яке знаходиться у Волинській області. За різних часів територія, на якій воно розташоване, належала до Білорусі, Литви, Польщі. Зі Світязем пов'язано багато легенд, переказів, повір'їв. За основу своєї балади А. Міцкевич узяв легенду, згідно з якою колись багате місто заховалося під землю й воду, а його мешканці перетворилися на водорості, що карали чужинців. Так небесні сили допомогли народові уникнути рабства, не стати на коліна перед поневолювачами.

Озеро Світязь

Михайлові Верещаку¹

Хто, в Новогрудськiм мандруючи краї,
Прагне на все надивитись,
Хай у Плужинськiм² бору побуває,
Гляне на озеро Світязь.

В пущі дрімучій розкинулись води —
Ясна і чиста рівнина,
Пуща їх тінню густою обводить,
Озеро — ніби крижина.

А як нічною проїдеш порою —
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах.

Чи то із небом злилися безодні,
Водяна дика пустеля,
А чи склепіння у сяйві холоднім
Небо, ввігнувшись, стеле?

Ген береги, мов розтали поволі,
Сяєвом срібним повиті,
Наче ти в синім пливеш видноколі,
В тихій бездонній блакиті.

Вабить це озеро, тихе й погоже,
В пiтьмі чаруючи очі;

¹ *Михайло Верещак* — брат коханої А. Міцкевича, Марилі Верещак.

² *Плужини* — маєток, де проживав Михайло Верещак.

Та лиш сміливець нечуваний може
Їхать туди опівночі.

Кажуть, там сила нечиста гуляє,
Бенкети в озері править.
Хто проти ночі про це повідає —
Страшно і слухати навіть.

Часом пори там почуєш нічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіночий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Бір прибережний шепоче,
Тільки молитва над озером лине,
Тужне благання дівоче.

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто ту безодню прогляне?
Різне про теє народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світязя славних нащадок,
Пан у Плужинах багатий,
Ці таємниці діставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

Тож повелів він у ближньому місці
Довгі човни будувати,
Невід завглибшки аршинів на двісті
Кращим рибалкам в'язати.

Я остеріг, що тут Божої волі
Спершу спитатися треба, —
Дзвони гудуть не в одному костьолі,
Линуть молитви до неба.

Ксьондз¹ із Цирина² прибув на посвяту,
Благословення складає,

---

¹ Ксьондз — католицький священик.

² Цирін — містечко поблизу Новогрудка.

Ловлю за пановим гаслом почато,
Невід у воду пірнає.

Тоне, потяг поплавці за собою,
Вглиб — нескінченна дорога.
Стелиться слід за ним пінний стягою...
Певне, не зловлять нічого!

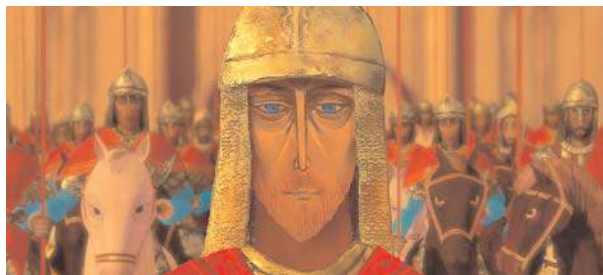
Ось підтягають до берега крила,
Мокрі зближаються сіті...
Що за страховище хвиля укрила?
Хто б то повірив у світі!

Ні, не страховище — жінку впіймали
Десь у підводній яскині:
Кучері білі, уста, мов корали,
Очі великі і сині.

Плине до берега дивна істота.
Люди стоять остовпілі,
Дехто й тікати лаштується потай, —
Жінка підводиться з хвилі,

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плавав зухвало,
Озеро, знявши вали білопінні,
В прірві підводній ховало?

Тож за цікавість пусту в нагороду
Всім вам загинути б нині, —
Тільки ж бо нашого, пане, ти роду,
Славного в рідній країні!

Кадр
із мультфільму
«Загублене місто
Світязь».
(Польща). 2011 р.

Тим, що цей розшук почавши без тям,
Бога ви все ж не забули,
Бог вам сьогодні моїми устами
Давнє повіда минуле.

Тут, де сумні простягаються піски,
Аїр¹ росте та купава²,
Місто колись було, сповнене блиску,
Пишна Туганів держава.

Світязь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,
Під можновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

Там, де цей ліс простягнувся похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новогрудок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

Раз по Литві³ покотилась тривога:
Цар із Русі наступає,
Військо його оточило Мендога⁴,
Сили ж у князя немає.

З дальніх кордонів він кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
«Княже, рятуй! Поможи, бо загину!
Сила іде нездоланна».

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: «Збирайтеся, вої!»
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

---

¹ *Аїр* — трав'яниста рослина з довгим, подібним до меча листям, яка росте в річках і ставках біля берегів.

² *Купава* — водяна лілія, латаття.

³ *Литва* — так у середньовіччі називали й Білорусь — одна зі складових частин Речі Посполитої, вітчизна А. Міцкевича. Поет, власне, жив у Білорусі, що в XIII–XIX ст. була захоплена литовськими князями.

⁴ *Мендог* — князь Литви, який правив у XIII ст. й об'єднав литовські племена.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь виїжджає в діброву.
Раптом стає він і руки ламає,
В замок звертаючи знову.

Каже до мене: «Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світязь не має ні мурів, ні шанців¹,
Тільки-но смілу дружину.

Як розділю своє військо надвоє,
Князю не дам оборони,
А коли всі ми підемо до бою, —
Як будуть діти і жони?»

«Батьку, — кажу я, — снагою і хистом
Допоможи батьківщині!
Бог захистить нас. Вночі я над містом
Ангела бачила нині».

Світязь мечем він укрит на хвилину,
Мовив, прекрасний, як сонце:
«Поки мужі захищають країну,
Я буду вам оборонцем!»

Батько послухав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики «ура» на дорозі.

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,
Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

«Леле! — гукають. — Он сунеться військо!
Русь за ворітьми лютує!
Вбиймо себе, бо загибель вже близько.
Смерть від ганьби урятує!»

Лють погасила тремтіння тривоги!
Люди жалю вже не просять,

---

¹ Шанці — окопи.

Золото, шати жбурляють під ноги
І смолоскипи приносять.

«Хто не умре — буде проклят назавше!»
Бачу, рятунку немає:
Той занімів, до порога припавши,
Той же сокиру здійсмає.

Що нам — неволю ганебну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрати?
«Боже, — гукнула я, — Боже!

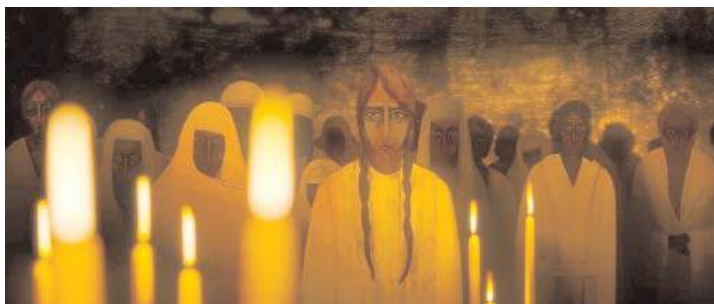
Як не втекти нам від лютої кари,
Нас захисти перед нею,
Громом убий із високої хмари
Чи заховай під землею!»

Ледве останнє я мовила слово —
Біле нас щось огортає.
Очі втопила я в землю раптово —
Бачу: землі вже немає.

Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купави.

Мов сніжно-білі метелики, линуть
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всипане снігом зимою.

Кадр
із мультфільму
«Загублене
місто Світязь».
(Польща).
2011 р.

Образ чарівний дівочої цноти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.

Царські війська, розпалившись у битві,
Владу їх встигли спізнати.
Тут зупинились вони по гонитві,
Цвітом квітчаючи лати.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
Вирвав вологі стеблини,
Раптом, хворобою вбитий страшною,
Згинув тієї ж хвилини.

Давню подію забуто, здається,
Є тільки відгомін кари:
Цвіт цей «цар-зілля» в народі зоветься,
Так його вславлено чари».

Мовила й зникла княжна під водою,
З нею човни всі та сіті,
З плескотом враз розійшлися надвоє
Води, туманом повиті.

Клекотом хвиля стрясає діброву,
З хвилі ніхто не зринає.
Води розгойдані сходяться знову,
Дівчини й сліду немає.

(Переклад Марії Пригари)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть про таємницю озера Світязь. 2. Хто вирішив розгадати цю таємницю? 3. Про що розповіла гостя з минулого? 4. Як урятувалися мешканці Туганової держави? 5. Які фантастичні події введено в текст балади? 6. Знайдіть у творі християнські образи та символи. Розкрийте їх роль у тексті.

Порівнюємо. Які елементи чарівної казки використав А. Міцкевич у баладі «Світязь»?

Для обговорення. Як ви розумієте поетичні слова й вирази з балади А. Міцкевича: *неволя ганебна* («Що нам — неволю ганебну прийняти...»); *неслава* («Так ми уникли неслави...»); *загибель* («Вбиймо себе, бо загибель вже близько...»); *люта кара* («Як не втекти нам од лютої кари...»)?

Творче завдання. 1. Розкажіть від імені жінки «із хвиль» про трагедію її народу. 2. Поділіть твір на частини. Назвіть кожну з них.

Робота в групах. Знайдіть, виразно прочитайте й прокоментуйте цитати, у яких: а) розповідається про небезпеку, що загрожувала Тугановій державі; б) зображуються вороги; в) змальовуються страждання народу; г) виявляється патріотизм героїні; д) описується порятунок народу.

Краса слова

Фольклорні символи у творі. У баладі «Світязь» А. Міцкевич використав традиційні образи-символи, які є багатозначними. Вода — символ плодючості, початку й кінця всього сущого на Землі; у християнстві — це символ очищення від гріхів, смерті й поховання, життя й воскресіння з мертвих, чесності та правдивості, сили. У баладі «Світязь» із водою (озером) пов'язана тема смерті й відродження народу, його духовної сили. *Синій (блакитний) колір* символізує довір'я, безкінечність, сум. Це колір неба й води. У християнській культурі він також асоціюється з вічною божественною істиною. Означає також доброчесність, добру славу, вірність. *Білий колір* — символ невинності, чистоти, доброчесності, світла, сонця, життя, святості. У християнській традиції біле означає спорідненість із Богом. Водночас білий має й протилежне значення: це знак смерті, порожнечі, мовчання. Поет використав різні значення білого кольору в баладі «Світязь». Народ Туганової держави до приходу ворогів жив щасливо й радісно. Однак із приходом гнобителів («чорної сили») життю людей загрожує небезпека: *«Біле нас щось огортає...»*. Білі квіти, на які перетворилися дівчата й жінки Світязя, уособлюють духовну чистоту та невинність, життя згідно з Божими заповідями. Однак тим, хто загрожує всьому «білому» (тобто чистому, вільному, доброчесному), квіти несуть смерть. Лілія (купава) — символічне втілення чистоти та краси. Водночас вона — і символ смерті, відданості, помсти покійника, квітка Пресвятої Діви. Білі купави в баладі А. Міцкевича «Світязь» уособлюють духовну красу народу, який бореться за свою волю. *Зелений колір* — символ природи, молодості, плодючості, краси, радості, життя. Білі купави в «листі зеленім» утілюють віру поета у свій народ, у продовження його життя, нове відродження, вільне існування. *Зілля* — символ смерті й відродження; магічного впливу на почуття, учинки людини, її долю; оберега від нечисті. У перекладі балади А. Міцкевича «Світязь» перекладачка М. Пригара використовує метафору «цар-зілля», підкреслюючи думку про те, що прагнення до свободи — найбільша й найчарівніша сила, що живе в народі.

Перевірте себе

1. Розкрийте особливості балади на прикладі твору А. Міцкевича «Світязь».
2. Охарактеризуйте образ головної героїні твору.
3. Визначте провідні ідеї твору. Наведіть цитати, у яких вони утверджуються.
4. Назвіть епізоди балади, у яких використовується фантастика. Визначте роль фантастичних елементів у розкритті змісту балади.
5. Які традиції фольклору виявилися в баладі «Світязь»?
6. Які символи сприяють утвердженню свободи, життя, єдності народу?

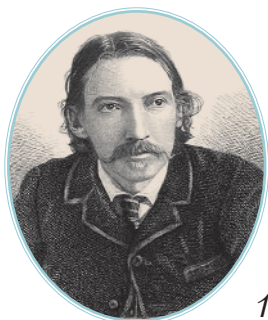
Роберт Льюїс СТІВЕНСОН

1850–1894

Без свободи немає народу.

Леся Українка

Сторінки життя і творчості

Понад усе письменник Роберт Стівенсон цінував свободу, яку оспівував у своїх творах. В історії і фольклорі його приваблювали такі сюжети й образи, у яких утілено одвічне прагнення народу до волі. Це знайшло відображення у відомій «Баладі про вересовий напій».

Роберт Льюїс Стівенсон народився 13 листопада 1850 р. в м. Единбурзі (Шотландія), де провів дитинство та юність. Він прекрасно знав про історичне минуле свого народу, про багаторічну боротьбу Шотландії за незалежність. Одним із найдавніших племен, що населяли Шотландію, були пікти. Вони розселилися на землях Шотландії ще в перші століття нашої ери й завжди чинили опір завойовникам. За легендою, пікти були маленькі на зріст, але дуже працьовиті й волелюбні. Коли частина земель Шотландії була захоплена Римом, вони разом з іншими племенами боролися проти римської навали. У VIII ст. створили самостійну державу — Королівство піктів. Згодом унаслідок об'єднання піктів і скоттів у IX ст. з'явилося Королівство Шотландія. Це об'єднання виявилось згубним для піктів, вони втратили незалежність і перестали існувати як окремий народ. Проте кожний шотландець пам'ятає їхню героїчну історію. Роберт Стівенсон став співцем свого народу, який здавна боровся за незалежність.

Письменник відомий пригодницькими романами («Острів скарбів», «Чорна стріла», «Володар Баллантре» та ін.). Проте він написав і багато віршів. Перша збірка «Дитячий квітник віршів» була опублікована в 1885 р., друга книжка «Підлісок» — у 1887 р., третя збірка «Балади» — у 1890 р. Наступна й остання збірка поезій митця «Пісні мандрів» була надрукована після його смерті в 1896 р.

Шотландія. Сучасне фото

Зуважте

У «Баладі про вересовий напій» утверджуються ідеї, що не втратили своєї актуальності й нині, — ідеї волі, патріотизму, честі.

не випадково, що у своїй творчості поет звернувся до жанру балади. Як правило, митець брав за основу якусь старовинну легенду й поетично обробляв її в дусі того часу.

Своїм учителем у жанрі балад Р. Стівенсон уважав шотландського поета XVIII ст. Р. Бернса, був у захваті від простоти й виразності його творів. Під час тривалих подорожей Європою митець опановував досвід французького поета Ф. Війона, переклав кілька його балад англійською мовою. Тому

Балада про вересовий напій

Цвітіння вересу в Шотландії

Коментарі. Назва твору в оригіналі звучить як «Heather Ale (*A Galloway Legend*)». Ідеться про напій *ель*, який у давнину варили з вересу — рослини, що рясно вкриває кущами землі Шотландії. Згідно з давніми уявленнями, ель давав силу й мужність людині. Існувала легенда про те, що пікти були напрочуд міцними завдяки саме вересовому напою. Тому завойовники хотіли дізнатися про цей секрет, але пікти не виказували його, свято зберігаючи свої традиції і вільне життя.

Із вересових квітів
Варили цей напій,
Він був за мед солодший,
Більш за вино — міцний.

Його варили разом
І разом теж пили,
В піснях напій хвалили
Щодня на тій землі.

Прийшов король шотландський
І знищив ворогів,
Нагнавши страх на піктів,
Як звірів, їх ловив.

І полював на них він
В червоних квітах їх,
І пелюстки вкривали
І мертвих, і живих.

Прийшло в країну літо,
Знов верес шелестить,
Але ніхто не знає,
Як той напій варить.

Могил було багато
Маленьких у горах,
Там піктів-пивоварів
Спочив навіки прах.

Король в червоній пустці
Не злазить із сідла,
За ним пилюка в'ється,
Дорогу вистила.

Бліде обличчя з гніву,
Король мов сам не свій:
«У вересових землях
Не маю я напій!»

Васалам пощастило
Когось-таки знайти,
За каменем сховались,
Щоб жертв підстерегти.

Хоч їх взяли зненацька,
Та не відкрили рот,
Мовчали син і батько —
І жив у них народ.

Король, сидівши верхи,
Дивився на людей,
Маленька смугла пара
Не відвела очей.

На березі крутому
Король питає: «Мерщій!
Я вам життя залишу
За правду про напій!»

Отець і син мовчали,
Ховаючи сльозу,
А скрізь — червоний верес,
І море — унизу.

Та раптом батько сину
Так голосно сказав:
«Я тут скажу всю правду —
Король щоб тільки знав.

Життя таке коротке,
Його я так люблю,
Тому секрет продам я», —
Сказав він королю.

І голосом пташиним
Додав старий іще:
«Я свій секрет продам вам,
Боюсь дитя лише.

Мій син життя не знає,
І смерть не бачив він,
Та честь свою продати
Не зможу перед ним.

Нехай його у море
Хтось кине іздала,
І я повім про тайну,
Що в серці маю я».

А. Харшак.
Ілюстрація до
«Балади про
вересовий
напій». 1980 р.

І сина обв'язали —
І руки, й п'ятки ніг,
І кинули у море.
Затих хлоп'ячий крик.

Забрали хвилі тіло
До неземних висот,
Стояв на скелі батько —
І в ньому жив народ.

«Сказав я правду щиру:
Боявся сина я —
Не вірю в мужність юних
І слову короля.

А я прийму тортури.
Вогонь прискорить смерть,
У грудях залишаю
Назавжди свій секрет!»

(Переклад Ольги Ніколенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Визначте частини сюжету балади. Дайте їм назву, перекажіть, коментуючи вчинки персонажів. 2. Як ви думаєте, чому у творі неодноразово згадується цвітіння вересу, його червоний колір? Яке символічне значення він має? 3. Назвіть образи, що пов'язані за принципом контрасту (антитези). Чому, на вашу думку, вони протиставляються? 4. Охарактеризуйте персонажів твору (король, батько, син). 5. Розкрийте символічне значення образу вересового напою. 6. Визначте тему й ідею твору.

Порівнюємо. 1. Які традиційні для фольклору засоби художньої виразності використовує письменник? Наведіть відповідні цитати. 2. Доведіть відмінність літературного твору Р. Стівенсона від фольклорного.

Для обговорення. 1. Як ви думаєте, чи справді батько не вірив у мужність сина? 2. Дайте своє тлумачення фіналу твору. За ким залишається моральна перемога? Аргументуйте свою думку.

Книжка і комп'ютер. Якщо ви володієте англійською мовою, за допомогою Інтернету знайдіть і прочитайте англійською мовою оригінал твору. Порівняйте його з перекладом.

Виразно прочитайте й перекладіть (дослівно) останні рядки твору.

True was the word I told you:
Only my son I feared;
For I doubt the sapling courage
That goes without the beard.

But now in vain is the torture,
Fire shall never avail:
Here dies in my bosom
The secret of Heather Ale.

- Як ви зрозуміли вислів «The secret of Heather Ale»? Розкрийте його пряме й переносне (символічне) значення.

Краса слова

Символіка твору. На початку балади автор поетично розповідає про те, як з маленьких дзвіночків вересу варили чудовий напій, що був солодшим за мед і міцнішим за вино. Письменник підкреслює, що цей напій варили разом (*together*) і разом пили, благословляючи його в піснях. Тобто *вересовий напій* — це не тільки давня традиція, а й символ духовної сили та єдності народу. Квіти вересу в баладі змальовані як «милі» (*bonny heather*), а його дзвіночки «червоні» (*red was the heather bell*). Червоний колір неодноразово з'являється у творі, стаючи символічним. Король полював на піктів на червоній горі, тобто вкритій червоними квітами (*red mountain*). Вересові пелюстки вкривали тіла померлих і помираючих (*And strewed the dwarfish bodies of the dying and the dead*). Проте наступного літа земля знову була червоною від вересових дзвіночків (*Red was the heather bell*). Верес був також свідком героїчної загибелі батька й сина (*The heather was red around them*). Отже, червоний верес — багатозначний символ, який утілює любов до рідної землі, ідеї свободи та життя, і водночас це символ пролитої в боротьбі за незалежність крові. Верес цвіте різними кольорами — білим, рожевим, червоним квітом. Час його цвітіння — кінець серпня — початок вересня. Ця квітка в Шотландії є символом удачі, захисту, краси та чистоти.

- Які образи також стали символами? Розкрийте їх зміст у творі.

Перевірте себе

1. Доведіть зв'язок балади Р. Стівенсона з історією Шотландії. 2. Яка легенда поетично відтворена у творі митця? 3. За допомогою яких художніх засобів утверджується ідея свободи в ньому? 4. Розкрийте значення символів у баладі.

Вальтер СКОТТ

1771–1832

Свобода і шляхетність мають найкращих захисників у тих, хто називає себе лицарями.

Вальтер Скотт

Сторінки життя і творчості

1814 рік — визначна дата в історії світової літератури. Цього року з'явився перший історичний роман під назвою «Уеверлі» й одразу привернув увагу англійської публіки. Хто ж був автором цього твору? Письменник довго не відкривав свого імені, анонімно випускав у світ роман за романом, а читачі дивувалися новим пригодам і подіям з історичного минулого. Лише через кілька років автор розкрив таємницю. Під псевдонімом *Невідомий* приховав своє справжнє ім'я британський письменник шотландського походження Вальтер Скотт.

Вальтер Скотт народився 15 серпня 1771 р. в м. Единбурзі (Шотландія) в сім'ї юриста. З дитинства цікавився минулим країни, старовинними легендами й піснями. У 1792 р. юнак склав екзамени на звання адвоката в Единбурзькому університеті. 1799 р. став шерифом

у м. Селкирширі, а з 1806 р. виконував обов'язки секретаря суду.

У 1800 р. вийшов друком його перший оригінальний твір — балада «*Вечір Святого Іоанна*». З того часу він почав збирати шотландські народні балади, уключивши їх до збірки «*Пісні менестрелів із шотландського кордону*» (1802–1803). Вальтер Скотт створює й власні балади та поеми в народному стилі. У його поетичних творах читачі знаходили неповторну атмосферу середньовіччя, незвичайних героїв, піднесені почуття й захопливі пригоди. Усе це принесло йому славу визнаного поета.

У своєму родовому маєтку — у замку Абботсфорд, що в Шотландії, оточивши себе предметами в середньовічному стилі, В. Скотт задумав створити роман нового типу. І такий твір нарешті з'явився. «*Уеверлі*» (1814) відкрив цілу низку історичних романів В. Скотта, які до 1827 р. виходили анонімно: «*Пуритани*» (1816), «*Роб Рой*» (1818), «*Айвенго*» (1819–1820), «*Квентін Дорвард*» (1823), «*Вудсток*» (1826), «*Пертська красуня*» (1828) та ін.

Митець написав за 18 років 26 романів. Чому ж він довго не відкривав свого авторства? По-перше, написання романів не відповідало його державній посаді — він був секретарем вищого суду. По-друге, боявся, що новий жанр не буде мати успіху в публіки, тому до певного часу приховував своє ім'я. А по-третє, любив усілякі таємниці, вигадки, легенди. Анонімність давала йому можливість, не розкриваючи себе, брати участь в обговоренні власних творів, чути неупереджені думки й оцінки. Серед сучасників митця тільки Дж. Байрон здогадався, хто ж був справжнім творцем історичних романів. Однак він не розголошував таємниці В. Скотта, допоки той сам не зізнався в усьому читачам.

Слава про нього поширилася по всій Європі. Завдяки його таланту європейські читачі по-новому відкрили для себе Шотландію. Слідом за В. Скоттом ішло нове покоління романістів: П. Меріме, В. Ґюґо, О. де Бальзак. В українській літературі традиції письменника розвивали П. Куліш, П. Загребельний та ін.

Вальтер Скотт помер 21 вересня 1832 р. в замку Абботсфорд, проте слава митця пережила його на віки. Жанр історичного роману, відкритий ним, невичерпний і нині.

Вальтер Скотт мав великий інтерес до народної творчості й історії своєї батьківщини протягом усього життя. Подорожі шляхами Шотландії збагатили його знаннями звичаїв і традицій свого народу.

м. Единбург. Сучасне фото

Історичний роман — різновид роману, побудований на історичному сюжеті, який відтворює в художній формі якусь епоху, певний період історії. У цьому жанрі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт — з художнім вимислом, справжні історичні особи — з особами вигаданими, вимисел уміщений у межі зображуваної епохи.

Перший історичний роман створив В. Скотт. У його творчості виявилися характерні ознаки цього жанру. Тому тип роману, який розробляв митець, отримав назву *вальтерскоттівський*.

Своєрідність історичних романів В. Скотта

Складники роману	Виявлення в тексті
Сюжет	Поєднання історичних фактів із художньою вигадкою. Широка панорама життя минулих віків. Показ історії через долі окремих людей.
Герої	Історичні особи й вигадані персонажі. Представники різних соціальних класів, вищих і нижчих верств суспільства. Немає поділу на позитивних і негативних героїв.
Конфлікти	Історичні конфлікти поєднуються із соціальними, національними й моральними.
Історичний підхід	Обумовленість подій і характерів соціально-історичними умовами. Історію показано в розвитку.
Авторська позиція	Автор загалом об'єктивно відображає хід подій, виражає свої думки через дещо ідеалізованих персонажів.
Мова	Наближена до епохи, але зрозуміла сучасному читачеві.

Художній простір — місце, виміри, де відбуваються події літературного твору. Художній простір може бути реальним, історичним, фантастичним і символічним та ін. Залежно від задуму автора художній простір буває детально прописаним або, навпаки, ледь окресленим. В одному творі можуть поєднуватися різні види простору.

Художній час — послідовність подій у творі, їх організація й поєднання. У реальному вимірі події відбуваються від минулого до теперішнього й майбутнього — це так званий *фабульний час* (фабула — пряма послідовність подій у творі, якби вони відбувалися насправді). Але в літературному творі не завжди виявляється прямий порядок подій (автор може повертатися в минуле, поєднувати різні відрізки часу і т. д.) — це *сюжетний час*.

Айвенго (1819–1820)

Історична основа та художній вимисел. У романі «Айвенго» В. Скотт зображує епоху раннього Середньовіччя, зокрема події XII ст. Це була доба, коли в Англії утверджувалися феодальні відносини, завершувався процес закріпачення селянства. Цей процес ускладнювався вторгненням племен норманів¹. Іноземні феодалі, підкоривши країну, захопили кращі землі. Дія роману розпочинається з останніх років XII ст. (приблизно 1194 р.) і пов'язана з поверненням короля Річарда I після тривалої відсутності до Англії, його боротьбою проти брата Джона (який намагався захопити престол) і свавільних феодалів.

У романі разом із вигаданими персонажами діють реальні історичні особи, але їхні образи переосмислені автором. Річард I (1157–1199) — англійський король з 1189 р. Від свого батька, Генріха II Плантагенета з Анжу, отримав володіння на півдні Франції, де він виріс і засвоїв лицарські звичаї. Більшу частину свого недовгого правління провів за межами Англії, де в той час посилювалися феодальні заворушення. Річард I був учасником Третього хрестового походу (1189–1192), який завершився невдало. На шляху до Англії потрапив у полон до австрійського герцога й звільнився лише тоді, коли сплатив викуп. Реальний король Річард I був досить жорстоким і грубим. Однак в історичному романі В. Скотт дещо ідеалізує Річарда. У фольклорі Річард — утілення народної мрії про мудрого й справедливого короля. Письменник теж звеличує образ правителя, який сприяв об'єднанню англійської нації і утілював ідею визволення від іноземних загарбників.

Прототипом принца Джона в романі став реальний принц Джон (1167–1216) — англійський король з 1199 р. Він обійняв престол після смерті свого брата, Річарда I. Утратив більшу частину англійських володінь у Франції, за що його прозвали Безземельним. Своєю жорстокістю й утисками викликав невдоволення народу, лицарства й навіть феодалів, які відкрито повстали проти нього. У романі «Айвенго» принц Джон зображений хитрим, жорстоким і підступним. Якщо Річард I — ідеал народного короля, то принц Джон — утілення правителя, який супере-

У романі В. Скотт використав принцип, що зробив його твір цікавим і захоплюючим для широкої публіки, — він змалював історію через показ життя окремих людей, серед яких вирізняється образ лицаря Айвенго. Хоча він цілком вигаданий автором, цей герой став утіленням самого духу середньовічного лицарства й найкращих людських якостей.

¹ *Нормани* (або *нурмани*, *вікінги*) — так мешканці Західної Європи називали скандинавські племена, які здійснювали нищівні набіги на європейські країни.

І. Куков. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго». 1988 р.

чить народним інтересам. У творі згадуються й інші історичні особи: Вільгельм II — англійський король (1070–1100), другий син Вільгельма I, а також Едуард III (1312–1377) — англійський король з 1327 р., який спричинив початок Столітньої війни. Вони також переосмислені творчою уявою автора.

Утілення кодексу лицаря в образі Айвенго.

Айвенго був сином англосаксонського феодала Седріка Роттервудського, який пишався давністю й честю свого старовинного роду. Седрік мав намір одружити леді Ровену з Ательстаном Конінгсбурзьким, щоб об'єднати англосаксонські політичні партії для опору норманам. Кохання Айвенго до леді Ровени та її прихильність до нього заважали здійснити ці наміри. Айвенго служив королю Річарду I, але це не подобалося

Седріку, оскільки Річард теж був норманом, хоча й здобув прихильність народу хоробрістю та справедливістю. Однак Айвенго здійснив багато подвигів і, врешті-решт, заслужив прощення свого батька й винагороджується щастям із леді Ровеною.

В образі Айвенго втілено кодекс лицаря — служіння своєму королю, честь, шляхетність, волелюбність, відданість у коханні, щире бажання допомогти бідним і скривдженим.

Зіткнення добра й справедливості з жорстокістю та підступністю.

На сторінках роману триває вічна боротьба добра і зла, справедливості й підступності, душевної краси та моральної ницості.

Історичний роман В. Скотта відрізняється яскравими образами, влучністю характеристик, виразністю змальованих ситуацій. Письменник з великою майстерністю викриває вади й недоліки людей, але при тому він завжди залишається об'єктивним, помічаючи в людині як добре, так і погане. Він закликав боротися не проти людей, а проти зла, що є в них. Людському й суспільному злу митець протиставив вічні цінності, які втілено в його найкращих героях. І хоча в реальному житті добро не завжди перемагає, однак у творі В. Скотта духовну темряву долає світло високих ідеалів. Так письменник утверджував свою гуманістичну позицію.

Два лицарі — дві моральні позиції (Айвенго й Бріан де Буагильбер).

Бріан де Буагильбер належав до ордену лицарів Храму (або ордену тамплієрів). Це був напіввійськовий чернечий орден, заснований 1119 р. в Палестині для захисту володінь хрестоносців.

Айвенго й Бріан де Буагильбер — два найсильніші лицарі в романі «Айвенго». Обидва вони наділені великою силою, мужністю й хоробрістю. Обидва не один раз показували свою майстерність і на полі бою, і на турнірах. Однак вони не лише служать різним правителям (Айвенго — королю Річарду, а Бріан де Буагильбер — принцу Джону), вони відрізняються й своїми моральними якостями.

Уже під час першого знайомства з героями зрозуміло, що вони дуже не схожі. Бріан де Буагильбер з'являється в багатому вбранні, а Айвенго — як простий пілігрим, хоча має більше прав на дім Седріка, аніж норман-чужоземець. Бріан де Буагильбер вихваляється перемогами норманів перед леді Ровеною. Однак Айвенго, завжди чесний і безкомпромісний, викриває брехню. Побившись об заклад, кожний із них виставляє різні речі: Бріан де Буагильбер — золотий ланцюг, а Айвенго — справжню святиню, частину хреста Господа, яку він привіз із Монт-Кармельського монастиря. У такий спосіб автор показує, що в кожного з них є свої цінності.

Айвенго був абсолютно байдужим до багатства. Це підтверджує факт відмови героя від зброї та коня суперника після першого дня турніру. Він хотів чесно здобути перемогу, не позбавляючи шансів свого ворога.

У зображенні турніру письменник акцентує увагу читачів на гербах лицарів, які теж протиставлені за контрастом. На щиті Буагильбера зображено емблему ордену Храму — двоє лицарів, які їдуть на одному коні. Це мало слугувати символом бідності та смирення. Однак усі знали, що лицарі Храму були пихаті й користолюбні. На противагу Буагильберу, на щиті Айвенго написано: «Позбавлений спадку» — і герой із гідністю несе цей девіз, ніколи не вдаючись до ганебних учинків з метою збагачення.

Айвенго завжди вірний законам лицарства. Він спішить на допомогу ображеним, хто б вони не були. Коли Буагильбер задумав таємно схопити єврея Ісаака, Айвенго рятує нещасного старого, незважаючи на тогочасні забобони.

Буагильбер бере участь в операції, не гідній звання лицаря, — захопленні Седріка та його челяді. Свою силу Бріан де Буагильбер разом з іншими норманами використав не в чесному бою, а проти старих людей (Седріка й Ісаака), двох жінок (Ровени та Ребекки), одного пораненого лицаря (Айвенго) та невеличкої групи слуг. Хоча в Буагильбера ще не зовсім утрачені поняття про лицарську честь (наприклад, він пропонує до останнього захищати замок Фрон де Бефа, щоб ніхто не звинуватив норманів у боягузстві), але він здатен поступитися законами ордену задля своїх інтересів.

І. Кусков. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго». 1988 р.

Зображення кохання Буагильбера до Ребекки, полонянки-єврейки, допомагає розкрити образ лицаря як людини. Можливо, уперше він покохав по-справжньому, з великою силою пристрасті. Але якщо Айвенго кохає віддано, не сподіваючись на відповідь, то Буагильбер не здатний бути самовідданим у коханні. Йому обов'язково потрібна взаємність Ребекки. Він вимагає відповіді на свої почуття силою. Однак фізичній силі Буагильбера автор протиставив моральну стійкість, внутрішню свободу Ребекки. Тендітна й ніжна дівчина виявилася сильнішою за одного з найкращих лицарів Храму. Навіть коли відбувався суд над Ребеккою, Буагильбер торгувався за її почуття, і відмова Ребекки була йому не зрозуміла: як вона може вибрати смерть, а не життя з ним?

Айвенго, залишаючись вірним королю Річарду й законам лицарської честі, здійснив багато подвигів, за які народ прославив його ім'я в піснях і баладах. А Бріан де Буагильбер помер безславно: не від меча противника, а від розриву серця, не витримавши боротьби суперечностей у душі.

Образи Ровени та Ребекки. У романі «Айвенго» є надзвичайно привабливі образи двох жінок — Ровени й Ребекки. Олександр Пушкін, прочитавши роман В. Скотта, писав в одному з листів, що в душі леді Ровени горить «чистий вогонь святості й шляхетності», а Ребекку відрізняє «палка віра й високе почуття власної гідності». Художник утверджує найкращі якості своїх героїнь, поетизує ці образи, показуючи різні долі, проте, як би не поверталось життя до цих жінок, вони залишаються втіленням ідеалів письменника.

Історичний колорит роману. Роман В. Скотта «Айвенго» протягом багатьох років захоплює читачів напруженим сюжетом, сповненим несподіваних поворотів і пригод, а також неповторним історичним колоритом, який дає змогу відчутти атмосферу середньовічної Шотландії. Історичний колорит у романі «Айвенго» створюється передовсім за допомогою лексичних засобів увиразнення мовлення. До них належать: архаїзми, історизми, варваризми, екзотизми. Окрім лексичних засобів, історичний колорит твору створюється детальними описами вбрання, помешкання героїв, їхнього побуту, звичаїв і традицій. Вальтер Скотт — майстер історичних подробиць. Він надзвичайно точний у всьому, що стосується історичної епохи. Вальтер Скотт писав: «Ураховуючи

смаки публіки, яка, сподіваюся, жадібно накинеться на цю книжку, я спробував так перекласти старі звичаї мовою сучасності й так докладно розвинути характери та почуття моїх героїв, щоб сучасний читач не відчував ніякої втоми від сухого зображення неприкрашеної старовини. Той, хто хоче наслідувати старовинну мову, повинен усвідомити лише загальний характер її граматичних форм, висловів, зворотів, принципи сполучення слів, а не вводити надмірно в текст рідкісні й застарілі слова. Співвідношення між застарілими й загальновживаними словами становить приблизно один до десяти, а почасти й більше...».

Динаміка сюжету та гумор. У романі В. Скотта «Айвенго» події розвиваються дуже швидко й непередбачувано. Автор постійно тримає читачів у напруженні: а що ж буде далі, як складеться доля героїв твору? Стрімка зміна художніх просторів, мотиви мандрівки та руху, надання переваги дії, а не описовості — усе це створює динамізм роману, що надзвичайно подобається читачам.

Мудра думка

Публіка хотіла читати не сухий переказ давніх подій, а чути дзвін списів, бачити небезпечні битви, стежити за гуркотом історії. А ще — співпереживати, сміятися й плакати.

Роберт Льюїс Стівенсон

Захоплюючий характер роману створює не лише динаміка сюжету, а й постійна зміна інтонацій, стилю твору. Зображення подій і образів сповнене піднесеністю, урочистістю, трагічністю, іноді й живим гумором, що обумовлює життєстверджувальний пафос твору.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте пряму послідовність подій у романі «Айвенго» (фабульний час). 2. Визначте частини сюжету роману. Дайте їм назви. 3. Чи збігаються події у фабульному часі й у сюжетному? У яких моментах вони не збігаються? 4. Де відбуваються ключові події твору? 5. У якому художньому просторі найбільш виразно виявляються лицарські якості Айвенго? 6. Які чесноти втілено в образі леді Ровени? 7. Доведіть, що Ребекка навіть у складних обставинах не відмовлялася від своєї віри.

Порівнюємо. 1. Складіть план порівняльної характеристики Айвенго й Бріана де Буагильбера. 2. Доберіть із тексту відповідні цитати до характеристики образів. Підготуйте розповідь (*усно*) про героїв.

Для обговорення. 1. Доведіть, що для Айвенго головне — лицарська честь, а не здобич. 2. Що викриває автор в образах норманських завойовників? Що протиставляє їм?

Творче завдання. 1. Усно опишіть турнір в Ешбі: хто проводив його, хто брав у ньому участь, правила турніру, хто з героїв роману був присутній на турнірі і як поведився. 2. Від імені одного з лицарів роману (*за вибором*) розкажіть про його долю: Айвенго, Бріан де Буагильбер, Фрон де Беф, Ательстан, Моріс де Брасі.

Робота в групах. 1. Прочитайте правила турніру (розділ VIII) і визначте історизми в цьому уривку. 2. Назвіть історизми, що використовуються для характеристики соціальної належності персонажів роману «Айвенго». 3. Прочитайте звернення принца Джона до «Лицаря, позбавленого спадку» (розділ IX). Знайдіть тут архаїзми. 4. Прочитайте розмову Айвенго зі зброєносцями переможених ним лицарів. Знайдіть тут архаїзми й історизми. Перекладіть їх сучасною мовою. Що не піддається перекладу? 5. Прочитайте опис портрета Ребекки (розділ VII). Які екзотизми використовує автор? Яке їх значення в тексті? 6. Перекажіть і прокоментуйте 1–2 епізоди роману, де виявляється гумор. Поясніть роль елементів комічного в епізодах.

Для самостійного опрацювання. 1. Якого значення набуває в устах блазня Вамби вислів «*Rex vobiscum!*», коли він перетворився на ченця і в такий спосіб потрапив у замок Фрон де Бефа? Що означає цей вислів? 2. Які фольклорні елементи чи стилізовані під фольклор уведені до тексту роману? З якою метою?

Книжка і комп'ютер. За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про середньовічні турніри й лицарів. Чи відповідає зображення епохи в романі В. Скотта історичним реаліям? Аргументуйте свою думку.

Перевірте себе

1. Розкажіть про значення В. Скотта в історії світової літератури. 2. Назвіть риси історичного роману й розкрийте їх на прикладі роману В. Скотта «Айвенго». 3. Які ідеї утверджуються у творі? В образах яких героїв вони втілюються? 4. Які засоби створення історичного колориту використовує письменник? 5. *Літературна гра* «*Кому належать ці речі?*». Визначте роль виразних деталей у розвитку сюжету й розкритті образів персонажів: мідний ошийник, срібний ошийник, біла рукавичка, щит з написом «*Desdichado*», мисливський ріг, скринька з коштовностями, золотий ланцюг, уламок дерев'яного хреста.

Радимо прочитати

Скотт В. Айвенго / Переклад Ірини Мащенко. — Львів, 2001.

Скотт В. Айвенго / Переклад І. Давиденко. — К., 2012.

Скотт В. Айвенго / Переклад Ірини Чернової. — Харків, 2011.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Історія — це не тільки дуже далеке минуле, а й те, що відбулося з нашою країною, її містами й селами, дідами й прадідами. Наше життя й життя наших батьків — це теж історія, яка відбувається на наших очах. Щоб не повторити історичних помилок, ми повинні знати про ті події, які в середині ХХ ст. сколихнули все людство. Друга світова війна... Немає такої родини в Україні чи в Європі, якої б особисто не торкнулася ця кривава подія. Вона принесла десятки мільйонів жертв, концтабори, національну ворожнечу. Війна випалювала тисячі населених пунктів, примушувала цілі народи порушити біблійну заповідь «Не вбий!». Навіть у жахливих умовах багато людей не втрачали почуття людяності, милосердя, прагнення миру й добра. У різних частинах Європи люди страждали й умирали, але разом з тим і кохали, і любили свою батьківщину, і вірили в краще майбутнє... Їхні думки й почуття закарбовані у творах того часу. Це документи минулого, про які ми мусимо пам'ятати, щоб у ХХІ ст. подібне не повторилося.

Константи Ідельфонс ГАЛЧИНСЬКИЙ

1905–1953

Його доля була трагічною не тільки тому, що він поет, а ще й тому, що він був поляком першої половини ХХ ст.

Давид Самойлов

Сторінки життя і творчості

У польській поезії символом цілої епохи є ім'я Констани Ідельфонса Галчинського. Він має два імені: справжнє, як у батька, — Констани й поетичне — Ідельфонс. *Констани Ідельфонс Галчинський* народився 23 січня 1905 р. в м. Варшаві (Польща) в сім'ї залізничного майстра. У Варшавському університеті вивчав класичну англійську філософію, світову культуру й літературу. Дуже любив музику, тому через усю його творчість проходить образ скрипки. До початку Другої світової війни К. І. Галчинський писав вірші, служив в армії, виконував обов'язки помічника з питань

культури в польському консульстві в Берліні. У 1934–1936 рр. поет із сім'єю жив у м. Вільнюсі (Литва), де теж багато займався поетичною творчістю. На початку війни в 1939 р. поета було призвано до армії, а 17 вересня того ж року він потрапив до німецького полону й понад п'ять років провів у таборі для військовополонених. Про всі жахи того часу поет розповів у віршах «Пісня про солдатів з Вестерплатте» (1939), «Лист із полону» (1942), «Пісні про прапор» (1944) та інших творах. Тільки на початку 1943 р. поет повернувся на батьківщину.

Пісня про солдатів з Вестерплатте (1939)

Коментарі. Вестерплатте — півострів на польському березі Балтійського моря неподалік від м. Гданська, де у вересні 1939 р. проходила героїчна оборона польських укріплень.

Коли вже дні спинили плин
І випало вмирати,
До неба лавами пішли
Солдати з Вестерплатте.

(А літо було гарне того року)

І так співали: «То пусте,
Що нам боліли рани, —
Зате ж весела путь веде
На осяйні поляни.

*(А на землі того року було
стільки вересу на букети)*

Стояли в Гданську ми, як мур,
Не брали нас гармати.
Тепер ми в хмарах після бур,
Солдати з Вестерплатте».

І ті, чий слух сяга зірок,
Зір плине в даль бездонну —
Почули в небі рівний крок
Морського батальйону.

Пам'ятник польським
захисникам Вестерплатте.
м. Гданськ (Польща)

І спів лунав такий: «Аби
Не згаять час чудесний,
Ми грітись будем в теплі дні
На вересі небеснім.

Коли ж подмуть вітри зими
І стане сніг кружляти
Понад Варшавою, — то ми,
Солдати з Вестерплатте».

(Переклад О. Карпенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. У якій формі написано вірш? Поясніть її значення.
2. Знайдіть у тексті контрасти. Визначте їх роль у творі. 3. Яка ідея утверджується у вірші?

Для обговорення. 1. Поясніть використання в тексті прийменника *ми*. 2. Поясніть значення повтору у вірші.

Лист із полону (1942)

Коментарі. Вірш присвячено дружині письменника Наталії. Тоді він перебував у концтаборі Альтенграбов. Їхнє кохання пережило війну. Вийшовши з неволі, К. І. Галчинський зустрінеється зі своєю дружиною в Кракові. Ця зустріч, подібна до виходу Орфея з підземного царства й зустрічі з його Еврідікою, дасть новий імпульс до творчості митця.

Кохана моя, кохана!
Ти спиш уже? На добраніч!
В пітьмі я твій образ бачу,
А ніч весняна, духмяна!

Єдина у цілім світі,
Ім'я твоє хай святиться!
Вода ти для мене влітку,
А взимку — моя рукавиця.

Ти щастя моє весняне,
Осінь, зимове, літнє...
Скажи мені: «На добраніч!»,
Прийди уві сні, кохана!

За що мені все це щастя
З тобою в раю у Бога?..
Світліше за сонце ясне,
Ти — пісня моєї дороги.

(Переклад Ольги Ніколенко)

К. Галчинський
із дружиною Наталією.
м. Краків. 1947 р.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте провідну тему вірша. 2. Як автор звертається до коханої? Знайдіть відповідні епітети, метафори й порівняння. Розкрийте їх значення. 3. За допомогою яких художніх засобів утверджується невидимий зв'язок ліричного героя та його коханої?

Для обговорення. Поясніть останній рядок вірша: «Ти — пісня моєї дороги». Про яку дорогу йдеться?

Альфред МАРГУЛ-ШПЕРБЕР

1898–1967

Моя любов — Буковина,
мій біль — Німеччина...
І все це в одному серці.
Альфред Маргула-Шпербер

Сторінки життя і творчості

Поет, який писав вірші німецькою, народився на *Буковині (Україна)* в єврейській родині. Навчався в Чернівцях. 1914 р. разом із батьками переїхав до Відня. Коли почалася Перша світова війна, його мобілізували. Після завершення війни жив у м. Чернівцях, Парижі, Нью-Йорку. У 1940 р. після окупації Північної Буковини радянськими військами переселився до м. Бухареста (Румунія). Працював учителем іноземних мов у румунських школах. Уклав антології буковинської німецько-єврейської поезії. У творах А. Маргула-Шпербера знаходимо трагічні сторінки історії Європи й велику любов до української землі.

Auf den Namen eines Vernichtungslagers

Dass es bei Weimar liegt, vergaß ich lang.
Ich weiß nur: man hat Menschen dort verbrannt.
Für mich hat dieser Ort besondern Klang,
Denn meine Heimat heißt: das Buchenland.

Entrücktes Leben, unvergeßner Tag;
Der Buchenwald — ich weiß es noch genau,
Wie ich als Bub in seiner Lichtung lag,
Und eine weiße Wolke schwamm ins Blau...

O Schmach der Zeit, die meinen Traum zerstört!
Erinnern, so verhext in ihrem Bann,
Dass, wenn mein Ohr jetzt diesen Namen hört,
Ich nicht mehr an die Kindheit denken kann,

Weil sich ein Alpdruck in meinen Traumen schleicht,
Ein Schreckgedanke, jeden Sinnes bar:
On jene weiße Wolke dort vielleicht
Nicht auch der Rauch verbrannter Menschen war?

Про назву концтабору Бухенвальд

Коментарі. Бухенвальд (з нім. *Buchen Wald* — буковий ліс) — один із найбільших концтаборів на території фашистської Німеччини, що був розташований неподалік м. Веймара. З 1937 по 1945 р. у таборі перебувало майже чверть мільйона людей. Кількість жертв становить близько 60 тисяч чоловік.

Як близько звідси Веймар гомонів!
А тут — навіки мовкли голоси...
Мене проймає невимовний гнів,
Бо й край мій зветься: Букові ліси.

Давно було це: килим з ніжних трав,
Ліс буковий, так пам'ятний мені...
Хлопчиськом на поляні я лежав,
Пливли біляві хмари в вишині.

О лютий час, що сон дитячий стер
І кожен спомин взяв у колію!..
Коли я чую слово це тепер —
Не можу юність згадувати свою.

Бо в спомини мої вповза кошмар,
Який виймає серце із грудей:
А чи оте біляве пасмо хмар
Було не димом спалених людей?

(Переклад Петра Рихла)

Пам'ятник тим, хто постав
проти нацизму.
Бухенвальд (Німеччина)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Знайдіть у тексті художні деталі й символи, які свідчать про трагізм Другої світової війни. 2. Охарактеризуйте образ ліричного героя.

Порівнюємо. Зіставте оригінал і переклад твору. Які домінанти оригіналу збережено в художньому перекладі?

Творче завдання. Яка жахлива думка крає серце ліричного героя? Сформулюйте цю думку прозою.

Книжка і комп'ютер. За допомогою Інтернету зберіть основні відомості про місто Веймар. Творчість яких митців пов'язана із цим містом? На підставі зібраної інформації визначте символічне значення цього міста у вірші.

Іммануель ВАЙСГЛАС

1920–1979

Серця поринають у забуття, і лише
Дюрер стулить долоні, щоб благосло-
вити ТВОЄ ЧОЛО...

Іммануель Вайсглас

Сторінки життя і творчості

Виходець з єврейської родини з духовними інтересами, *Іммануель Вайсглас* народився в м. *Чернівцях* (Україна). Разом з іншими мешканцями Західної України пережив жакливі роки радянського терору (1940–1941). У 1942 р. його з батьками депортували в трудовий табір Трансністрії (окупована румунськими військами територія між Південним Бугом і Дністром).

Після визволення Червоною армією повернувся до м. Чернівців, потім переселився до м. Бухареста (Румунія). Іммануель Вайсглас писав німецькою мовою. Жахи Другої світової війни є провідною темою його творчості.

Die Raben

Trotzdem wir keine Zukunft vor uns haben,
so vergewissern wir uns doch zuletzt,
ob nicht der Himmel diese schwarzen Raben,
sobald es schneit, auf unser Leben hetzt.

So viele Raben geben uns zu denken,
unheimlich ists, wenn so ein Vogel schwirrt,
der uns, wenn wir auch plötzlich seitwärts schwenken,
zu Haupten wie die Sorge folgen wird.

Und wer von uns zuruckbleibt auf den Wegen,
will sich den Lebenden nicht anvertraun;
sie werden sich bald auf den Rucken legen
und schweigend auf den Schwarm der Raben schau.

Sie ab und zu bedrohend mit den Handen,
wie man gewöhnlich nach dem Nebel greift,
wo alle, die noch leben, einmal enden
und selbst der Tod uns wie ein Rabe streift.

Круки (1942)

Нема надії вже позбутись муки.
Та хоч би впевнитись в останню мить,
Що то не небо шле нам чорних круків,
Як тільки знову густо засніжить.

О, скільки круків в'ється понад нами!
Як моторошно, коли чорний птах
Кружляє над душею, над думками,
Всяляючи якийсь незнаний жах.

А хто із нас відстане по дорозі, —
Того уже вважають неживим,
Він тихо ляже, щоб спочити в Бозі,
Вдивляючись у зграї чорний дим

І креслячи, немовби у тумані,
Холодний простір змахом кволих рук...
Ще трохи, і ми будем бездиханні,
І смерть прокряче нам, як чорний крук.

(Переклад Петра Рихла)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Назвіть центральний образ вірша. Розкрийте його символічне значення. 2. Які мотиви пов'язані з цим образом? 3. Як ви думаєте, за яких обставин був написаний цей вірш? 4. Яким постає образ ліричного героя?

Порівнюємо. У яких моментах перекладач відступив від тексту оригіналу? Яких нюансів це надало тексту?

Для обговорення. 1. Знайдіть у тексті оригіналу метафори, що розкривають стан ліричного героя. Розкрийте їх переносне значення. 2. Ліричний герой говорить від себе особисто чи від імені багатьох? Як це допомагає увиразнити ідею вірша?

В епіграфі до розділу згадується видатний живописець XVI ст. Альбрехт Дюрер. Його творчість утілює дух німецького Відродження, сповненого великої віри в людину. Прочитайте ще раз епіграф і подумайте, чому в словах І. Вайсгласса, сповнених трагізму, водночас ідеться й про А. Дюрера. Визначте провідну думку висловлювання.

Семен ГУДЗЕНКО

1922–1953

...киянин, український єврей, російський поет Семен Гудзенко.

Євген Євтушенко

Сторінки життя і творчості

Семен Петрович Гудзенко народився в м. Києві (Україна). Хлопець із дитинства багато читав, писав вірші. Після закінчення школи вступив до Московського інституту філософії, літератури й історії. Коли фашистська Німеччина напала на Радянський Союз, юнак пішов добровольцем на фронт. На початку 1942 р. був важкопоранений. Після лікування до кінця війни працював військовим кореспондентом. У нарисах і віршах того часу знайшли відбиток тяжкі втрати воєнних років і палке очікування перемоги. Щирі й проникливі вірші українця С. Гудзенка дуже любили солдати, знали їх напам'ять і посиляли поетичні рядки додому в солдатських «трикутниках» — своїх листах. Напередодні перемоги в 1945 р. поет написав вірш «Моє покоління» («Нас не треба жаліти...»).

У м. Києві на будинку на вулиці Тарасівській у 2002 р. встановлено меморіальну дошку з портретом фронтового поета С. Гудзенка.

Моє покоління (1945)

Нас не треба жаліти, бо нікого б і ми не жаліли.
Перед нашим комбатом, мов на сповідь, стоїм поготів.
І від крові та глини шинелі в живих поруділи,
І барвінковий килим на могилах у мертвих зацвів.

Він відцвів і опав... Пелюстками осипались весни...
Матері наші плачуть, і ровесниць журба огорта.
Ми іще не кохали й не знали ми щастя ремесел,
Наша доля солдатська така нелегка й непроста.

У однолітків наших нема ні кохання, ні віршів —
тільки сила і впертість. А як скінчиться стежка війни,
все долюбим сповна і таке ми, ровесник, напишем,
що батьками-солдатами будуть пишатись сини.

А як хто не повернеться? Хто долюбити не зможе?
А кого в сорок першій в день перший забрала війна?
Заридає ровесниця, рідна мати з туги занеможе, —
Ні дружин, ані віршів у однолітків наших нема.

Хто вціліє — долюбить? Серцю це неможливо здолати!
І не треба полеглим, щоб живі відлюбили за них.
Чоловіка нема — ні дітей, ні господаря в хаті.
Хіба горю такому зарадять ридання живих?

Нас не треба жаліти, бо й ми не жаліли б нікого.
Хто в атаку ходив, хто ділився останнім шматком,
Зрозуміє цю правду, — вона в бліндажі і в окопи
Сперечатись приходила невдоволено-хриплим баском.

Хай живі пам'ятають, і нащадки нехай зрозуміють
цю в боях загартовану правду сувору солдат.
І каліцтва твої, і смертельні рани навиліт,
І могили в степах, де мільйони полеглих лежать.

Доля наша така, з нею ми і співали, й сивіли,
Піднімались в атаку, підривали над Бугом мости.
Нас не треба жаліти, бо нікого і ми б не жаліли,
Щоб в найважчі часи батьківщину грудьми захистить.

А коли ми повернемось, — а повернемось із перемогою,
Як чорти, всі уперті, як люди, живучі та злі, —
Хай зготують обід нам і пива наварять хмільного,
Щоб удосталь було хліба-солі на нашій столі.

Ми доземно уклонимось рідним і люблячим людям —
Матерям і подругам, які не скорились журбі.
От коли повернемось й перемогу штиками здобудем —
Все долюбим, ровеснику, й роботу знайдемо собі!

(Переклад Ірини Фісак)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Про яке покоління пише автор? 2. За допомогою яких епітетів і метафор поет змальовує солдатське життя й біль за загиблими товаришами? 3. Що автор називає суворою солдатською правдою? 4. Наведіть рядки, у яких звучить мотив пам'яті. Які образи твору стверджують, що живі пам'ятатимуть загиблих?

Для обговорення. Чи повинні ми зараз жаліти людей фронтового покоління — старих і хворих? Як?

Творче завдання. Про яку «чистоту» говорить поет? Який зміст він вкладає в це слово?

ЗОБРАЖЕННЯ ТРАГЕДІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ З РІЗНИХ БОКІВ ЄВРОПИ

Друга світова війна знайшла відображення не тільки в поезії, а й в інших жанрах — оповіданнях, повістях, романах, п'єсах, популярність яких не згасає й сьогодні. Серед визнаних майстрів воєнної прози — письменники різних країн світу: Генріх Белль (Німеччина), Олесь Гончар (Україна), Юрій Бондарев (Росія), Василь Биков (Білорусь) і багато інших. І скільки б не минуло років, пам'ять про криваві події минулого століття ніколи не згасне.

Василь БИКОВ

1924–2003

Подвиг... Він був не тільки на лінії вогню,
а й у тилу, у полоні, у буденному житті тих,
на чию долю випала війна.

Василь Биков

Сторінки життя і творчості

Василь Биков — відомий білоруський письменник, учасник Другої світової війни.

Василь Володимирович Биков народився 19 червня 1924 р. у с. Бичках (Білорусь) у сільській родині. Навчався в сільській школі, а потім у Вітебському художньому училищі, хотів стати скульптором. Однак не судилося: через скрутне матеріальне становище був змушений залишити навчання.

Війна застала юнака в Україні, де він мав намір продовжити навчання. У 1942 р. потрапив на фронт, пройшовши навчання в Саратовському піхотному училищі. Василю Бикову довелося воювати в лавах 2-го Українського фронту, брав участь у боях за Кривий Ріг, Олександрію, Знаменку й багато інших українських міст. Під час Кіровоградської операції був важкопоранений, а його матері помилково направили «похоронку». Проте він вижив і продовжував брати участь у боротьбі з фашизмом у Румунії, Болгарії та інших країнах Європи.

Я представник убитого покоління. З кожної сотні моїх однолітків, які пішли на фронт, живими залишилося лише троє...

Василь Биков

Письменник почав писати прозу про війну в період 1950–1960-х років. У 1959 р. вийшла друком його повість *«Журавлиний крик»*, у 1961 р. — повість *«Третя ракета»*. Згодом з'явилися нові твори: *«Сотников»* (1970), *«Обеліск»* (1971), *«Дожити до світанку»* (1972), *«Вовча зграя»* (1974), *«Піти й не повернутися»* (1978), *«Знак біди»* (1982), *«Кар'єр»* (1986) та ін. В його прозі порушуються проблеми громадянського обов'язку, морального вибору, здатності зберегти особисту гідність, совість і честь під час важких випробувань країни та світу. Маючи великий фронтовий досвід, письменник намагається максимально наблизити свої сюжети до читачів. Щиро й проникливо він пише про долю різних людей, які опинилися на війні. На прикладі одного-двох воєнних епізодів і незначної кількості персонажів він розгортає художню картину великої трагедії. Проте й у скрутних обставинах його найкращі герої не втрачають здатності вірити, кохати, бути людьми.

Василь Биков. 1944 р.

Василь Биков помер 22 червня 2003 р. в м. Боровлянах, саме в той день, коли шістдесят два роки тому розпочалася Велика Вітчизняна війна. Поховали митця на Східному цвинтарі в м. Мінську.

Першим перекладачем повістей В. Бикова українською мовою був М. Шумило (*«Третя ракета»*, 1964). Згодом українські переклади творів В. Бикова зробили Г. Вігурська (*«Альпійська балада»*, 1965), М. Цівина (*«Обеліск»*, *«Дожити до світанку»*, *«Сотников»*, 1975–1976), О. Жолдак (*«Вовча зграя»*, 1975), М. Шудря (*«Свояки»*, 1979) та ін.

Альпійська балада (1963)

Коментарі. Повість має дві сюжетні лінії. Перша — це історія втечі й переслідування фашистами втікачів із концтабору: білоруського солдата Івана Терешки й італійської ув'язненої Джулії; друга лінія — любовна. Переплетення двох сюжетних ліній сприяє увиразненню протиприродності війни й утвердженню загальнолюдських цінностей.

Художній час повісті не завжди є лінійним. Події розгортаються як у хронологічному порядку (утеча Івана й Джулії, історія їхнього кохання), так і в

Кадр із кінофільму
«Альпійська балада».
Режисер Б. Степанов.
1965 р.

ретроспективному плані, тобто з поверненням у минуле. Отже, картини воєнного життя героїв переплітаються з їхнім довоєнним минулим. Твір миттєво переносить читача з одного місця в інше, де одночасно відбуваються різні події. Така «фрагментарність» композиційної побудови повісті, просторові переміщення відбуваються дуже стрімко завдяки оповідачеві, який є посередником поміж зображуваним світом і читачем.

Композиція та сюжет твору підпорядковані розкриттю характерів героїв, їхніх людських якостей. Від їхнього морального вибору, як уважає письменник, залежить їхня доля, а від таких, як вони, і доля всього світу.

Ретроспективний (час) — звернений у минуле, присвячений розгляду минулого.

Робота з текстом 1 розділу

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть, де й коли відбуваються події повісті. 2. За яких умов читач уперше знайомиться з головним героєм твору? 3. Які труднощі спіткали Івана під час утечі з полону? 4. Від яких думок серце його «болісно здригнулося»? Як це характеризує героя? 5. Від якої особи ведеться розповідь у творі?

Розділи 2–3

За якихось п'ять хвилин він уже був у лісі й біг уздовж вируючого струмка з прозорою водою. Ліс тут був чистий, без ломаччя, проте бігти заважали густі брили скель. Підйом теж був крутий, й Іван швидко знесилився. Чекаючи й боячись нового переслідування, він скочив було до струмка, щоб збити вівчарок із сліду, але крижана вода холодом ударила в ноги, і, пробігши якихось двадцять кроків, він вискочив знову на берег. Видряпавшись на скелясту кручу, струснув, перезаряджаючи, пістолет, — затвор викинув на каміння перекошений патрон. Іван нагнувся, щоб підняти його, і раптом обімлів — крізь гомінке булькотіння струмка десь позаду долинула розмова. Одразу забувши про патрон, він шпарко подався вгору, трохи вбік од струмка, на схил яруги, проліз крізь гушавину молодого ялинника й, ледве гамуючи дихання, поліз рачки.

Спочатку йому здалося, що навкруги було тихо, тільки жебонів струмок і шуміло верховіття ялин. Подув фен¹, і в небі з-за гір вплив скуйовджений краєчок хмари — швидко насувався дощ. Іван сторожкими очима оглядівся довкола, зазирнув униз на каміння під ялинами — наче ніде нікого. Він уже рушив був далі, коли позад нього залунало трохи притишено, але наполегливо:

— Русо!

Він схилився нижче, пригнув голову — ні, то був не німець, а мабуть, якийсь гефтлінг². Бракувало ще клопоту чекати на когось, тут хоча б самому видертися — знав із власного досвіду, як це важко. Німці, певно, зчинили вже тривогу й наздоганяють — не так це просто втекти.

І він щодуху подався далі, продираючись між камінням і ялинами вище, навкоси гористим лісовим схилом. Струмок залишився десь осторонь, дзюрчання його притихло, дужче й виразніше почали шуміти ялини; свіжий вітер скрізь гойдав верховіття; сонце сховалося; спохмурніле небо чимраз далі й ширше облягала сіра хмара. Було парко, куртка на спині змокла від поту, смугастий берет Іван десь загубив і обличчя витирав рукавами, невпинно оглядаючись навкруги та прислухаючись. Одного разу, відхекуючись, він почув далеке ще, але настирливе стрекотіння мотоциклів: тут десь проходила дорога, і німці, напевне, уже оточували місцевість. Охоплений сумовитим передчуттям, Іван дослухався, міркуючи, як тікати далі, і водночас по якомусь невловимому звукові збагнув, що позаду хтось біжить. Це вже було зле: може, то зовсім не гефтлінг, а німець! Іван одскочив за моховитий окоренок ялини й клацнув запобіжником пістолета. Тим часом мотоцикли з чимраз дужчою тріскотнявою наближалися. «Оточують, сволота...» — майнула думка. Іван озирнувся, уклякнув за ялиною на одне коліно й звів стиснутий у кулаці пістолет. Знов унизу застукотіли по камінню кроки. Він придивився, виразно відчуваючи в гушавині місце, де з'явиться людина. Якийсь час там нікого не було видно, й Іван напружено чекав. За мить унизу на галявину між дерев вибігла легка смугаста постать, на вигляд ніби підліток, озирнулася, жваво скинула очима вгору й побачила його.

— Русо!

Жінка?! Це його здивувало й збентежило, він мало не вилаявся з досади, але рев мотоциклів одвернув його увагу — вони вже були тут, тільки вище над ним. Іван крутнувся на землі, не знаючи, куди податися: між деревами, які росли рідко, його легко могли побачити зверху. І він метнувся до неглибокої виїмки-ніші під досить крутою скелею,

¹ Фен — теплий вітер у горах.

² Гефтлінг — ув'язнений.

пригнувся — увесь утілення пильності й остороги. Смогаста постать унизу на мить зникла за краєм урвища, і він не дивився куди, — побоюючись мотоциклів, напружено слухав. Та ось ізнизу, з-за каменя, з'явилася дівчина в довгій, не на її зріст куртці з підкасаними рукавами й червоним трикутником на грудях. Вона швидко зиркнула обабіч, і він помітив, як під копицею чорного, давно не стриженого волосся радісно блиснули такі самі чорні, мов маслини, очі.

— Чао¹!

Іван чув уже це слово й зрозумів його — так завжди віталися гефтлінги-італійці. Одначе тепер, прислухаючись до тріскотняви над головою, він промовчав, чекаючи, що дівчина ось-ось плигне кудись у схованку. Але вона була зовсім байдужа до небезпеки, знов озирнулася і квапливо загомоніла по-німецькому, як збагнув Іван, когось проганяючи від себе. Він глянув у підлісок — там, звідки вискочила дівчина, припадав навколішках іще хтось у смугастому, але той одразу ж шмигнув назад і щез у густому ялиннику. Іван уже хотів був кинутися кудись далі від цих гефтлінгів, як дівчина легко вискочила на брилу, нагнулася, спритно сунула ноги в колодки, що їх досі тримала в руках, і, захляпавши ними, подалася до нього.

Іван аж зіщулився з остраху. Мотоцикли ревли мало не в них над головою, і її недоречна, напоказ, відвага гнівом шмагнула його напружене до болю відчуття: їх же легко могли виявити. Він, пригнувшись, стрибнув до дівчини і, ухопивши за руку, сердито рвонув під скелю. При цьому він тихо, але розлючено лайнувся. Вона піддатливо й легенько, мало не впавши, майнула за ним, одна колодка впала з її ноги, — стукаючи по камінню, покотилась геть.

— Ой, клумпес²! — приглушено скрикнула вона. Оглушливо тріскаючи, мотоцикли один за одним проносилися десь угорі, зовсім близько, а вона, незважаючи ані на них, ані на його неприховану лютість, вирвала руку й кинулася по колодку. Іван не встиг її вдержати, лише скреготнув зубами. Тим часом дівчина, спритно вхопивши колодку, метнулася назад, мигцем, ніби винувато, зиркнула на нього. В її очах блиснув азарт і неслухняність збитошної пустотливої дівчинки. Тоді Іван, не стримавши напруження й гніву, ляснув її по щоці.

Дівчина зойкнула, але не відсахнулася, тільки впала під скелю поруч і з-під ліктя стрільнула на нього вгору очима, сповненими якогось грайливого подиву.

Мотоцикли — було чути — віддалялись, й Іван одразу ж пошкодував, що не стримався. Дівчина на мить зосередилася, округлила очі, дослу-

¹ Чао — (італ.) вітання.

² Клу́мпес — дерев'яне взуття (колодки).

хаючись, і, здавалося, тільки тепер усвідомила, що тут їм загрозовало. Підбгавши коліно в такий же смугастій, як і в нього, холоші, насунула на ступню колодку. Потім знову глянула на нього й, по-дитячому невміло вимовляючи слова, ніби шикиряючи, повторила його лайку.

Це, як і його ляпас, було так несподівано й незвичайно, що в Івана щось стрепенулося, зрушило — щось людяне на мить виповнило його заскорузлу від горя душу, і він уперше за сьогоднішній день здивовано й широко розкрив очі.

— Ого!

— Ого, — повторила, ніби передражнила вона, певно, виказуючи тим свою вдавану образу, і навіть із деякою цікавістю глянула на нього. Осаяйна врода цієї дівчини й незвичайна її сміливість у такому більш ніж складному становищі збивали його з пантелику.

— Ти куди біжиш? — швидко й суворо зронив він, зиркаючи додолу на її цибаті в колодках ноги.

— Вас¹?

— Вас, вас! Куди біжиш?

— Русо бежіш — іх² бежіш.

Іван спідлоба кольнув її сердитим поглядом, однак на її обличчі відбивалась увага й намагання зрозуміти його — густі чорні брови, що зрослися над переніссям, високо злетіли.

— Ти знаєш, куди я біжу? Я Русланд біжу. Зловлять — мені буде пуф, пуф. А тобі оце, — він черкнув себе пальцем по горлянці й показав угору.

Вона зрозуміла, усміхнулася, навіть, здалось йому, пхикнула: мовляв, що мені шибениця. І ця її безтурботність розізлила його.

— Відважна! Розхрабрилася! Ну й біжи. Тільки без мене.

— Конечно! — примирливо всміхнулася дівчина, й Іван подумав, що вона не зрозуміла його. Він хотів було заперечити, але в цю мить від містечка залунали постріли, вигуки, собаче гавкання. Мабуть, там когось ловили. «Біс із ним, з цим дівчиськом», — треба було пробиратися далі, і він кинувся схилом.

(...) Позаду тим часом усе змовкло, застукана дощем небезпека десь причайлася, відстала, за ними поки що

Кадр із кінофільму
«Альпійська балада».
Режисер Б. Степанов. 1965 р.

¹ Вас — Що? (Нім.)

² Іх — я (нім).

не було чути ніякого переслідування. Але воно повинне було озватися. Іван знав, що німці так їх не залишать, певно, вони поставили вже на ноги всю охорону, поліцію, собак. О, це було дуже нелегко — утекти, хіба що їм допоможе дощ: приховає, заглушить кроки, змие сліди. Гострим нервовим поглядом Іван усе вдивлявся крізь ріденький, ще затуманений серпанок дощу й дуже стерігся, аби не натрапити на якусь засідку. Час від часу він іще ловив позаду стукіт кроків своєї супутниці, вона відставала, губила з ніг то одну, то другу «клумпес» і потім підтюпцем наздоганяла його. Тоді кілька хвилин чулося поруч її уривчасте від утоми дихання, але незабаром воно знову зникало.

Іван намагався не зважати на неї: коли б вона відстала зовсім, він, мабуть, зітхнув би полегшено, але, поки вона була тут, поблизу, не міг кинути чи прогнати її й піти самому. Він тільки думав: «І звідки її, на лихо, принесло до нього! Диви ти — вирвалася із заводу, наздогнала, уже на що він шпарко йшов, а ось не відстала. Хоч він і чимало змарнував часу на собак, іще добре, що німці загаялися, не налетіли на ту яругу». Дощ тим часом усе густішав, усе щільніше оповивав лісисті гори теплий туман — це тішило Івана, так легше було заховатися в лісі, якнайдалі відійти від містечка. (...)

(...) Так минула година чи й більше, коли, продираючись крізь мокрий хвойний підлісок із туго нап'ятими поміж гіллям струнами павутиння, на якому тремтіли дрібненькі капельки води, Іван побачив дорогу. Гладенька, блискуча від вологи стрічка її легко згиналася на повороті й зникала в горах. Іван спинився, дослухаючись, — здається, дорога безлюдна. Тоді він озирнувся — дівчина, одхиляючи від обличчя мокрі гілочки ялинок, оддалік пробиралася до нього. Треба було зачекати її й перейти дорогу разом, бо сама вона ще зробить щось не так і викаже обох.

Дівчина підійшла й стомлено спинилася поруч, теж помітивши дорогу, уже з більшою обережністю, ніж на початку, поставилася до небезпеки. Він швидко ковзнув поглядом по її мокрій смугастій куртці, яка щільно обліпила гнучкий тоненький стан, маленькі гострі перса, і знову спохмурнів — так це не пасувало до того ризикованого становища, у якому вони опинилися. А вона, видно, зраділа зупинці, відпочивала. Узавшись рукою за вершечок сосонки, другою вилила з колодок воду й стомлено, хоч і не дуже заклопотано, зітхнула.

Іван, відчуваючи поруч її рухи, терпляче переждав, поки вона все опорядить, і тоді рушив ближче до дороги. Принишкла і, певно, зморе-на дівчина попленталася за ним.

Біля дороги він став навколішки за каменем, приглядився, потім спритно вскочив у забетонований кювет; гукнувши: «Іди сюди!», подав

їй руку. Дівчина мовчки вхопилася за його пальці, стрибнула, глухо стукнувши об бетон колодкою. Він різко звелів: «Скидай!» Дівчина здогадалася, скинула колодки й підхопила їх вільною рукою.

Так, узявшись за руки, вони вибігли на мокрі бетоновані плити до-роги. Моросив дощ і тут же змивав їхні мокрі сліди. (...)

(Переклад Галини Вігурської)

Робота з текстом 2–3 розділів

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть, які почуття в Івана викликала неочікувана зустріч із дівчиною. Прочитайте портрет героїні. 2. Як вона себе поводи́ла? Чому, на вашу думку, автор не називає її імені? 3. Простежте, як змінюються почуття Івана до дівчини. Чим це можливо пояснити?

Творче завдання. На підставі прочитаних розділів назвіть події, які є експозицією й зав'язкою твору.

Коментарі. Хронологічно епізоду «Втеча» передував епізод «Полон», де чітко окреслюються такі якості характеру Івана, як совість, гідність і мужність. Совість обертається людяністю, гідність — твердістю позиції, мужність — учинком.

Розділ 4

Того дня зранку п'ятеро їх у напівзруйнованому нічним нальотом цеху викопували бомбу, що чомусь не вибухнула.

Вони були гефті́лґи. (...) Надія вижити тут, у таборі смерті, майже покинула їх, і єдине, що їх ще хвилювало, — це бажання останній раз ризикнути вирватися на волю, чи, як казав найязикатіший із них — маленький чорнявий солдат на прізвисько Жук, — якщо вже залишати цей світ, то раніше грюкнути дверима.

Дуже нелегка й небезпечна праця, однак, посувалася до кінця. Підважуючи бомбу ломами, вони, нарешті, видобули її з-під брухту й, притримуючи за покарлючений стабілізатор, обережно поклали на дно ями. Далі мало бути найризикованіше й найважливіше. Поки інші, затамувавши віддих, завмерли довкола, здоровило з великими ручиськами в смугастій, як і в усіх, куртці з кольоровими кружечками на грудях і спині, колишній чорноморський матрос Галадай, накинув на запальник спеціальний ключ і наліг усім тілом. На його оголених до ліктів м'язистих руках надулися жили, на скронях набухли вени, і запальник трохи подався. Галадай ще разів два натужно повернув ключем, а потім сів навпочіпки й швидко почав викручувати запальник руками. Він, певна річ, був непридатний, бо дуже погнувся при падінні на землю й у такому стані не міг пригодитися бомбі в її страшному ділі. Бомбу

минулої ночі скинули з американського «Б-29» чи з англійського «Ланкастера», котрі мало не дощенту рознесли це затиснуте в Альпах австрійське містечко. Проте і з бракованим запальником бомба була справна й усе ще таїла в собі п'ятсот кілограмів тротилової сили, на які й розраховували п'ятеро смертників. Як тільки отвір у бомбі відкрився, до Галадая нахилився Жук. Він дістав з-під поли куртки новенький на вигляд запальник, якого вони вчора дістали від пошкодженої, з відбитим стабілізатором бомби, і худими нервовими пальцями почав укручувати його на місце попереднього.

Але хлопець квапився, не потрапляв у різьбу, залізо скреготіло, й Іван, щоб хтось не застукав їх, зіп'явшись навшпиньки у своїх колодках, виглянув угору.

Поблизу, здається, усе було тихо. Зверху над ними понависали покороблені балки, з безлічі пробоїн у даху падали на долівку скісні промені світла, було задушливо й курно. За рядом бетонних підпор, у підсвіченій сонцем куряві, чувся приглушений гомін, там, зрідка перегукуючись, ворушилися, снували десятки людей, які розбирали завали й руїни. Там же були й есесівці, які не дуже полюбляли дивитись, як знешкоджують бомби, і, звичайно, трималися на відстані.

— Ну, сволота, тепер начувайтесь! — стиха, ледве стримуючи гнів, вимовив Жук.

Галадай, підводячись од бомби, буркнув:

— Помовч. Не кажи гоп, поки не перескочиш.

— Нічого, браточки, нічого, — витираючи спітнілого лоба, озвався з кутка Янушка, колишній колгоспний бригадир, а тепер одноокий гефтлінг, оздоблений мішенями за три спроби втекти на волю. За вдачею він був оптимістом, якщо тільки могли бути оптимістами полонені в таборах, і, незважаючи на скалічене око та відбиту селезінку, завжди всіх підбадьорював — і тоді, коли підмовляв людей утекти, і тоді, коли в пошарпаній вівчарками одежі під конвоєм повертався до табору.

Так висловлювали вони своє ставлення до того, на що зважилися, крім хіба Сребникова, який, за звичкою покашлюючи, стояв осторонь, біля земляної стіни, і ще Івана. Сребников із самого початку сприйняв весь цей задум без захоплення, бо йому не принесла б радості й щастива втеча — швидше, ніж табірний режим, Сребникова добивав туберкульоз. А Іван Терешка був собі мовчуном і не полюбляв зайвий раз озиватися там, де й без того було все ясно.

Галадай тим часом обтер долоні об смугасті штани й глянув на людей — звичайно, він тут був заводієм.

— Хто ударить?

На мить усі знітилися, опутивши в долівку погляди, ніяково обмачуючи ними довгий корпус півтонної бомби з розгонистими подряпинами на зелених боках. Від цього, мабуть, найважливішого запитання всім стало незручно. Замислився невеселий, із сивою щетиною на запалих щоках Янушка; завмерла нервова рішучість у зірких очах Жука; Сребников навіть кашляти перестав, опутивши вздовж плаского, як дошка, тіла руки, і погляд його зробився тужливий-тужливий. Було очевидно, що це запитання, про яке всі думали, непокоїлись і мовчали із самого початку, з мукою вирішуючи його кожний для себе, викликало тепер у душі болючий, тривожний сум.

Буйновиде Галадаєве обличчя виражало суворість і незламну рішучість.

— Охочих немає, — похмуро озвався він. — Тоді кинемо жеребок.

— Звичайно. Так краще, — стрепенувся й підступив ближче до заводія Жук.

— Що ж, кинемо, — погодився і Янушка.

Стримано, але, здається, полегшено кашлянув Сребников. Іван мовчки одним махом увігнав у землю кінець лома. Але Галадай, плеснувши себе по стегну, сказав:

— Кинеш тут... Ані сірника тобі, ані соломинки.

Він уважно роздивився й схопив у кутку важку, з довгим держакон кувалду.

— Так-от. Бери вище.

І, сівши навпочіпки, узявся обіруч за держално біля самої кувалди. Четверо інших теж наблизилися до нього, посхилялися головами. За Галадаєм ухопився рукою Жук, за ним зімкнулися вузлуваті Янушкові пальці, потім — долоня Сребникова, за нею широка Іванова п'ятірня, потім знову Галадаєва, Жукова, Янушкова, і коли над плетивом рук залишився малесенький кінчик держака, за нього повільно взялася тремтлива пітна рука Сребникова.

Усі полегшено зітхнули, підвелися й, поставивши попід стінами, якусь мить намагалися не дивитися один на одного.

Галадай простягнув кувалду тому, хто повинен був із нею померти.

— Так що справедливо, без обману, — як і перше грубувато, але з ледь помітним співчуттям озвався він.

Сребников чомусь перестав кашляти, похитнувся, узяв держак кувалди, мовчки повернув його в руках, спробував переставити й поклав. Його сумні очі звелися на хлопців.

— Не розіб'ю я, — тихо, голосом засудженого вимовив він. — Не подужаю.

Усі знову припинили. Галадай гнівним поглядом блиснув на смертника.

— Ти що?

— Не розіб'ю. Сили вже... нема, — сумно пояснив Сребников і важко, надсадно закашлявся.

— Ну й ну! — сплюнув Жук. — Сукали-сукали мотузочку...

— Що ж... Звичайно, де там йому розбити... Знесилів, — ладен був погодитися з тим, що відбулось, Янушка.

В Івана всередині мовби перевернулося щось: хоч він і розумів, що Сребников каже правду, але така несподіванка викликала в хлопцеві гнів. Якусь мить Іван уважно й презирливо спідлоба дивився на невдаху Сребникова, щось вирішуючи в думці. Помирати, звісно, він не хотів, завжди прагнув жити, тричі пробував вирватися на волю (одного разу дійшов майже до Житомира). І разом з тим у житті, виявляється, бувають моменти, коли замало всієї, набутої роками витримки, щоб подолати якусь мить образливої ніяковості.

І він рушив до Сребникова.

— Дай сюди...

Сребников здивовано блимнув сумними очима, слухняно розняв пальці на держаку. Іван переставив кувалду до себе й раптом скомадував сторожким голосом:

— Ну, чого поставали? Берімо. Нічого вичікувати!

Суворий Галадай, нервовий Жук, заклопотаний Янушка розгублено зиркнули на Івана і, пожвавішавши, наблизилися до бомби.

— Узяли! Жук, мотузку! Ломи давайте! Куди ломи поділи? — з нарочитою метушливістю розпоряджався Іван і, шукаючи заздалегідь наготовлені палиці, виглянув з ями. Хлопці, мабуть, помітили, як він здригнувся, бо раптом завмерли поруч, а Іван, передчуваючи лихо, повільно вирівнявся на весь зріст і скам'янів.

Осторонь від ями в курному потоці скісного проміння стояв командофюрер Зандлер і пильно вдивлявся сюди. Їхні погляди зустрілись, і Зандлер кивнув головою:

— Ком!

Іван нишком вилаявся, поставив під стіну кувалду й мерщій (затримуватися в таких випадках було небезпечно) пологим краєм виліз на розкидану довкола ями землю. Позаду занепокоєно притихли, за-таїлися хлопці.

У запиленому, порожньому в цьому кінці цеху (боячись, що бомба вибухне, німці передусім повитягували звідси верстати) було парко, крізь побитий дах струменіло курне проміння сонця. А в другому зруйнованому кінці цієї велетенської, як ангар, будівлі, де розбирала завал команда жінок із сектора «С», снували, рухалися люди з ломач-чям, ношами, по настилі з дощок котили навантажені брукхтом тачки.

Зандлер стояв у проході, осторонь од великої смуги світла на бетонній долівці, й, позакладавши назад руки, чекав. Іван швиденько збіг із купи землі, дерев'яні колодки його лунко заляскали й стихли. Насупивши широкі русяві брови, він спинився за кілька кроків од Зандлера, на освітленому місці долівки. Есесівець смикнув пальцями широкий козилок кашкета.

— Ві іст міт дер бомбе?¹

— Скоро. Бальд, глейх,² — насуплено відповів Іван.

— Шнелер гінаустраген!³

Зандлер підозріло глянув у бік ями, з якої стирчали голови хлопців, потім допитливо — на Івана. Той стояв по-солдатському виструнчившись, готовий до всього: мішені на куртці свідчили, що можна сподіватися будь-чого. Очима він впився у виголене, засмагле обличчя есесівця, який був, мабуть, ненабагато старший за нього, але сповнений усвідомлення своєї влади й арійської гідності. У той же час скісним насто-роженням поглядом хлопець стежив за кожним порухом загрозливих рук німця. Віддалік, на другій половині цеху, дві жінки в смугастій одязі поставили на долівку носі й, напевне зацікавившись, перелякано чекали, що буде далі. Проте німець, ковзнувши поглядом по Івановій виструнченій постаті, яка зовні свідчила про готовність до дій, очевидно, зрозумів це по-своєму, бо не виказав підозри. (...) Есесівець виставив до Івана щойно запорошений чобіт.

— Чісто! — переплутавши наголос, кивнув він на чобіт. Іван, звісно, збагнув, чого від нього хотіли (це було тут не вперше), але на мить розгубився від несподіванки й завагався. Та Зандлер чекав із погрозливим спокоєм на обличчі з широкими щелепами, довго зволікати не випадало. І хлопець уклякнув біля його ніг. Це була відверта наруга, і в душі він ледве вгамував, ніби коліном притис, бурхливий, такий недоречний тут гнів.

Низько схилившись, Іван чистив чобіт натягнутими рукавами своєї смугастої куртки. Чоботи були нові, хромові, певно, ретельно наваксовані вранці, бо носок першого швидко почав яскраво відбивати сонце. Невдовзі чобіт увесь заблищав, тільки ще рант залишався запорошений та на самому носку ніяк не відтиралася свіжа подряпина. Тим часом командофюрер, чиркнувши сірником, закурих, сховав у кишеню портсигар, і на Івана війнуло запахом сигарети — це до болю роздратувало його нюх. Потім він, здається, струсив попіл — на стрижену голову хлопцеві посипались іскри, якась неотліла порошок жажуче обпекла шию.

¹ *Ві іст міт дер бомбе? (Нім.)* — Ну, як там бомба?

² *Бальд, глейх (нім.)* — швидко.

³ *Шнелер гінаустраген! (Нім.)* — Мерщій виносьте!

Гнів опанував Іваном, і він ледве стримував себе: так кортіло скочити, ударити, збити з ніг, розтоптати цього поганця. Але хлопець чистив, переборюючи себе, щоб якомога швидше спекатися німця. Той, одначе, не квапився, тримав виставлений чобіт доти, поки він не заблищав увесь від носка до коліна. Потім одставив ногу назад, щоб поставити другу.

Іван трохи розігнувся й у цю коротеньку мить перепочинку вперше зиркнув повз чобіт туди, де стояли, спостерігаючи їх, кілька жінок-гефтлінгів. Глянув якимось безтямно, без усякої уваги, але раптом щось примусило його схаменутися. Тоді він подивився пильніше, намагаючись збагнути, у чому річ, і збагнув. Лише тепер відчув, що краще б згинутися, аніж зустрітися з таким нищівним презирством у таких великих очах. Чомусь Іван не встиг помітити нічого іншого — він навіть не зауважив, було то молоде чи, може, старе обличчя, — той погляд нестерпним докором запав йому в душу. Тим часом до його колін ступив другий запорошений чобіт із білою вапняною плямою на халяві. Іван не поспішав, тоді німець нетерпляче буркнув і носком тицьнув йому в груди. Щось із того, що дозволяло ще контролювати себе, зрушилося, пальці випустили рукави і в мертвій хватці вп'ялися нігтями в долоні. Відчайдушним ривком він звівся на ноги, підхоплений гнівною силою, від якої нестерпним тягарем налилися кулаки, й оскаженіло заїхав німцеві в щелепу. Це сталося так несподівано й блискавично, що Іван аж здивувався, побачивши, як майнуло перед ним біле, з великим кадиком підборіддя Зандлера, як злетів із голови кашкет, мигнув у повітрі блискучий чобіт, і есесівець глухо гепнув на бетонну долівку цеху.

Усе ще не тямлячи, що сталося, Іван, пригнувши голову й широко розставивши ноги, з кулаками стояв перед німцем. Він чекав, що Зандлер зараз же скочить і кинеться на нього. У цю мить звідкись іздалека долинули схвильовані вигуки, тільки Іван не розбирав уже, докоряли вони чи застерігали. Проте есесівець не кинувся, він спроквола, ніби перемагаючи біль, повернувся на бік, сів, повагом підняв кашкет, струсив із нього порох. Здається, він не квапився підводитись, сидів, широко розставивши ноги, в одному блискучому, а в другому нечищеному чоботі, потім пригладив рукою волосся, старанно надів кашкет. Звівши на очманілого гефтлінга важкий загрозливий погляд, рішуче рвонув шкіряний язичок кобури.

В Івановій голові блискавкою майнула думка, що все загинуло, та відчуті прикрість від цього він не встиг — поруч клацнув затвор пістоля, і німець із несподіваною рвучкістю скочив на ноги. Це відразу вивело Івана з хвилинного остовпіння, і, щоб немарно померти, він ринувся головою на ворога.

Однак ударити він не встиг: раптовий громовий вибух одкинув його вбік, оглушив; земля задвигтіла, підскочила й рушила з-під ніг у чорну прірву безодні. Німця й усе довкола накрило хмарою рудої куряви.

За якусь мить Іван відчув себе долі, навколо ще щось падало, сипалося, чадно, зі смородом шкварчало, йому запекло спину, чомусь із запізненням поруч гепнула й на шматки розлетілася цеглина. Відчувши себе живим, Іван прудко крутнувся, оглянувся — поблизу на бетонній долівці шкріб землю знайомий, з подряпиною на носку чобіт, у потоках куряви тіпалася, силкуючись кудись одповзти, постать ворога. Іван ухопив біля себе важкий кавалок бетону і, розмахнувшись, ударив німця по спині. Зандлер тріпнувся, зойкнув, мотнув у повітрі рукою. Це нагадало Іванові про пістолет. Він навколішках переліз через німця, вихопив з його знесилених пальців зброю і з шаленим стукотом у грудях кинувся в руду, клубчасту хмару куряви.

(Переклад Галини Вігурської)

Робота з текстом 4 розділу

Осмислюємо прочитане. 1. Охарактеризуйте військовополонених, які працювали на заводі. 2. Що вам відомо про їхнє довоєнне життя? 3. До яких дій вони вирішили вдатися, перебуваючи в полоні? 4. Як ви розумієте слова солдата на прізвище Жук, що «якщо вже залишити цей світ, то раніше грюкнути дверима»? 5. Перекажіть епізод, у якому Іван чистить чоботи Зандлеру. 6. Які риси характеру виявилися в цьому епізоді? 7. Які прийоми допомагають авторові розкрити стан внутрішнього опору Івана?

Робота з текстом 5–14 розділів

Осмислюємо прочитане. 1. Що вам стало відомо про довоєнне життя Івана? 2. Як він опинився в полоні? 3. Прочитайте роздуми героя про полон. Як вони характеризують Івана? 4. Що сталося з ним на Волині? 5. Які почуття переповнювали душу Івана, коли він ховався в сільській хаті? 6. Чому він знову опинився в полоні? 7. Який сон постійно переслідував героя? 8. Розкажіть про зустріч Івана з австрійцем. 9. Як поставився Іван до божевільного ув'язненого? 10. Розкажіть про довоєнне життя Джулії. 11. Чому вона опинилася в концтаборі? 12. Розкажіть про важкий шлях героїв, коли вони разом долали труднощі після втечі з полону. 13. Поясніть значення епізоду «Медсанбат» у повісті.

Коментарі. Зображуючи трагедію війни, яка руйнує людські долі, молодість, майбутнє, письменник разом із тим поетизує кохання, показує еволюцію цього почуття в образах головних героїв твору. Коли розпочалася війна, для Івана більш важливим був захист рідної Батьківщини, а не особисте життя. Але зустрівши на своєму шляху Джулію, він починає відчувати багатство людського життя в коханні. Терешка важко йде до свого щастя. Спочатку його

охоплює жах, що дівчина може виказати його. Цей жах, який навіть переходить у злобу («не стримавши напруження й гніву, ляснув її по щоці»), злоба межує з байдужістю («біс із ним, з цим дівчиськом») й прикрістю («що не міг кинути чи прогнати її й піти самому»). Але поступово в героя виникає почуття жалю («вона виглядала мокрою, утомленим птахом, безглуздо закинутою в цю ущелину») і приязні до дівчини, коли Джулія витягла з його п'яти колючку («Гаразд... Ходімо»). Згодом Іван відчуває до дівчини дружню турботу («Іван уперся ногою й подав їй руку») і радість від усвідомлення того, що не один («І тоді, певно, уперше, його пройняла тиха радість від того, що перед грізною невідомістю гір він не самотній і поруч є людина»). А надалі він відчуває страх втратити її («Іван боявся тепер утратити свою супутницю»; «Колишнє прагнення кинути її тепер злякало Івана, і він, важко стукаючи колодками, поліз до перевалу»). Досліджуючи таїни людської душі, письменник фіксує увагу на виразі очей героїв, їхніх жестах, що свідчать про виникнення порозуміння й симпатії, хоча вони не кажуть при цьому жодного слова про кохання.

Через напружені сюжетні колізії автор підводить нас до думки про те, що полон не зламав героя духовно. Іван керується законами людської совісті. Саме тому він відчуває велику потребу в Джулії (не менше, аніж вона в ньому), бо дівчина здатна укріпити в ньому почуття людяності, яке намагалися витравити у в'язнів фашисти. Тема самовідданого й зворушливого кохання, що спалахнуло в тяжкий час війни, — одна з центральних у творчості В. Бикова.

Розділ 15

(...) Іван потягнувся, одкинув руку й несподівано відчув долонею прохолоду росяної трави. Це здивувало його. Хлопець спроквола розплющив очі й перше, що побачив, була яскраво-червона квітка біля обличчя. Звернена до світла, вона закохано підставляла сонцю свої чотири широкі атласні пелюстки, скраєчку на одній пелюстинці вигравала веселкою, готова ось-ось упасти, чистенька, мов сльоза, крапля. Легкий, певно, ранковий вітерець ледь погойдував тоненьку стеблину цієї квітки. Десь далі, у барвистій гущавині трави, довго гудів джміль; його низьке басовите гудіння обірвалося зненацька, і тоді Іван збагнув, що запала цілковита, на весь світ тиша. Від тиші він одвик уже, вона лякала. Не усвідомлюючи, де він, хлопець підхопився, сів, широко розплющив червоні після сну очі й замилювався невимовною, майже казковою красою.

Усеньке розлоге, залите сонцем узгір'я сяяло широким, мов озеро, яскраво-червоним плесом альпійського маку.

Усеньке розлоге, залите сонцем узгір'я сяяло широким, мов озеро, яскраво-червоним плесом альпійського маку.

Альпійська долина

Буйні, листаті, викохані щедротою природи мільйони квіток леліли урочистою червоною барвою, стиха погойдувалися на легенькому вітерці й збігали далеко вниз, на всю широчінь цієї відгородженої горами луки, — аж під самісінький темно-зелений масив хвойного лісу. Та Іван глянув удалину, уперед, куди треба було йти, і враз спохмурнів. Попереду, за долиною, сніговими розводами синів той же височенний Ведмежий хребет. Мабуть, він був набагато вищий за перейдений, що вже стирчав позаду, бо тінь од нього прозорим синюватим серпанком закривала половину неширокої долини. Не заступлений тепер нічим, він, майже як і вчора, залишався далеким, райдужним і недосяжним.

Раптом Іван схаменувся — тільки тепер усвідомив, чому так тихо, — у голові сяйнула злякана думка: де Джулія? Він знову крутнувся на траві, глянув туди-сюди — навкруги нікого. Поруч на прим'ятому серед маків місці самотно лежала розстелена шкірянка. Іван плеснув себе по пазусі — там було порожньо, поли куртки де-не-де повисмикувалися з штанів. Але ця тривога відразу ж минулася — пістолет і обламана третина буханця, накриті, певно, від сонця рукавом шкірянки, лежали в траві. Тоді він звівся на ноги, гарячковим зором почав оглядати схил унизу, почуття туги й самотності огорнуло його — де вона? Душу потьмарив недобрий здогад, однак він не повірив. Йому хотілося бачити її, чути, відчувати поруч. Несподівана самотність зажурила його дужче, ніж якась невдача.

Іван ухопив пістолет, хліб, узяв під пахву шкірянку й кинувся по траві вниз. Росяні високі квітки залоскотали його розпухлі, позбивані ноги. Згадавши про колодки, він пошукав очима, але їх ніде не було. Знову неспокій огорнув його. Невже?.. Босоніж Іван кинувся лукою вниз, борсаючись у суцільному розливі маків. Одійшовши далеченько, він раптом оглянувся — позаду в густих заростях квітів позначився його слід, а довкола лежало ніким не займане червоне море.

Це навело його на здогад. Хлопець поправив під пахвою шкірянку й чимдуж повернувся на попереднє місце.

Справді, у росяній траві було помітно шнурок іншого сліду — він вився кудись убік, де — звідси було видно — замикалась ущелина. Іван квапливо подався туди. Його литки й холоші швидко змокли від роси, а довкола скрізь буяли на осонні чарівною красою маки. Духмяні пахощі п'янили голову. Як завжди, хотілося їсти, від втоми та кволості тьмяніло в очах. Це було звичне відчуття. Міцне від природи, загартоване в злигоднях Іванове тіло опиралося цьому. Хлопець почував, що сила в нього ще є.

Занепокоєний, він оббіг колючі рододендронові¹ зарості, обсипані завбільшки з кулак червоними квітками, як раптом попереду з невеликої ущелини до нього долинув шум води. Він мерщій вихопився на трав'янистий пагорбок, шум зовсім наблизився: чорним, блискучим від сирості камінним жолобом, розбиваючись об скелю, падав райдужний струмінь. Навколо нього в туманному мареві мерехтіли дрібненькі бризки, трохи осторонь від них, на похмурому скелястому тлі, висів у повітрі барвистий шматочок справжнісінької веселки. Байдужий, однак, до цієї несподіваної гірської краси, Іван поліз пагорком вище і, раптом ахнувши, присів і завмер. За якихось півсотні кроків од нього під дощовим розсипом спиною до нього стояла на камені й милася Джулія.

Він одразу впізнав її, хоча на дівчині не було ніякого вбрання. Без одягу вона втратила кляті ознаки гефтлінга й на самоті з природою стала зовсім іншою у своїй полохливій дівочій цнотливості, сповнена таємниці й краси. Дівчина, звичайно, не бачила його і, сторожко зачаївшись, терпляче підставляла своє худорляве, легеньке тіло під густі цівки струменів, ладна, здавалося, при першому ж порусі стрепенутись і зникнути. На її мерехтливих од бризків гостреньких плечах блискав райдужний відблиск веселки.

Неспроможний подолати в собі чогось сором'язливо-радісного, хлопець тихенько ліг у траві горілиць, потім перевернувся, — над ним так само перевернулося чистеньке, без єдиної хмаринки небо. Волога прілість землі хмільною брагою шугнула в голову, запаморочила. Іван ліг крижем, простягнувся на густій прохолодній траві й від передчуття чогось неусвідомлено-радісного нишком сам до себе засміявся.

Десь у глибинах у його душі жеврів неспокій: попереду був недосяжний хребет, позаду... Звісно, чого можна було чекати позаду від свого сліду з табору. Але зараз, у цьому заповіднику краси, біля дорогої йому людини, Іванові зробилося так по-дитячому радісно й гарно, як не було, певно, ні разу за все його недовге життя. І він спрагло, серцем упивався цією несподіваною радістю, не замислюючись, звідки вона і що з ним скоїлось — просто він по-людському став щасливий. Правда, незабаром відчув, що то ненадовго: щось прикре й тяжке не залишало його і в цю щасливу мить. Але зараз Іван погамував його, приглушив: адже було так добре.

Хлопець більше не визирав із маків і жодного разу не глянув на неї. Соромлива делікатність заважала йому робити це, хоч і дуже кортіло;

¹ *Рододендрон* — рід рослин родини вересових, інколи для назви роду використовується назва однієї з його підгруп — азалія.

лежачи ниць, Іван зривав біля себе маки й мимоволі складав у букет. Захоплений цією роботою, сповнений невимовної радості, він раптом почув недалеко квапливі кроки й підвів з трави голову — під водоспадом уже нікого не було. Джулія, на ходу натягаючи смугасту куртку, бігла туди, де покинула його. Іван знову нишком засміявся, побачивши її нетерплячий, стривожений, спрямований удалину погляд, але не гукнув, а, узявши шкірянку, підвівся й помалу рушив слідом.

Поблискуючи на сонці мокрим, чорним, як смола, волоссям, вона чимдуж оббігла зарості рододендрону й спинилася мов укопана біля прим'ятих маків. Навіть здалеку неважко було помітити її переляк і збентеженість; вона глянула в один бік, у другий і подалася схилом униз. Але бжачи озирнулась і стала.

— Іване!!!

Переляк, біль і радість водночас зазвучали в її голосі. Сплеснувши в долоні, вона пташкою полинула йому назустріч. Іван спинився; йому здалося, що цілу вічність не бачив цих променистих, радісних очей, ніжно-смуглявого обличчя, скуйовдженого, коротко підстриженого волосся. Усе його єство прагнуло її, але він погамував у собі це почуття й не рушив з місця. Джулія, підминаючи колодками маки, підскочила до хлопця, обіруч обвила його за шию, обпекла несподіваним п'яним поцілунком.

Іван затамував віддих, а вона, усе ще обіймаючи його, рвучко відхилила голову й засміялася щасливо та безтурботно, закохано вдивляючись йому в обличчя, яке палало від гарячого поцілунку її прохолодних уст. Потім, усе ще сміючись, розчепила пальці, легенько відштовхнула його й сіла в траві навпроти. Очі в неї променилися грайливо-пустотливим сміхом. Куртка, недбало застебнута на один ґудзик-паличку, розхилилась, і в куточку між персами саянув маленький синій емальований хрестик. Цей хрестик несподівано зацікавив хлопця й прикував його погляд. Дівчина помітила це і, схаменувшись, спроквола застібнула куртку, як і перше сміючись очима, обличчям, великим білозубим ротом, кожною часточкою свого свіжо-прохолодного після купання тіла.

Іван, однак, був зовсім інший: він раптом спохмурнів, збентежився, бо за якусь мить, стоячи отак, відчув, як щось у ньому руйнується, щось гине, ніби якась невідома сила підкоряє собі його волю.

Похмурий і зніяковілий, він ступив до неї. Дівчина раптом обірвала сміх і підхопилася назустріч.

Кадр із кінофільму «Альпійська балада». Режисер Б. Степанов. 1965 р.

— Іване! — сплеснула вона в долоні, побачивши квітки в його руках. — Єто єст сюрприз синьйорина? Да? Да?

Хлопець і сам тільки тепер помітив у своїй руці букет маків, без-
тямно глянув на нього й засміявся. Джулія теж засміялася, понюхала
квіти, утопивши в букеті все своє маленьке, зграбне личко. Потім
поклала букет на траві й почала похапцем зривати біля себе маки.

— Джулія благодаріт Іван. Благодаріт очен, очен...

— Не треба, що ти! — зніяковівши, озвався він.

— Очен, очен благодаріт надо. Іван спасат синьйорину. Русо спасат
італьяно. Єто єст інтернаціональ, братство, — ніби жартома щебетала
вона, зриваючи й зриваючи маки. Потім із добрим обережком квіток
підбігла до Івана й сипнула їх усі йому на груди.

— Що ти робиш? — здивувався хлопець. — Для чого?

— Надо! Надо! — кумедно вимовляючи російські слова, умовляла
вона, і хлопець обхопив разом з обережком маків і шкірянку із загор-
нутим у ній хлібом. Дівчина, певно, відчула в шкірянці буханчика, бо
раптом спохмурніла.

— Хляб?

— Авжеж, давай поїмо, — пожвавішав Іван, поклав усе долі й сів.

Джулія швиденько примостилася поруч.

(Переклад Галини Вігурської)

Робота з текстом 15 розділу

Осмислюємо прочитане. 1. Прочитайте пейзажні замальовки в розділі й ви-
значте їх колористику, вид і функції в тексті. 2. Поясніть, як вони співвід-
носяться з настроями героїв? 3. Як ви розумієте слова автора, що «...про-
сто Іван по-людському став щасливий»? 4. Чому в глибинах душі героя
жеврів неспокій? 5. Наведіть цитати, що розкривають динаміку любов-
ного почуття в душі героїв.

Робота з текстом 16–24 розділів

Осмислюємо прочитане. 1. Поміркуйте, завдяки чому головні герої знай-
шли справжнє кохання. 2. Назвіть епізоди життя Джулії, які описані
особливо. 3. Поясніть, чому герої по-різному оцінювали історичні події
1930-х років. 4. Знайдіть у тлумачному словнику значення слова *інтер-
національний*. Доберіть до нього синоніми. 5. Як ви розумієте слова
Івана: «Та який я герой? Звичайний солдат»? 6. Як досягається емоційне
напруження в епізодах переслідування німцями втікачів? 7. Як поводи-
ли себе герої, зустрівшись віч-на-віч із ворогом? 8. Про що дізнається
читач з епілогу твору? 9. Визначте події, які є кульмінацією й розв'язкою
твору.

Для обговорення. 1. Про яке «альпійське диво» розповідається у творі?
2. Чому письменник назвав твір «Альпійська балада»? Розкрийте символічний зміст назви повісті. Визначте в ній ознаки жанру балади.

Книжка і комп'ютер. За мотивами повісті знято художній фільм «Альпійська балада» («Білорусьфільм», режисер Б. Степанов, 1965 р.). За допомогою Інтернету перегляньте фільм за мотивами повісті «Альпійська балада», визначте його подібність і відмінність від книжки.

Краса слова

Художній стиль В. Бикова відзначається лаконізмом і стриманістю виражальних засобів. Суворая правда війни потребувала цілковитої конкретності, реалістичності деталей і ситуацій, але разом із тим дія повісті відбувається на лоні прекрасної природи Альп. Мандруючи альпійськими луками й узвишшями, герої ніби набираються сили від самої природи, вони на деякий час забувають усе те жахливе, що з ними відбулося, і повертаються до своєї сутності. Пейзажі в повісті «Альпійська балада» суголосні переживанням героїв, вони є різким контрастом до їхньої трагічної долі, а також долі всього людства під час Другої світової війни.

- Простежте за змінами пейзажів у повісті В. Бикова. Як вони співвідносяться з настроями, почуттями героїв?

Перевірте себе

1. Охарактеризуйте образ Івана Терешки, порівнюючи з образом Джулії, виявляючи схожість і відмінності між ними. 2. Розкрийте особливості художнього часу й художнього простору в повісті. 3. Назвіть ідеї, що утверджуються у творі В. Бикова. 4. Визначте засоби вираження авторської позиції в «Альпійській баладі». 5. Розкрийте роль описів природи в повісті. 6. Назвіть ознаки повісті та балади у творі. Доведіть їх поєднання прикладами з тексту.

Радимо прочитати

Биков В. Альпійська балада / Переклад Галини Вігурської. — К., 1965.

Биков В. Обеліск: Повісті / Переклад Миколи Цівини. — К., 1978.

Джеймс ОЛДРІДЖ

нар. 1918

Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи.

Джеймс Олдрідж

Сторінки життя і творчості

Англійський письменник Джеймс Олдрідж створював книжки про сильних духом людей мужніх професій — пілотів, спортсменів і вояків. Він і сам був схожий на них: майстерно керував літаком, пірнав з аквалангом, володів зброєю. Сучасники згадують, що в характері письменника поєдналися мужність і ніжність: у нього було обличчя мрійника й статура боксера. Зовнішня сила й внутрішня делікатність притаманні й героям Дж. Олдріджа. Вони розуміли, що в складних життєвих ситуаціях головне — не перемога, а її ціна, особливо останнього кроку.

Джеймс Олдрідж народився у м. *Свон-хіллі (Австралія)*. Батьки Джеймса були родом із Великої Британії і намагалися зберегти звичаї своєї батьківщини в далекій Австралії. Батько працював редактором місцевої газети і своїми статтями й промовами пристрасно боровся за

моральність співгромадян. Мати на згадку про батьківщину створила чудовий квітник із троянд, а своїх п'ятьох дітей батьки виховували в повазі до навчання й праці. У родині багато читали, цінували красу справжніх почуттів.

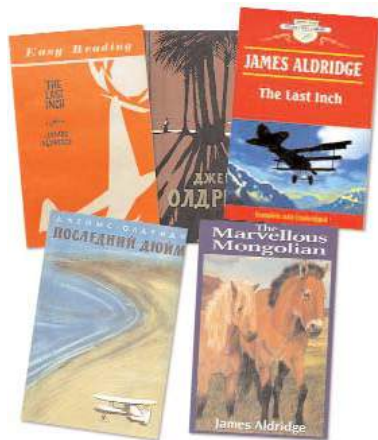
У 1938 р., після закінчення Мельбурнського комерційного коледжу, юнак поїхав продовжувати навчання в Англію, де вступив до одного з найпрестижніших університетів світу — Оксфорду. Потім закінчив курси для пілотів, займався журналістською діяльністю в лондонських газетах.

Під час Другої світової війни письменник працював військовим кореспондентом. Воєнні події спостерігав у Греції, Іспанії, Італії, Єгипті, Радянському Союзі. Боротьба з фашизмом визначила теми його творів, які з'явилися в цей час, — романи *«Справа честі»* (1942), *«Морський орел»* (1944), *«Дипломат»* (1949). З горнила війни Дж. Олдрідж вийшов справжнім письменником, який майстерно володів напруженим сюжетом, глибоким баченням людських стосунків і характерів. У своїх творах він шукав вирішення проблем сучасного суспільства, звертаючись до історичного або міфологічного минулого.

Спогади дитинства письменник утілює у творах про австралійську природу, дитячі пригоди, учасниками яких нерідко ставали тварини, зокрема коні. Ці благородні тварини є героями творів *«Дивовижний монголець»* (1974), *«Їзда на диких поні»* (1976), *«Розбите сидло»* (1982).

У 1950-х роках письменник побував у Криму й на Кавказі. Враження від морських подорожей Дж. Олдрідж відобразив в оповіданнях, серед яких один із найвідоміших творів письменника — *«Останній дюйм»*¹ (1957), а також його продовження — *«Клітка для акули»* (1957).

Творчість і діяльність письменника відзначено високими міжнародними нагородами за боротьбу за мир, журналістську працю, за твори для дітей.

Книжки Дж. Олдріджа

Письменник неодноразово бував в Україні, у м. Києві, зустрічався з читачами, давав інтерв'ю, одне з них було надруковане під назвою «І в мені частка України». Джеймс Олдрідж писав: «Україна нагадує мені країну мого дитинства Австралію. На мою думку, будь-який український хлопчик може впізнати себе в героях моїх дитячих оповідань». Оповідання «Останній дюйм» було перекладено українською В. Гнатівським одразу після його публікації англійською мовою.

¹ Дюйм — одиниця довжини в системі англійських мір, що становить 2,54 см.

Останній дюйм (1957)

Історія створення

Кораловий риф

світу й секретами полювання. Враження від Чорного моря й спогади про Червоне море, зокрема Акулячу бухту, знайшли відтворення в оповіданні «Останній дюйм».

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти і в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш ручку, піднімеш невеличку хмарку куряви й плавно відвоюєш останній дюйм над землею! Особливо коли приземляєшся на сніг. Сніг — чудова підстилка під колеса, і добре сісти на сніг — це так само приємно, як пройтися босими ногами по пухнастому килиму в готелі. (...)

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він був не потрібний, і десятирічного сина, що народився надто пізно і, — Бен розумів десь у глибині душі, — чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розу-

Спортивний літак «Остер»

мів, що мати ним не цікавиться, а батько — стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

От і ця хвилина не була кращою за інші. Бен узяв із собою хлопчика на «Остер¹», який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає.

¹ «Остер» — американський легкий одномоторний літак 1930–1940-х років.

— Коли тебе занудить, — сказав Бен, — нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

— Добре. — Хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

— Боїшся?

Маленький «Остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в другий бік, але переляканий хлопчина все ж не губився і, відчайдушно смокчучи цукерку, розглядав прилади, компас, рухливий авіагоризонт.

— Трохи, — відповів хлопець тихим і несміливим голосом, не схожим на грубуваті голоси американських дітей. — А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду:

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його дуже нудило, і він не закінчив.

— Ця в порядку, — роздратовано сказав батько. — Цілком справний літак.

Хлопчик опустил голову й тихенько заплакав.

Бен пожалкував, що взяв із собою сина. Усі великодушні поривання в них у сім'ї завжди закінчувалися невдачею, їм обом давно бракувало цього почуття — черствій, плаксивій, провінціальній матері й різкому, нервовому батькові. Якимсь під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити хлопчика вести літак, і хоча син виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожен окрик доводив хлопця до сліз...

— Не плач! — наказував йому тепер Бен. — Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен більше й більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну мертву пустелю узбережжя Червоного моря, котра розстилася під крилом літака, — суцільну смугу на тисячу миль, якою відокремлювалися ніжно розмиті акварельні фарби суходолу від бляклої зелені моря. Усе було нерухоме й мертве. Сонце випалювало тут усе живе, а весною вітри підіймали в повітря маси піску на тисячах квадратних миль і відносили його на той бік Індійського океану, де він і залишався навіки; пустеля злилася з дном морським.

— Сядь прямо, — коли хочеш навчитися, як іти на посадку. (...) Найголовніше — це правильно розрахувати, — сказав Бен. — Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько — наскочиш на горбик і перекинешся. Головне — останній дюйм.

Деві кивнув. Він уже знав, він бачив, як в Ель-Бабі, де вони брали напрокат машину, одного разу перекинувся такий «Остер». Учень, який літав на ньому, загинув.

— Бачиш! — закричав батько. — Шість дюймів. Коли він почне сидати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! — сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка. — Останній дюйм! — Бен зразу ж вимкнув мотор і натиснув на ножні гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому зануритись у воду — до неї залишилося шість чи сім футів.

* * *

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою — не через форму, а через її мешканців. У ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Вони запливали сюди з Червоного моря, ганяючись за косяками оселедців і кефалі, які час від часу шукали собі тут захистку. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика й тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок із продуктами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти й усякі дрібниці, потрібні для акваланга й камер.

— А сюди хтось заходить коли-небудь? — запитав Деві.

Бен був надто зайнятий, щоб звертати увагу на те, що питає хлопчик, але все ж, почувши запитання, похитав головою:

— Ніхто! Ніхто не може сюди потрапити інакше, як легким літаком. Принеси мені два зелених мішки, що стоять у машині, і прикрий голову від сонця. Не вистачає тільки, щоб ти схопив сонячний удар.

Більше Деві ні про що не питав. Коли він про що-небудь запитував батька, голос його зразу ставав сумним: він наперед чекав різкої відповіді. Тепер хлопчик уже й не пробував розмовляти й мовчки виконував те, що йому наказували. Він уважно спостерігав, як батько готує свій акваланг і кіноапарат для підводних зйомок, збираючись опуститися в напручуд прозору воду, щоб знімати акул. (...)

(Переклад Володимира Гнатовського)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть про те, що хвилювало пілота Бена. 2. Чому він узяв із собою сина в політ? 3. Яким ви уявляєте Бена? 4. А яким постав у вашій уяві хлопчик Деві? 5. Чий погляд сформував ваші враження про хлопчика?

Деві поглядав на море, яке поглинуло його батька, наче міг у ньому що-небудь побачити. Але дивитися не було на що, хіба на пухирці повітря, які з'являлися час від часу на поверхні.

Нічого не було видно ні на морі, яке вдалині зливалося з горизонтом, ні на безкраїх просторах випаленого сонцем узбережжя. А коли він виліз на розпечений піщаний горб біля найвищого краю бухти, то не побачив позад себе нічого, крім пустелі, то рівної, то трохи хвилястої. Виблизуючи на сонці, вона тягнулася вдалину, де в гарячому серпанку невиразно вимальовувались обриси червонуватих пагорбів, таких же голих, як і все довкола.

Під ним був тільки літак, маленький сріблястий «Остер». Він ще потріскував, бо мотор ніяк не охолоджувався. Деві відчув свободу. Кругом на цілих сто миль не було нікого, і він міг посидіти в літаку та добре його роздивитися. Але запах, що йшов від літака, знову запаморочив йому голову. Хлопець виліз і облив водою пісок, де лежала їжа, а потім сів і став дивитися, чи не з'являться акули, яких знімав його батько. Під водою нічого не було видно, і в розпеченій тиші, залишившись сам один, — про що він не жалкував, хоч і гостро відчував свою самотність, — хлопчик роздумував, що ж з ним буде, якщо батько так ніколи й не вплине з морської глибини.

(Переклад Володимира Гнатівського)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Як змінюється авторська оповідь у цій частині твору? Чиї думки й почуття стають головними? 2. Які почуття й страхи переживав хлопчик?

Бен, притулившись спиною до корала, мучився з клапаном, що регулює подачу повітря. Він опустився неглибоко, не більше як на двадцять футів, але клапан працював нерівномірно, і йому доводилося із зусиллям утягувати повітря. А це дуже втомлювало й було не зовсім безпечно.

Акул було багато, але вони трималися на відстані. Вони ніколи не підпливали так близько, щоб на них можна було як слід націлити об'єктив. Доведеться після обіду приманити їх до себе. Для цього він узяв у літак половину кінської ноги; загорнута в целофан, вона лежала закопана в піску.

Акула-кішка

«Цього разу, — сказав він собі, шумно випускаючи пухирці повітря, — я вже назнімаю їх не менше як на три тисячі доларів».

Телевізійна компанія платила йому по тисячі доларів за кожні п'ятсот метрів фільму про акул і тисячу доларів окремо за зйомку молота-риби. Але в цих водах молот-риба не водиться. Були тут дві чи три нешкідливі акули-велетні й досить

велика плямиста акула-кішка¹, що бродила біля самого сріблястого дна, далі від коралового берега. Бен знав, що зараз він надто рухливий, щоб привабити до себе акул, але його цікавив великий орляк², який жив під навісом коралового рифу¹. За нього теж платили п'ятсот доларів, їм потрібен був кадр з орляком на відповідному фоні. Підводний кораловий світ, що кишив тисячами риб, був добрим фоном, а сам орляк лежав у своїй кораловій печері.

— Ага, ти ще тут! — сказав Бен тихенько.

Риба була чотири фути завдовжки, а важила — один Бог знає скільки. Вона поглядала на Бена зі своєї схованки, як і минулого разу — тиждень тому. Жила вона тут, мабуть, не менше ста років. Лягнувши в неї перед мордою ластами, Бен примусив її податися назад і зробив добрий кадр із панорами, коли риба, не поспішаючи, але сердито, пішла головою вниз, на дно.

Поки що це було все, чого він добився. Акули нікуди не дінуться й після обіду. Йому треба берегти повітря, тому що балони ніяк не перезарядиш тут на березі. Обернувшись, Бен відчув, як повз його ноги прошелестіла плавниками акула. Поки він знімав орляка, акули зайшли йому в тил.

— Ану, геть звідси, капосні душі! — закричав він, випускаючи величезні пухирі повітря.(...)

— Зривається вітер, — сказав Деві, як завжди тихо й надто серйозно.

— Знаю. Я пробуду під водою лише півгодини. Потім піднімусь, заряджу нову плівку й опущуся ще хвилин на десять. Займись тут чим-небудь. Шкода, що ти не захопив із собою вудочки.

«Треба було йому про це нагадати», — подумав Бен, занурюючись у воду разом із принадою з конини. Принаду він поклав на добре

¹ *Акула-кішка* — риба з родини акулячих, має яскравий окрас у вигляді плям, сіткі; формою очей і голови нагадує кішку.

² *Орляк* — риба-скат із трикутним тілом і довгим хвостом, назву отримала за великі плавники, подібні до крил птаха.

освітлену коралову гілку, а камеру встановив на виступі. Потім він міцно прив'язав м'ясо телефонним дротом до корала, щоб акулам важче було його відірвати.

Закінчивши цю справу, Бен відступив у невелику нішу на якихось десять футів від принади, щоб захистити себе ззаду. Він знав, що акул не доведеться довго чекати.

У сріблястому просторі, там, де корали переходили в пісок, їх було вже п'ять. Він мав рацію. Акули прийшли зразу ж, почувши запах крові. Бен завмер, а коли видихав повітря, то притискував клапан до корала за спиною, щоб пухирці повітря, лопаючись, не сполохали акул.

— Підходьте! Ближче! — заохочував він риб.

Але їх і не треба було запрошувати.

Вони кинулися прямо на шматок конини. Попереду йшла знайома плямиста акула-кішка, а за нею дві чи три акули тієї ж породи, але менші. Вони не пливли й навіть не ворушили плавниками; вони летіли вперед із великою швидкістю, наче сірі ракети. Підійшовши до м'яса, акули трохи звернули вбік, на ходу відриваючи шматки.

Він зняв на плівку все: наближення акул до цілі, якусь дерев'яну манеру роззявляти пащу, наче в них боліли зуби, пожадливий пакосний укус — найогидливіше видовисько, яке йому доводилося бачити в житті.

— Ах ви гади! — сказав він, не розкриваючи губ.

Як і кожен підводник, він їх ненавидів і дуже боявся, але не міг не захоплюватися ними.

Вони з'явилися знову, хоча ролик його плівки був уже майже цілком використаний. Отже, йому доведеться піднятися на сушу, перезарядити камеру й швидше повернутися назад. Бен глянув на камеру й пересвідчився, що плівка закінчилася. Підвівши очі, він побачив, що вороже настроєна акула-кішка пливе просто на нього.

— Геть! Геть! Геть! — загорлав Бен у трубку.

Кішка на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кине́ться на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки й груди в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен прокляв свою необережність, але докоряти собі було безглуздо й пізно, і він почав відбиватися від акули кіноапаратом.

Орляк

Кішка випередила його, і камера тільки злегка ковзнула по ній. Бокові різці з розмаху схопили праву руку Бена, ледве не зачепили грудей і пройшли крізь його руку, наче бритва. Від страху й болю Бен почав розмахувати руками; кров його зразу ж скаламутила воду, але він уже нічого не бачив і тільки відчував, що акула зараз нападе знову. Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різонуло по ногах. Судорожно кидаючись, він заплутався в гіллястих заростях; Бен тримав трубку в правій руці, боячись випустити її. І тієї миті, коли він побачив, що на нього напала ще одна акула, трохи менша, він ударив її ногами й сам одкинувся назад.

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якимсь викотився з води і, весь у крові, повалився на пісок, як сніп.

(Переклад Володимира Гнатівського)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Перекажіть епізод про підводну зйомку акул.
2. Знайдіть в описах акул порівняння й епітети. Доведіть, що картини підводного нападу передають «страх і захоплення» мисливця.

Для обговорення. Якої помилки припустився Бен, знаходячись під водою?

Коментарі. Дія твору відбувається у двох стихіях — глибоко під водою й високо в повітрі. У 1950-х роках рівень технічного оснащення був слабким і не пристосованим для обох просторів. До того ж Червоне море вважається небезпечним для підводного плавання. Найбільш загрозливі з тих, що зображені у творі, — піщані акули, які можуть напасти на людину. Акули-кішки, які покалічили Бена, зазвичай не агресивні.

Опам'ятавшись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, уже не корилося його владі.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно — він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя й зрозумів, що був без пам'яті лише кілька секунд. Рухатися він майже не міг.

— Що мені робити? — кричав Деві. — Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухалися, а в голові стояв туман.

— Деві, — ледве-ледве вимовив Бен із заплещеними очима, — що в мене з ногами?

— У тебе руки... — почув він невиразний голос Деві, — руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. — А що в мене з ногами?

— Ноги в крові, теж порізані...

— Дуже?

— Дуже, але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки й побачив, що права майже зовсім одірвана, — він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була схожа на шматок пожованого м'яса й сильно кровоточила; він зігнув її, підтягнув кисть до плеча, щоб зупинити кров, і застогнав від болю.

Бен знав, що справи його дуже погані, але тут же змиркував, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цій спаленій сонцем країні, якщо взагалі його знайдуть.

— Деві, — сказав він рішуче, ледве володіючи недоладними думками, — слухай-но... Візьми мою сорочку, розірви й перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

— Чую.

— Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якимось прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

— Зрозумів.

— Перев'яжи дуже міцно. Спочатку праву руку, але закрій рану. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді, тому що знову знепритомнів; цього разу він був без пам'яті довше й опам'ятався тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сина скривилося від жаху, але він із відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

— Це ти, Деві? — сказав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова. — Послухай, хлопчику, — говорив він через силу, — я тобі повинен сказати все відразу, на випадок, якщо знову знепритомнію. Перebinтуй мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги й витягни мене з акваланга. Він мене душить.

Кадр із кінофільму
«Останній дюйм». Росія, 1958 р.
Режисери Н. Курихін,
Т. Вульфович

— Я хотів тебе витягнути, — сказав Деві сумним голосом. — Не можу, не знаю як.

— Ти мусиш мене витягнути, ясно? — прикрикнув Бен за своєю звичкою, але тут же зрозумів, що єдина надія врятуватись і хлопчикові, і йому — це примусити Деві самотійно думати, упевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якось переконати в цьому хлопчика. — Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? — Бен ледве чув сам себе й на секунду навіть забув про біль. — Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому, так уже сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

— Зрозумів, — Деві перев'язував ліву руку й не слухав його.

— Молодець! — Бен хотів підбадьорити дитину, але це в нього якось не виходило. Він ще не знав, як підійти до хлопчика, але розумів, що це необхідно. Десятирічна дитина мала виконати надзвичайно складну справу. Якщо вона хоче вижити. Але все повинно йти по порядку. (...)

(Переклад Володимира Гнатовського)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть про складність ситуації, у якій опинилися батько та син. 2. Чому Бен вирішив, що становище сина гірше, ніж його?

Порівнюємо. Що змінилося в стосунках батька й сина під час випробування?

Краса слова

Оповідання Дж. Олдріджа містить усі ознаки пригодницького твору. Тут є і надзвичайні обставини, і стрімкий розвиток сюжету, й екзотична природа. Проте найбільше автор приділяє увагу не захопливим пригодам, а змінам у душі героїв. Це визначає психологізм твору, який можна назвати не тільки пригодницьким, а й психологічним оповіданням. У кожному новому епізоді головними персонажами поперемінно стають то батько, то син. Це дає змогу авторові зазирнути у внутрішній світ обох героїв і показати ситуацію з різних поглядів. На початку твору поміж батьком і сином існує стіна непорозуміння, вони не вміють навіть спокійно розмовляти — батько повчає й гримає, а хлопчик боїться й плаче. Усе змінило поранення батька, адже від Деві залежала їхня подальша доля. Передчуваючи велику біду, батько по-іншому починає дивитися на сина, і, хоча він ще не знаходить потрібних слів, зближення відбулося. Бен думає про те, щоб тільки не налякати сина, спонукати його діяти й думати самотійно. А Деві своїми діями доводить, що в нього є характер, сила й мужність.

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу, але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. Якщо сказати Деві, що йому доведеться вести літак, його охопить жах. Треба добре подумати, як про це сказати синові, підготувати його й переконати зробити це, хоч і несвідомо. Треба було навпомацки знайти шлях до пойнятої страхом незрілої свідомості дитини. Бен уважно подивився на сина й пригадав, що давно вже як слід не приглядався до нього.

«Він, здається, хлопець розвинутий», — подумав Бен, дивуючись чудному напрямку своїх думок. Цей хлопець із спокійним обличчям був чимось схожий на нього самого: за дитячими рисами приховувався, можливо, твердий і навіть невгамовний характер. Але бліде, трохи широкувате обличчя виглядало зараз нещасним. Помітивши пильний погляд батька, Деві відвернувся й заплакав. (...)

Деві розстелив біля нього рушника. Бен смикнувся, щоб перевернутися. Йому здалося, що в нього розірвалися на шматки і руки, і груди, і ноги, але йому пощастило лягти на рушник спиною, упершись п'ятами в пісок, і він не втратив свідомості.

— Тепер тягни мене до літака, — ледве чутно промовив Бен. — Ти тягни, а я буду відштовхуватися п'ятами. На поштовхи не звертай уваги, головне — швидше дістатися туди.

— Як же ти зможеш вести літак? — запитав його зверху Деві.

Бен заплющив очі, він хотів уявити собі, що переживає зараз син. «Хлопчик не повинен знати, що машину доведеться вести йому, — думав він. — Якщо сказати, це перелякає його на смерть».

— Цей маленький «Остер» літає сам, — відповів Бен. — Треба тільки покласти його на курс, а це не важко.

— Але ж ти не можеш поворушити рукою. І очей зовсім не розплющувеш.

— А ти про це не думай. Я можу літати наосліп, а правити коліньми. Давай тягни. (...)

* * *

Ех, коли б він міг рухати ногами! Видно, щось сталося в нього з хребтом; він тепер був майже певен, що кінець кінцем усе-таки помре. Головне — вижити до Каїра й показати хлопцеві, як посадити літак. Цього буде досить. Тільки на це він надіявся, це була його найдальша мета.

І ця надія допомогла йому забратися в літак, він уповз у кабінку зігнувшись, напівсидючи, майже непритомний. Потім спробував сказати хлопцеві, що треба зробити, але не зміг вимовити й слова. Хлопця охопив страх. Обернувшись до нього, Бен відчув це і зробив ще одне зусилля. (...)

«Знову непритомнію», — подумалося Бену. Він поринув на кілька хвилин у легкий, приємний сон, але старався зберегти останню нитку свідомості. Він чіплявся за неї, адже це було єдине, що залишалося в нього для врятування сина.

Бен не пам'ятав, коли він плакав, але тепер зненацька відчув на очах безпричинні сльози. Ні, він не думає здаватися! Нізащо!

— Розклеївся твій батько, га? — сказав Бен і навіть відчув деяке задоволення від цієї відвертості. Справа йшла на добре. Він знаходив шлях до серця хлопчика. — Тепер слухай... — Бен знову одійшов далеко-далеко, а потім повернувся. — Доведеться тобі взятися за діло самому, Деві. Нічого не вдієш. Слухай. Колеса вільні?

— Так, я забрав усе каміння.

Деві сидів зіціпавши зуби.

— Що це нас погойдує?

— Вітер.

Про вітер Бен забув.

— Ось що треба зробити, Деві, — повільно вів батько. — Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одразу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач із мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю й розвернися проти вітру. Чуєш?

— Це я можу, — сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний

голос. — Здорово дме вітер, — додав хлопець. — Надто сильно, мені це не подобається.

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього й увімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! Йй-богу, зробив!» — подумав Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув,

Кадр із кінофільму
«Останній дюйм». Росія, 1958 р.
режисери Н. Курихін, Т. Вульфович

і в голові відразу ж запаморочилось від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. А потім його всього неначе поглинув якийсь нестерпний шум: він відчув поштовхи, спробував підняти руки, але не зміг і опам'ятався від надто сильного ревіння мотора. (...)

* * *

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози.

Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько — льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що догадувався, чого батько не говорив.

Тут, угорі, було тихо і світло. Море здавалося зовсім зеленим, а пустеля брудною; вітер підняв над нею пелену куряви. Попереду горизонт уже не був такий прозорий. Курява здіймалася вище й вище, але море він усе ще бачив добре. У картах Деві розумівся. Тут не було нічого складного. Він знав, де лежить їхня карта, витягнув її із сумки у дверцятах і задумався про те, що доведеться робити, коли підлетить до Суеца. Але, зрештою, хлопець знав і це. Від Суеца вела дорога до Каїра, вона йшла на захід через пустелю. Летіти на захід буде легше. Дорогу не важко розгледіти, а Суец він упізнає по тому, що там закінчується море й починається канал. Там треба повернути ліворуч.

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитися: той спав із відкритим ротом, напівголий, увесь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають. (...)

(Переклад Володимира Гнатовського)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Чи продовжує автор у своїй оповіді поперемінно робити головним героєм то батька, то сина? Доведіть або заперечте це прикладами з останніх епізодів. 2. Розкажіть, як діяв Деві на березі моря, у кабіні літака. 3. Про що шкодував Бен, спостерігаючи за вправними діями сина? 4. З яким почуттям Бен відзначив подібність голосу Деві з його власним?

Для обговорення. 1. Сильним Деві зробили обставини чи батько просто не знав характеру свого сина? 2. Прокоментуйте слова Бена: «Ніколи не знаєш, на що ти здатний, доки не спробуєш».

* * *

Бену здавалося, що від поштовхів його тіло пронизують крижані стріли, розривають на шматки. У роті в нього пересохло. Бен повільно приходив до пам'яті. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею тьмяне небо.

— Деві! Що сталося? Що ти робиш? — закричав він сердито.

— Ми майже прилетіли, — відповів Деві. — Але вітер піднявся зараз високо, і вже смеркає.

Бен заплющив очі, щоб збагнути те, що сталося, але так нічого й не зрозумів. Йому здавалося, що він уже повертався до пам'яті, коли вказував хлопцеві курс, а потім знову втрачав свідомість. Літак гойдало, і це ще більше посилювало біль.

— Що ти бачиш? — вигукнув він.

— Аеродроми й будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки.

Хитання й поштовхи літака обірвали слова хлопця. Здавалося, потоком повітря їх підносить вгору на сотню футів, щоб потім жбурнути вниз у нестримному падінні на добрих дві сотні футів; крила літака судорожно розгойдувалися то в один, то в інший бік.

— Не спускай з очей аеродрому! — крикнув Бен крізь напад болю. — Стеж за ним! Не спускай з очей! — Йому довелося крикнути це двічі, перш ніж хлопець розчув; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу». (...)

Бену видно було великий літак. До літака залишилося не більше п'ятисот футів, і вони йшли прямо на нього. Уже майже стемніло. Курява висіла над землею, наче море, але за великим чотиримоторним літаком виднілася смуга чистого повітря, — отже, мотори запущені на повну потужність. Якщо він стартував, а не перевіряв мотори, усе буде гаразд. Не можна сідати за льотною доріжкою: там ґрунт надто нерівний.

Бен заплющив очі.

— Стартує...

Бен із зусиллям розплющив очі й кинув погляд поверх носа машини, що хиталася вгору й униз. До великого ДК-4¹ залишилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов із такою швидкістю, що вони розминуться. Бен відчув, що, охоплений жахом, Деві почав тягнути на себе ручку.

— Не можна! — крикнув Бен. — Гни її донизу!

Ніс літака задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще при цьому вітрі, їх рознесе на шматки.

¹ ДС-3, ДС-4 — американські транспортні й пасажирські літаки.

— Вітер! — гукнув хлопець; його маленьке личко застигло й перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дюйм і все в руках у хлопчика...

— Молодець! — похвалив він.

Залишилася хвилина до посадки.

— Шість дюймів! — кричав Бен; язик його наче розпух від напруження й болю, а з очей текли гарячі сльози. — Шість дюймів, Деві!.. Стій! Ще рано! Ще рано... — плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки втратив самовладання.

Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен привалився до дошки; в очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорна злітна доріжка насувається на тебе в хмарі пороку. Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знову кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного мотора, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі, — це був останній дюйм. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю й завмерла. Настала тиша.

О, яка тиша і який спокій! Бен чув їх, відчував усією своєю істотою. Він раптом зрозумів, що виживе. Він так боявся померати й не хотів здаватися! (...)

* * *

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розгледів. Але справа була не в тому, що розгледів Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити у своєму батькові?

— Ну як, Деві? — несміливо спитав він сина. — Здорово було, га?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина зовсім не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

— Розклеївся твій батько, правда? — запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його залишалося таким же серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібен час. Йому, Бену, тепер потрібне буде ціле життя,

Кадр із кінофільму
«Останній дюйм». Росія, 1958 р.
Режисери Н. Курихін,
Т. Вульфович

яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, на трохи випнуті вперед зуби, на це обличчя, таке незвичайне для американця, Бен вирішив, що заради нього віддасть усе. На це варто витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини! Рано чи пізно він до нього добереться. Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи — обов'язок льотчика, а Бен був же колись зовсім непоганим льотчиком.

(Переклад Володимира Гнатовського)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Який епізод твору ви вважаєте кульмінаційним? Очіма якого героя він зображується? Чому? 2. Розкрийте пряме й переносне значення вислову «останній дюйм». Наведіть приклади з тексту, де вислів уживається в різних значеннях.

Для обговорення. 1. Який ще «останній дюйм» залишилося подолати батькові й сину? 2. Як ви думаєте, чи подолають його Бен і Деві? Чи дає нам автор надію на це?

Творче завдання. 1. Розкажіть від імені Деві про момент посадки літака на каїрському аеродромі. 2. Напишіть твір-роздум про стосунки дітей і батьків на тему «Крок назустріч».

Книжка і комп'ютер. Оповідання Дж. Олдріджа було екранізоване в 1958 р. (Росія, режисери Н. Курихін і Т. Вульфович). Фільм напрочуд точно передає атмосферу напруженої боротьби хлопчика за своє й батькове життя, розкриває характери героїв, змушує глядача переживати складний політ і ще складнішу посадку літака. За допомогою Інтернету подивіться цей фільм, порівняйте його з авторським текстом.

Перевірте себе

1. Які факти з життя і творчості Дж. Олдріджа ви запам'ятали? 2. Про які випробування йдеться в оповіданні «Останній дюйм»? 3. Які зміни в характерах і стосунках головних героїв відбуваються у творі? 4. Які цінності утверджуються в оповіданні англійського письменника? 5. Розкрийте символічний зміст назви твору.

Радимо прочитати

Олдрідж Дж. (Aldridge James). Последний дюйм (Last Inch) / на англ. яз. — М., 2007.

Олдрідж Дж. Останній дюйм / Переклад Володимира Гнатовського. — К., 1974.

Джозеф Редьярд КІПЛІНГ

1865–1936

Я з вами жив заодно...

Редьярд Кіплінг

Сторінки життя і творчості

Коли ми чуємо ім'я англійського письменника Редьярда Кіплінга, одразу згадуємо про Мауглі, кішку, яка «гуляла, як сама собі знала», або маленьке слоненя, якого жорстокий крокодил ухопив за хобот. Однак Р. Кіплінг — не тільки дитячий письменник. Він є автором цікавих повістей, романів, новел, а також прекрасних поезій, які порушують важливі філософські проблеми. Його творчість сповнена глибокої тривоги за світ, розвиток земної цивілізації. Переживши разом із своїм поколінням війни й катастрофи, смерть і страждання, письменник шукав шляхи, які зможуть зробити життя людей мирним і осмисленим.

Джозеф Редьярд Кіплінг народився 30 грудня 1865 р. в м. Бомбеї (Індія). Його батько, Джон Локвуд Кіплінг, через фінансову скруту залишив Англію й посів місце викладача художньої школи в м. Бомбеї. Мати письменника, Еліс Макдональд, відома як авторка поезій. Редьярд Кіплінг полюбив Індію та її смагливих мешканців ще з дитинства. Батьки були дуже зайнятими, і його виховували слуги-тубільці, які розповіли маленькому Редьярдові чимало індійських казок, легенд і дивовижних історій. Перші слова хлопчик вимовив мовою хіндустані. Він став англоіндійцем, засвоївши дві такі різні, але цікаві й неповторні культури — західну й східну.

Батьки послали Редьярда на навчання до Англії в закритий пансіон місіс Хеллоуей, де хлопчика ображали, били й принижували. Одного разу його тітка помітила, що Редьярд утрачає зір. Через деякий час мати віддала його на навчання в інший

У 1907 р. Редьярд Кіплінг першим серед англійців був нагороджений Нобелівською премією в галузі літератури.

Першу світову війну письменник зустрів із захопленням, та незабаром пересвідчився в безглуздості й жорстокості насильства: на війні загинув його син, якому він допомагав влаштуватися в армію. До кінця життя Р. Кіплінг жив самотньо, майже ні з ким не зустрічався.

Р. Кіплінг серед кореспондентів
у Південній Африці

елітний заклад — Юнайтед Сервіс Коледж, де готували «слуг Британської імперії». Однак Редьярда не приваблювала військова кар'єра. Він захопився літературою. В юнацькі роки почав писати вірші, посилав їх у журнали. На жаль, їх не друкували. Батьки оцінили їх належно набагато раніше, ніж професійні редактори. У 1881 р., коли Редьярдові виповнилося 16 років, вони видали власним коштом його збірку *«Шкільні вірші»*, а на закінчення навчального закладу допомогли синові влаштуватися на роботу в газету. У 17 років Кіплінг повернувся в Індію й став пра-

цювати репортером «Цивільної та військової газети».

Та справжня слава прийшла до нього після повернення в 1889 р. в Англію. У творах письменник описував яскраві події, про які він чув або в яких сам брав участь, прекрасну природу Індії і враження від зустрічей із людьми, сильними духом. У 1894 р. вийшла друком його *«Книга джунглів»*, у 1901 р. — роман *«Кім»*, у 1902 — *«Просто казки»*.

Редьярд Кіплінг любив подорожувати різними країнами, і скрізь його супроводжувала слава. Побував у Китаї, Австралії, Африці, Японії, тривалий час жив у США.

18 січня 1936 р. письменник помер у м. Лондоні.

Балада про Схід і Захід (1889)

Історія створення

За основу «Балади про Схід і Захід» узято реальний випадок, що стався на північно-західному кордоні британської Індії. Місцевий «абрек» на ім'я Камаль із дванадцятьма бійцями втік на заколотний кордон і вкрав лошицю Полковника. Полковничий син вирушає навздогін за Камалем. Він наздогнав Камалья, відбувається поєдинок не на життя, а на смерть. Однак кожний побачив сміливість іншого, і повага до ворога здолала ненависть. Усе закінчилося досить мирно. Камаль і Полковничий син присягнулися на вічну дружбу, стали братами не по крові, а по духу. Переповідаючи цю реальну подію, Р. Кіплінг насичує її філософським змістом. У баладі йдеться не тільки про зіткнення двох чоловіків, двох ворожих сил, а й про конфлікт двох світів — Сходу

і Заходу. Це не лише сторони світу, а й утілення різних вірувань, позицій, світоглядів і, урешті-решт, — народів.

Дослівно перша фраза балади перекладається так: «Захід є Захід, а Схід є Схід, з місця вони не зійдуть», але весь текст доводить думку про те, що, хоча Захід і Схід ніколи не зрушать з місця, людина з людиною, незважаючи на різницю в поглядах, національну й релігійну належність, завжди можуть порозумітися й зблизитися духовно. Це шлях до духовного єднання людства, від чого залежить доля Землі. Світосприйняття письменника відзначається особливою толерантністю. Він утверджував думку про те, що немає Заходу без Сходу, а Сход — без Заходу, що всі частини поєднуються в одному цілому, що світ різнобарвний і багатолікий, тому завдання справжньої людини — увібрати, зрозуміти, поважати й полюбити це розмаїття.

Кадр із кінофільму «Ганга Дін».
Режисер Дж. Стівенс. 1939 р.

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог;
Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!
Камаль з двадцятьма бійцями втік на заколотний кордон,
І лошицю Полковника він погнав у далекий горяний схрон:
Найкращу лошицю зі стайні вкрав, коли світать почало,
Дзвінкі підкови в лахи запнув і скочив легко в сідло.
І запитав Полковничий син, що водив дозірців загін:
«Хто скаже мені, де Камаль тепер, де схованку має він?»
Мохамед Хан, Резальдарів син, йому відповів тоді:
«Хто знає нічного туману шлях, той Камалеві знає путі.
Як смеркне — проскаче він Абазай, Бонар на ранок промчить,
Та путь одна — через Форт Букло йому до рідних угідь;
Як поскачеш ти швидше на форт Букло, аніж летітиме птах, —
Поможе Бог, до провалля Джехай заступиш йому ти шлях.
Коли ж його не догониш там, назад скоріше вертай,
Бо скрізь чаїться Камалів люд за страшним проваллям Джехай.
Там праворуч — скала, і ліворуч — скала, а між ними — ні деревця.
Там ти почувеш, як клацне затвор, хоч ніде не видно стрільця».

На коня скочив Полковничий син, був гарячий кінь вороний —
Серце б'є, наче дзвін, шиї гордої згин, як шибениця, міцний.
Мчить юнак на коні, ось вже форт вдалині, і там чекає обід,
Але як злодія хочеш догнать, тоді баритись не слід.
І знову вершник в погоню летить швидше пташиних зграй,
Жене він коня, і вже здоганя втікачів під проваллям Джехай,
Жене він коня, і вже здоганя лошицю й Камалья на ній,
Курок пружний звів, лишень втікачів на постріл дістав вороний.
Він вистрілив раз і вдруге ще, та кулі пішли убік.
«Мов солдат стріляєш! — гукнув Камаль. —
Покажи, як їздити звик!»
У провалля Камаль повернув, і за ним син Полковника без вагань,
Вороний, мов олень, вперед летів, та лошиця мчала, мов лань.
Вороний вудила свої закусив — нелегкою була гора,
А лошиця вуздечкою грала — так рукавичкою леді гра.
Праворуч — скала, і ліворуч — скала, і між ними — ні деревця,
І тричі клацнув рушниці затвор, і не видно було стрільця.
Місяць прогнали з неба вони, б'є зорю вже стукіт копит,
Вороний, мов зранений бик, — біжить за ланню легкою вслід.
Спіткнувсь вороний і в гірський потік упав на всьому скаку:
Тоді Камаль повернув назад і звестись поміг юнаку.
Він вибив з руки його пістолет — там бути не могло борні,
«Надто довго життям, — промовив Камаль, — завдячуєш ти мені:
На двадцять миль тут скелі нема, нема тут жодного пня,
Де б мій стрілець не цілив тебе, не ждала б де западня.
Якби я руку підняв й опустив, як виїхав на бескет.
Прудконогі шакали уже б давно збіглися на бенкет;
Варто було б кивком голови подати умовний знак —
І після учти не зміг би злетіть по горло ситий коршак!»
Йому відповів Полковничий син: «Що ж, нагодуй звірину;
Та перше розваж, яку сплатить муситимеш ціну.
Як тисяча шабель прийде сюди, щоб забрати мої кістки, —
Стільки за учту шакалів платить злодію не з руки!
Коні потопчуть твої поля, солдати твій хліб з'їдять,
Худобу заб'ють, хати розберуть на паливо для багать.
Коли влаштує тебе ціна і голодні твої брати, —
Шакали ж собакам кривна рідня, то клич, пес, їх сюди!
Але як ціна зависока тобі, скінчено усе до ладу:
Лошицю батькові поверни, дорогу я й сам знайду!»
За руку схопив Камаль юнака, і погляд його горів:

«Не слід нам згадувати собак. Вовк вовка тут перестрів!
Лошиця твоя. І краще я жертиму стерво гниле,
Ніж тому, хто сміявся смерті в лице, заподіяти зможу зле».
Йому відповів Полковничий син: «Я мусив честь берегти.
В дарунок від батька лошицю візьми — бо справжня людина ти!»
Та лошиця підбігла до юнака і ластитись почала;
«Нас двоє сильних, — сказав Камаль, — та вона до тебе пішла.
Тож хай в дарунок від крадія тобі принесе вона
Вуздечку коштовну, моє сідло і срібні два стремена!»
Тоді юнак пістолет подав йому рукояттю до рук:
«У ворога ти відібрав один, а другий дарує друг!»
Камаль промовив: «Дарунок твій лише за дарунок прийму.
Твій батько сина до мене послав — я сина віддам йому!»
Свиснув Камаль; і син його по схилу гори збіг вниз, —
Як олень легкий, міцний і стрункий, як готовий до бою спис.
«Ось твій господар, — сказав Камаль, — він водить дозорців загін,
Щитом йому стань, роби без вагань все те, що накаже він,
Допоки я або смерть твоя не обірвуть цих пут назавжди,
Всюди за ним крізь вогонь і дим оборонцем вірним іди.
Хліб Королеви їстимеш ти, тож її борони закон,
І, як треба, зруйнуй свого батька дім, щоб у спокої жив кордон.
Кавалеристом відважним стань, тримайся твердо в сідлі,
І Резальдаром зроблять тебе, а я, може, помру в петлі!»
Очима зустрілися юнаки, і лжі не було в очах,
І братню клятву вони дали на солі і кислих хлібах:
І братню клятву вони дали, розрізавши дерну настил,
На рукоятці та лезі ножа, і на імені Господа Сил.
Камалів син осідлав коня, лошицю — Полковничий син,
І двоє вернулись у форт Букло, звідки поїхав один.
Загін дозорців зустріли вони, і двадцять шабель в ту ж мить
Зблиснули грізно, готові кров хлопця із гір пролить.
«Не руште його! — Полковничий син гукнув своїм воякам, —
Бо той, хто вчора ворогом був, сьогодні товариш нам!»
Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог;
Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

(Переклад Максима Стріхи)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яка строфа повторюється на початку й наприкінці балади? У чому полягає значення такого обрамлення? 2. Які події становлять сюжет твору? Що зумовлює динамізм розвитку сюжету? 3. Визначте частини композиції «Балади про Схід і Захід». Який момент ви вважаєте кульмінацією? 4. Знайдіть приклади контрасту в тексті. Коли контраст зникає? 5. Охарактеризуйте головні образи — Камаля та Полковничого сина. 6. Розкрийте позицію автора. 7. Назвіть символи у творі, з'ясуйте їх зміст. 8. Визначте провідну ідею твору.

Порівнюємо. Визначте схожість і відмінність між образами героїв балади.

Для обговорення. Що потрібно для того, щоб об'єднати Схід і Захід, людей різних вірувань, рас, національностей?

Творче завдання. Підготуйте усну розповідь на тему «Як сильні стають лицем у лице, хоча вони із різних світів!» (8–10 речень).

Якщо... (1910)

Коментарі. Редьярд Кіплінг — людина особливої вдачі. Він мав сильний і нестримний характер, їздив по всьому світу в пошуках яскравих пригод, які надавали смисл його існуванню, не раз помилявся, падав із вершин слави, однак умів знову підвестися й йти далі. Моральний кодекс справжньої людини втілено у вірші «Якщо...» («If»). Це один із найгуманніших творів письменника, у якому проголошуються вічні цінності — честь, мужність, воля, відданість високій меті. Вірш написаний у формі звернення до сина, цей твір можна сприймати як його духовний заповіт до всіх наступних поколінь.

If

If you can keep your head when all about you
Are losing theirs and blaming it on you,
If you can trust yourself when all men doubt you,
But make allowance for their doubting too;
If you can wait and not be tired by waiting,
Or being lied about, don't deal in lies,
Or being hated, don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too wise:
If you can dream — and not make dreams your master;
If you can think — and not make thoughts your aim;
If you can meet with Triumph and Disaster
And treat those two impostors just the same;
If you can bear to hear the truth you've spoken
Twisted by knaves to make a trap for fools,

Or watch the things you gave your life to, broken.
And stoop and build'em up with worn-out tools:
If you can make one heap of all your winnings
And risk it on one turn of pitch-and-toss,
And lose, and start again at your beginnings
And never breathe a word about your loss;
If you can force your heart and nerve and sinew
To serve your turn long after they are gone,
And so hold on when there is nothing in you
Except the Will which says to them: «Hold on!»
If you can talk with crowds and keep your virtue,
Or walk with Kings — nor lose the common touch,
If neither foes nor loving friends can hurt you,
If all men count with you, but none too much;
If you can fill the unforgiving minute
With sixty seconds worth of distance run,
Yours is the Earth and everything that's in it,
And — which is more — you'll be a Man, my son!

Якщо ти залишаєшся собою,
Коли навколо всі давно не ті,
Якщо життя завжди береш ти з бою
І не втрачаєш віри у житті,
Якщо допомагаєш грішним людям
Позбутись їхніх вад і суєти,
Якщо ненависть знищуєш усюди,
Бо мудрості нема без доброти;
Якщо ти мрієш, не сховавшись в казку,
І мислиш, але мисль — не самоціль,
Якщо приймаєш Успіх, і Поразку,
І оплески, й каміння звідусіль,
Якщо твої слова перекрутили,
А ти від правди все ж не відступив,
Якщо твої створіння загубили,
А ти все знов зібрав і відродив;
Якщо усе поставивши на карту,
Ти не боїшся долею ризкнути,
А як загубиш, все почнеш спочатку,

Зібравши речі в нову дальню путь,
Якщо ти змусиш серце, нерви й тіло
Тобі служити довго у житті
І битися, коли уже несила,
А Воля кличе встоять в боротьбі;
Якщо в юрбі не втрапиш напрям в крузі,
А з королем згадаєш бідний люд,
Якщо усі — від ворогів до друзів —
Тебе за честь і совість визнають,
Якщо живеш і дишеш в повні груди,
І сенс буття знайшов нарешті свій,
Тоді Земля тобі належать буде
І станеш ти Людиною на ній!

(Переклад Ольги Ніколенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте тему балади. 2. Охарактеризуйте образ ліричного героя твору. 3. Розкрийте значення повтору на початку строф (анафора).

Порівнюємо. Якщо ви володієте англійською мовою, порівняйте оригінал і переклад вірша «Якщо...». Які домінанти оригіналу знайшли відображення в перекладі?

Творче завдання. Запропонуйте власний переклад окремих рядків (або строф) оригіналу.

Література і мистецтво

За творами Редьярда Кіплінга знято багато мультиплікаційних фільмів: «Мауглі», «Слонення», «Кішка, яка гуляла сама по собі», «Ріккі-тікі-таві» та ін. За допомогою Інтернету подивіться мультфільми (1–2 за вибором), висловіть свої враження про них.

- Які моральні проблеми в них порушуються?
- Напишіть сценарій власного мультиплікаційного фільму за мотивами «Балади про Схід і Захід».

Перевірте себе

1. Розкажіть про життєвий і творчий шлях Р. Кіплінга. 2. Висловіть власні враження про його твори. 3. Які проблеми порушуються у творах Р. Кіплінга? 4. Які ознаки балади виявилися в «Баладі про Схід і Захід»? 5. У чому ви вбачаєте своєрідність підходу автора до жанру балади?

Олександр ПУШКІН

1799–1837

Пушкінська ясність, пушкінська простота
завжди непереможно вабили мене.

Максим Рильський

Сторінки життя і творчості

Колись у давньогрецькому місті Афінах біля храму Аполлона Лікейського існувала школа — Лікей (або Ліцей), де викладали видатні філософи античності Сократ і Арістотель. Найвищими цінностями Ліцею були знання. З давньогрецької слово *лікей* перекладається як «світло, що було пов'язано з культом бога Аполлона» (охоронця світла, покровителя наук і мистецтва).

За зразком античних шкіл у Європі почали створювати навчальні заклади — ліцеї. І серед них один із найвідоміших — той, що відкрили 19 жовтня 1811 р. в Росії в Царському Селі (нині музей-заповідник у м. Пушкіні), неподалік від Санкт-Петербурга.

У Царськосельському ліцеї навчався Олександр Пушкін. Тут зміцнів його талент, сформу-

Зуважте

За час навчання в Ліцеї О. Пушкін написав понад сто віршів, розпочав поему «Руслан і Людмила».

вався світогляд і характер. Тут юний поет знайшов однодумців, дружба з якими залишила глибокий слід у його душі, підтримувала у важкі моменти життя, надихала на творчість.

Мудра думка

Він був одним із нас і водночас не таким, як усі. Природа обрала його бути генієм.

Іван Пуцин

Ліцеїсти навчалися шість років. Вони вивчали моральні (Закон Божий, етика, логіка), словесні (російська, французька, німецька мови й латина, а також риторика — мистецтво говорити), історичні (російська та всесвітня історія, географія), математичні (математика, фізика) дисципліни й обов'язково — різні види мистецтва та фізичні вправи. Ліцеїсти писали вірші, малювали, танцювали, училися їздити верхи, фехтувати. Юнаків із найкращих дворянських сімей спеціально готували до державної діяльності, до служіння батьківщині. До Ліцею були запрошені найкращі викладачі, які виховували в ліцеїстах честь, патріотизм і відповідальність.

Олександр Пушкін був добре підготовлений до занять у Ліцеї завдяки родинному вихованню. Він досконало володів іноземними мовами, прекрасно знав російську й зарубіжну літератури, мав гострий розум і чудову пам'ять. З улюблених предметів — російської поезії і французької мови — у Пушкіна завжди були відмінні оцінки (до речі, його ліцейське прізвище було Француз), точні й природничі науки давалися йому важко, а з математики було «задовільно». Начитаність, благородство душі, а головне, володіння поетичним даром зробили Олександра душею ліцейського товариства.

Вид на ліцей і ліцейську арку.
1791 р. Архітектор І. Неєлов

Він міг одним розчерком пера змусити всіх сміятися або сумувати, захоплюватися або обурюватися. Пушкін-ліцейст був веселим, доброзичливим і вигадливим на витівки.

Геніальність Пушкіна отримала імпульс для розвитку саме тут, у Ліцеї, де цінувалися вільне мислення й талант. Усі випускники Ліцею стали згодом відомими людьми, які зробили значний внесок у розбудову своєї держави. Однак, де б вони не були, куди б їх не кидала доля, вони завжди були вірними своїй школі.

Для ліцеїстів пушкінського випуску дата заснування Ліцею — 19 жовтня — була священною. Завершивши навчання, вони поклялися у вічній дружбі й вирішили щороку зустрічатися в День Ліцею. Їхня дружба — непорушне братство, союз однодумців — витримала перевірку часом.

На картині відомого художника Іллі Рєпіна «Пушкін на ліцейському екзамені в Царському Селі 8 січня 1815 року» (1911) зображений один із пам'ятних моментів навчання поета в Ліцеї. На врочистий екзамен ліцеїстів був запрошений відомий російський поет Гавриїл Державін. Почувши вірш «Спогади про Царське Село» О. Пушкіна, письменник був уражений талантом юного ліцеїста. Гавриїл Державін хотів привітати й розцілувати свого наступника в поезії, але той, збентежений успіхом, вибіг із зали й заховався.

- Які почуття, на ваш погляд, переживають персонажі картини І. Рєпіна? За допомогою яких засобів митець їх увиразнив?

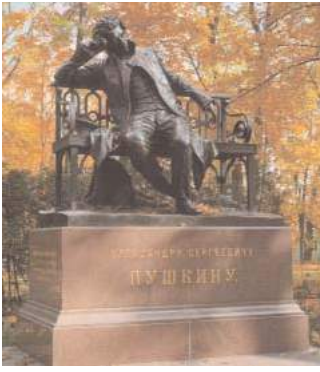
І. Рєпін. Пушкін на ліцейському екзамені в Царському Селі. 8 січня 1815 року. 1911 р.

19 жовтня (1825)

Історія створення

Після закінчення навчання, у 1817 р., О. Пушкін був призначений на посаду в Колегію іноземних справ. Але його душа линула до поезії, якій він присвячував увесь вільний час ще в Ліцеї. З-під пера поета народжувалися твори, які миттєво поширювалися країною. Він писав про своє покоління, яке прагнуло волі й незалежності, висловлював надії на прогресивні зміни в державі. Надто критична позиція митця спричинила невдоволення з боку тодішньої влади, і в 1824 р. О. Пушкіна відправили подалі від столиці, у родинний маєток в с. Михайлів-

Пам'ятник О. Пушкіну
в Царському Селі

ському Псковській губернії. 11 січня 1825 р. його відвідав Іван Пушкін, який розповів про організацію таємних товариств у Росії й ознайомив поета з комедією О. Грибоєдова «Лихо з розуму» (рос. «Горе от ума»). Але річницю Ліцею в 1825 р. О. Пушкін святкував один. Подумки він звертався до своїх друзів, сумував за кожним із них, поминав померлих і водночас із світлим почуттям згадував про лицейське братерство, що залишилося для всіх незмінним у непостійному й сповненому випробувань світі. Роздуми митця знайшли відображення в його вірші «19 жовтня».

Роняє ліс багрянний свій убір,
Сріблить мороз поля зів'ялі й голі,
Прогляне день, неначе мимоволі,
І падає за край окружних гір. (...)

Печалюсь я: до друга дальній світ,
З яким запив би довгу я розлуку,
Якому б міг сердечно стиснуть руку
І побажать веселих безліч літ.
Я п'ю один; дарма моя уява
Товаришів скликати поспіша;
Не чую я знайомої появи
І милого не жде моя душа. (...)

Він не прийшов, кудрявий наш співець,
Гітари вже не чути голосної,
Під міртами Італії ясної
Заснув навік, і дружній чийсь різець
Не вирізьбив на російській могилі
Там мовою вітчизни кілька слів,
Аби знайшов слова привіту милі
Син півночі, що в край чужий забрів.

Чи ти сидиш в колу товаришів,
Чужих небес коханець нетерплячий?
Чи знов ідеш на тропік ти гарячий
І вічний лід опівнічних морів?

Щаслива путь!.. З ліцейського порога
На корабель ти став без вороття,
І з того дня в морях твоя дорога,
О, хвиль та бур улюблене дитя!

І ти зберіг у долі мандрівній
Прекрасних літ всі звичаї недавні:
Ліцейський шум, забави наші славні
Між хвиль морських жили в душі твоїй;
Ти простягав нам із-за моря руку,
Ти нас одних у спогадах носив
І повторяв: «На довгу ще розлуку
Незбагнений нас фатум осудив!»
Міцний навік, о друзі, наш союз!
Він, як душа, одвічний, неподільний;
Незрушний він, прекрасний і свавільний,
У затишку родився дружніх муз,
І нас куди б не кидала година,
І щастя теж куди б не привело,
Незмінні ми: весь світ для нас чужина,
Вітчизна нам — лиш Царськеє Село!

Із краю в край грозою гнаний я,
Серед тенет недолі грозової,
Схвильований я дружною новою,
І голова схиляється моя...
З благаннями печальними бентежно,
З надією юнацьких світлих літ,
Відався другим я друзям безбережно,
Та був гіркий небратній їх привіт.

І нині тут, в забутій глушині,
В оселі хуг страшних і снігопаду,
Я радісну й солодку мав відряду:
Я трьох із вас, о друзі, в тишині
Тут обійняв. Поета дім опальний,
О, Пущин мій, ти перший навістив;
Ти звеселив вигнання день печальний,

В Лицею день його перетворив.
Ти, Горчаков, щасливець з перших днів,
Хвала тобі — холодний блиск фортуни
Не заглушив душі твоєї струни:
Все той же ти для нас, товаришів.
Нам різну путь судьба судила строга,
Ступивши в світ — ми швидко розійшлись,
Та ось звела нас польова дорога,
Зустрілись ми й по-братськи обнялись.

Коли спіткав мене фортуни гнів.
Для всіх чужий, бездомний, сиротою
Під бурею поник я головою
І ждав тебе, віщун пермеських дів¹.
І ти прийшов, син ліноців натхненний,
О, Дельвіг мій, твій голос пробудив
Сердечний жар, що довго тлів священний,
І радо я судьбу благословив.

Пісенний дух з дитинства в нас горів,
І дивний пал натхнення ми пізнали;
Ще з юних літ дві музи нас вітали,
Солодкий дар їх нас ласкаво грів:
Та вже любив я оплески і славу,
Ти ж для душі і муз лише співав;
Свій дар життя я тратив без увагу,
Ти ж геній свій у тиші звеличав.

Служіння муз не терпить суєти,
І мусить бути прекрасне величавим:
Та юнь зове нас усміхом лукавим,
І велич мрій нас кличе у світи...
Отяمیمось — і скорбними очами
Ми дивимось в минуле без надій.
Скажи, Вільгельм, було ж таке і з нами,
По музі брат і друг коханий мій?

---

¹ *Пермеські діви* — музи, покровительки мистецтв. Пермес — річка в Стародавній Греції (біля гори Гелікон), отримала назву від імені героя Пермеса, батька німфи Аганіпи. Джерело Аганіпи на Геліконі й річка Пермес були присвячені музам, тому їх нерідко називали пермеськими дівами.

Пора, пора! Душевних наших мук
Не вартий світ; розвіємо оману!
Сховай життя у самоту туманну!
Я, друже, жду твоїх стискання рук.
Прийди, огнем розмов своїх одразу
Ти наладнай сердечні струни знов;
Згадаємо бурхливі дні Кавказу,
І Шиллера, і славу, і любов.

Пора й мені... Гуляйте в добрий час!
Відрадне я вже чую зустрічання;
В поетове повірте віщування:
Промчиться рік, і знову я між вас.
І прийде строк надій моїх завітних,
Промчиться рік, я буду знову ваш!
О, скільки сліз і вигуків привітних,
І піднятих угору скільки чаш!

Ми першу з них у день знаменний цей
Наллєм повніш в честь нашого союза!
Благослови, моя весільна муза,
Благослови: нехай живе Ліцей!
За вчителів, що честь і юність нашу
Леліяли, за мертвих і живих,
Здіймим до уст манливу повну чашу,
Забувши зло, за благо вип'єм їх. (...)

Гуляймо-бо, поки ще дальня путь!
Але наш круг із кожним днем рідіє;
Хто в гробі спить, хто дальній сиротіє;
Судьба зорить, ми в'янем; дні пливуть;
Старіємо, і тихше серце б'ється,
І нить життя кінчаємо снувать.
Кому ж із нас під старість доведеться
Самому день Ліцею святкувать?

Нещасний друг! у нових поколіннях
Набридлий гість і зайвий, і чужий,
Згадає нас в дні зустрічів незмінних,
Закривши зір схвильовано-сумний,
Хай стріне він, і радий, і печальний,

За чашею цей день після негод,
Як нині я, вигнанець ваш опальний,
Його провів без горя і турбот.

(Переклад Степана Крижанівського)

Коментарі. У вірші О. Пушкін згадує імена друзів-ліцеїстів. «...*Кудрявий наш співець*» — тут ідеться про Миколу Корсакова, поета та музиканта, який після закінчення Ліцею був направлений на дипломатичну службу до Італії. «*Чужих небес коханець нетерплячий*» — у цих рядках ідеться про Федора Матюшкіна, котрий по закінченні Ліцею був направлений на службу на флот і вирушив у кругосвітню подорож. «*І повторяв: "На довгу ще розлуку Незбагнений нас фатум осудив!"*» — переспів із пісні Антона Дельвіга з приводу завершення навчання в Ліцеї. Антон Дельвіг — поет, видавець, перший із ліцеїстів став друкуватися в літературних журналах. Про Дельвіга поет згадує й далі як про того, хто пробудив «сердечний жар», тобто спонукав до поезії. «*Поета дім опальний, О, Пуцин мій, ти перший навістив...*» — тут О. Пушкін із вдячністю згадує, як Іван Пуцин відвідав його в Михайлівському. Іван Пуцин — поет, за участь у декабристському¹ повстанні проти царя 1825 р. був засланий на довічне поселення до Сибіру. Олександр Горчаков — дипломат, міністр іноземних справ, канцлер Російської імперії. Оскільки він досяг великих висот у державній службі, О. Пушкін пише про нього: «*Ти, Горчаков, щасливець з перших днів...*» До речі, саме Горчаков останнім святкував День Ліцею в 1882 р., коли нікого з його друзів уже не було. Вільгельм Кюхельбекер — поет, його О. Пушкін називає «братом по музі». За участь у декабристському повстанні Кюхельбекер, як і Пуцин, був засланий до Сибіру.

К. Кольман.
Повстання
14 грудня 1825 р.
на Сенатській
площі.
1830-і роки

¹ *Декабристи* (від рос. *декабрь* — грудень) — дворяни, учасники повстання на Сенатській площі в м. Петербурзі 14 грудня 1825 р., які після смерті Олександра І намагалися змінити державний устрій Російської імперії на парламентську республіку.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Виразно прочитайте опис природи на початку вірша. Яким настроєм пройнятий пейзаж? 2. Які факти біографії поета знайшли відображення у творі? Наведіть відповідні цитати. 3. Які думки й почуття переживає ліричний герой? 4. Розкрийте символічне значення образів моря, хвиль, корабля, грози.

Для обговорення. 1. Як ви розумієте рядки: «Служіння муз не терпить суєти, / І мусить бути прекрасне величавим...» (рос. «Служенье муз не терпит суеты, Прекрасное должно быть величавым...»)? 2. Прокоментуйте рядки «Мицний навік, о друзі, наш союз!..» (рос. «Друзья мои, прекрасный наш союз!»). У чому полягала міць або краса союзу, про який писав О. Пушкін?

Робота в групах. Виразно прочитайте й поясніть поетичні характеристики О. Пушкіна на адресу друзів (Пуцин, Горчаков, Дельвіг, Кюхельбекер).

Творче завдання. Підготуйте усну розповідь на тему «Сила лицейського братерства» (8–10 речень).

Краса слова

Поетичні твори О. Пушкіна приваблюють щирістю почуттів і красою змалювання їх найменших порухів. У вірші «19 жовтня» важко визначити провідний настрій чи почуття, адже, крім уславлення лицейського братерства, у ньому звучить туга за померлими, радісні спогади про приїзди друзів, роздуми про мистецтво, надія на зустріч, образа на владу за несправедливість заслання.

Вірш О. Пушкіна побудований у формі особистих спогадів. Його сюжет постійно повертає нас із теперішнього в минуле, але разом із тим ліричний герой прагне зазирнути й у майбутнє. У вірші знайшли відтворення факти біографії митця, а також його роздуми про життєвий шлях, на якому потрібна духовна підтримка друзів. Тому цей вірш можна вважати не тільки автобіографічним, а й філософським.

- Як зображується минуле, сучасне й майбутнє у творі?
- Чи змінюється образ автора в часі? Наведіть відповідні цитати.

Перевірте себе

1. Розкажіть про історію Царськосельського ліцею. З якою метою він був відкритий? 2. Як вплинуло навчання в Ліцеї на талант О. Пушкіна? 3. Які інтереси об'єднували лицейців, чого вони прагнули? 4. Кого з друзів О. Пушкіна ви знаєте? Про кого з них він згадав у вірші «19 жовтня»? 5. Якими настроями просякнутий вірш поета? 6. Які художні засоби допомагають авторові передати напруження переживань? 7. Охарактеризуйте образ автора твору.

Радимо прочитати

Пушкін О. Твори / За редакцією П. Тичини. — К., 1949.

Пушкін О. Вибране / Переклади М. Рильського, Н. Кир'ян. — К., 2009.

ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМ

1859–1916

Щоб стати народним письменником, треба
бути патріотом і другом людей.

Шолом-Алейхем

Сторінки життя і творчості

Справжнє ім'я письменника — *Шолом Нохумович Рабинович*. Він народився 2 березня 1859 р. в українському м. *Переяславі* (нині м. Переяслав-Хмельницький) у сім'ї небагатого крамаря Нохума Рабиновича. Роки дитинства майбутнього митця пройшли в с. Воронках на Полтавщині. Маленький Шолом дуже любив слухати казки, які розповідав йому дідусь Мойше-Йосе. Під їх впливом він і сам почав вигадувати різні історії.

Шолом-Алейхем навчався спочатку в хедері — єврейській релігійній школі, а потім у Переяславському повітовому училищі. Та несподівано прийшла біда. Коли хлопчикові виповнилося 13 років, померла його мати Хає-Естер. Її смерть була страшним ударом для сім'ї. Невдовзі в домі з'явилася мачуха, і дітям довелося терпіти щоденну наругу.

Закінчивши в 1878 р. повітове училище з відзнакою, Шолом-Алейхем мав намір вступити до Житомирського учительського інституту, але мріям юнака не судилося здійснитися. Представники влади відмовили йому у вступі: мовляв, він не встигне завершити навчання, бо через три роки має бути мобілізований до війська. Так із 17 років почалися поневіряння майбутнього письменника.

Шолом-Алейхем із дружиною Ольгою та дітьми

Своє самостійне життя Шолом-Алейхем розпочав домашнім учителем у маєтку багатія Голде Лоева у с. Софіївці на Київщині. Тут він закохався у свою ученицю Ольгу Лоеву, але її батько, дізнавшись про це, вигнав молодого вчителя з маєтку. Проте почуття Ольги й Шолома були дуже міцними. Незважаючи на спротив батька, через шість років Ольга Лоева все ж таки вийшла заміж за Шолом-Алейхема й народила йому шістьох дітей.

Упродовж 1880–1882 рр. майбутній письменник працював равином у м. Лубнах на Полтав-

щині. Пізніше про цей період свого життя він згадав в автобіографічній повісті «З ярмарку».

Починаючи з 1883 р. Шолом-Алейхем професійно займається літературною діяльністю й тільки мовою ідиш. У його перших повістях «Два камені» та «Вибори» достовірно змальовано життя євреїв, які, попри злидні та постійні приниження з боку влади, не втрачали почуття гумору й шукали дорогу до щастя.

У 1887 р. Шолом-Алейхем переїхав до м. Києва, потім жив у м. Боярці (на дачі Томашевичів), а з 1891 р. — у м. Одесі. У ті роки він написав повість «Сендер Бланк і його сімейка» та новелу «Ножик». Ці твори принесли митцю справжнє визнання. Проте його дедалі більше захоплює образ позитивного героя — простої людини, яка, незважаючи на суворі умови, пробивається в житті завдяки своєму таланту. Цій темі Шолом-Алейхем присвятив романи «Стемпеню» та «Юселе-Соловей», де з великою симпатією створив образи людей мистецтва.

Письменник дуже любив подорожувати. Його виступи перед публікою збирали багато людей. Під час однієї з подорожей Шолом-Алейхем захворів на туберкульоз легенів і виїхав на лікування до Італії. Перша світова війна застала митця в Німеччині, звідки його вислали як російського підданого. Він був змушений переїхати до Америки. Йому вже ніколи не судилося повернутися на батьківщину. Шолом-Алейхем помер 13 травня 1916 р. в м. Нью-Йорку. Останнім бажанням письменника було, щоб його поховали в рідній землі. Та через історичні обставини воно не виповнилося. Утім, його душа була вічно зі своїм народом і батьківщиною.

Меморіальна дошка
Шолом-Алейхему. м. Львів

Пісня над піснями (1909–1911)

Історія створення

Юнацькій темі письменник присвятив кілька творів («Аман і його дочки», «Мошкеле-зłodій» та ін.), серед яких помітно вирізняється повість «Пісня над піснями», над створенням якої Шолом-Алейхем працював упродовж трьох років. Перші дві частини «Бузя» і «Ідемо по зелень» були надруковані в 1909 р. в м. Варшаві в газеті «Дер Фрайнд», третя частина «Тієї ночі» — у нью-йоркському щотижневику «Дер американер» 1911 р., четверта частина «У суботу після Зелених свят» — у нью-йоркській газеті «Юдишес тагеблат» 1911 р. У творі, за словами Шолом-Алейхема, знайшли відображення його особисті пережи-

вання, проте повість має широкий філософський зміст, що виходить далеко за межі біографії автора.

Коментарі. Сюжет про романтичне кохання головних героїв повісті Шимека й Бузі суголосний поетичним рядкам із біблійної книги «Пісня над піснями». Це твір повчально-поетичного характеру, який увійшов до третьої частини Старого Заповіту. Назва «Пісня над піснями» означає «найкраща з пісень». Авторство її приписується царю Соломону¹, хоча до сьогодні серед спеціалістів не існує єдиної точки зору щодо походження твору. Одні науковці вважають «Пісню над піснями» зібранням давньоєврейських любовних ліричних творів. Інші розглядають книжку як певну алегорію, що втілює любов Бога до обра-

Цар Соломон.
Ікона XVIII ст.

ного народу або любов Христа до церкви. У пасхальні свята «Пісню над піснями» читають у синагозі. Напередодні Великодня цей твір єврейські діти вивчають у релігійних школах. Шолом-Алейхем прекрасно знав Біблію, а в «Пісні над піснями» його найбільше захоплювала висока поезія в розкритті почуття кохання. Герої давньої «Пісні над піснями» цар Соломон і проста дівчина Суламіф покохали одне одного. У їхніх словах утверджується право людини вільно кохати і своїм коханням творити добро й красу. Хто б не був автором біблійної «Пісні над піснями», він утілює високе розуміння любовного почуття, яке окриляє й возвеличує людину.

Частина перша

БУЗЯ

1

Бузя — пестливе ім'я, створене з Естер-Люби; Любузя — Бузя... Вона старша за мене на один рік чи, може, на два, а нам обом немає ще й двадцяти років. Тепер сідайте, будь ласка, і підрахуйте, скільки мені років і скільки їй. Та це, зрештою, не має значення. Я краще розповім вам коротенько її біографію.

Мій старший брат Бенья жив на селі, орендував млин, умів стріляти з рушниці, їздити верхи на коні й плавати, як чортяка. Одного разу влітку він купався в річці й потонув. Про нього сказано в приказці: «Усі гарні плавці потопують». По ньому залишилися млин, двоє коней, молода вдова з однією дитиною. Млина передали комусь іншому, коней продали, молода вдова вийшла заміж і поїхала десь далеко, а дитину привезли до нас.

То була Бузя.

¹ Соломон — легендарний цар Ізраїльського царства в 965—928 рр. до н. е.

2

Що батько любить Бузю, як рідну дитину, і що мати тремтить над нею, як над єдиною дочкою, — це легко зрозуміти. Вони знайшли в ній розраду від великого горя. А я? Чому, як прийду з школи і не знайду Бузі, мені їжа не лізе в горло? А як Бузя приходить, стає світло в усіх куточках? А як Бузя звертається до мене, я опускаю очі? А як Бузя глузує з мене, я плачу? А як Бузя...

І. Кауфман. Дівчинка з квітами. 1900-і роки

3

Я довго чекав, коли нарешті прийде liebe, жадане свято Пасхи. Тоді я буду вільний. Гратиму з Бузею в горіхи, бігатиму по подвір'ю, ходитиму до річки. Там я їй покажу, як пускають «каченят» на воду. Коли я їй кажу про це, вона мені не вірить, вона сміється. Узагалі Бузя не вірить мені ні на крихту. Тобто вона мені нічого не каже, тільки сміється. А я не люблю, коли сміються з мене. Бузя не вірить, що я можу видряпатися на найвище дерево (якби тільки схотів!). Бузя не вірить, що я вмію стріляти (якби тільки мав з чого!). Нехай лишень настане Пасха, любя, жадана Пасха, коли вже можна буде гратися надворі, на свіжому повітрі, не перед очима в батьків, — я їй покажу такі штуки, що вона аж зачудується.

4

Настало liebe, жадане свято Пасхи.

Нас обох одягли на свято в царське вбрання. Усе, що було на нас, мінилось, блищало й шелестіло. Я дивлюсь на Бузю й згадую «Пісню над піснями», яку вивчав перед Пасхою з учителем у школі, згадую стих за стихом: «П р е к р а с н а т и, п о д р у г о м о я, — о, яка ж ти гарна! Очі твої, як у голубки, волосся — мов стадо кіз, що зісковзують з гори Галаадської, зубки в тебе — мов отара білих ягнят, що з річки виходять, одно в одно, губки — пурпурова стрічка, мова твоя, як мед, солодка».

Скажіть мені, будь ласка, чому, коли дивишся на Бузю, мусиш згадати «Пісню над піснями»? Чому, коли вивчаєш «Пісню над піснями», спадає на думку Бузя?

5

Чудовий переддень Пасхи. Сонячна година. Тепле повітря.

— Підемо?

— Так, — каже мені Бузя, і я почуваю, що мені пашисть обличчя. Мати не пошкодувала нам горіхів. Повні кишені горіхів. Проте вона наказала

нам, щоб ми тепер, перед пасхальною вечерею, не сміли лузати горіхи. Гратися в горіхи — скільки душі завгодно. Ми виходимо з дому. Горіхи торохкотять. Надворі добре. Надворі любо. Сонце вже близько крайнеба, дивиться вниз на околиці міста. Широко, просторо й привільно навколо. Де-не-де на горі, що ген за синагогою, визирає травичка, зелена, свіжа, тремтлива. З вереском і цвірінканням пролітає над нашими головами струнка зграя маленьких ластівок, і знову згадується мені «Пісня над піснями»: «П а р о с т к и — травичка вже з'явилася на землі, пора соловейка настала, і голос першої літньої пташки залунав у нашій країні». Я почуваю себе напрочуд легким. Мені здається, що я маю крила: ось знімусь і полечу...

6

З міста долинає дивний гомін. Шумить, вирує, гуде. Переддень Пасхи! Чудова, ясна година. Теплінь надворі.

У цю мить весь світ набуває в моїх очах зовсім іншого вигляду. Наш двір — замок. Наша хата — палац. Я — принц. Бузя — принцеса. Колоди, понакидані біля хати, — кедрі й буки, що згадуються в «Пісні над піснями». Кішка, яка лежить коло дверей і гріється на сонці, — одна з п о л ь о в и х л а н е й, що згадуються в «Пісні над піснями». Горбок, що ген за синагогою, це — гора Л і в а н, теж із «Пісні над піснями». Жінки й дівчата, які стоять на подвір'ях, миють посуд, готуються до Пасхи, — дочки Єрусалима, про яких згадується в «Пісні над піснями». Усе-все з «Пісні над піснями».

Я йду, руки в кишенях, потрушую горіхами. Горіхи торохтять. Бузя йде зі мною, не відстає ні на крок. Я не можу ходити поволі, мене підносить у повітря. Мені хочеться летіти, линути, ширяти, мов орел. Я пускаюсь бігом. Бузя біжить за мною. Я стрибаю на колоди, з одної колоди на іншу. Бузя стрибає зі мною разом. Я на колоду — вона на колоду. Я вниз — вона вниз. Хто перший стомиться? Я вгадав.

— Доки це будемо стрибати? — так каже мені Бузя.

А я відповідаю їй мовою «Пісні над піснями»:

— «П о к и д е н ь х о л о д о м д и ш е, і т і н і п р о с т я г а ю т ь с я». Ха-ха-ха! Ти втомилась, а я — ні!

7

Почуваю себе щасливим, бо Бузя не вміє робити того, що я вмію. І разом з тим мені її жаль. Серце щемить. Мені здається, що вона зажурилася. Бузя має таку звичку: весела, весела. А потім раптом сяде в куточок і тихо заплаче. Скільки мати не втішає її тоді, скільки батько не цілує її тоді — дарма. Бузя мусить виплакати. За ким? За батьком,

який так передчасно помер? Чи за матір'ю, яка вийшла заміж, поїхала й забула навіть попрощатися? Ах, її мати, її мати! Коли їй нагадують про матір, вона міниться на обличчі. Вона не любить свою матір. Вона й слова поганого не каже про матір, але не любить її. Я це знаю напевне. Терпіти не можу, коли Бузя засмучена. Сідаю коло неї на колодах і намагаюся розвіяти її сумні думки.

8

Я держу руки в кишенях, торохчу горіхами й кажу їй:

— Угадай, що я можу зробити, коли схочу?

— А що ти можеш зробити?

— Коли схочу, усі твої горіхи перейдуть до мене.

— Ти їх у мене виграєш?

— Ні, ми навіть не розпочнемо гри.

— Що ж тоді? Ти їх у мене забереш силоміць?

— Ні. Вони самі перейдуть до мене.

Вона зводить на мене свої красиві очі. Свої гарні, сині очі з «Пісні над піснями».

Я кажу їй:

— Ти думаєш, певно, що я жартую? Я знаю, дурненька, таке чарівне слово... Тільки скажу це слово...

Вона розплющує очі ще більше. Я почуваю себе всесильним. Я пояснюю їй, як дорослий, як герой:

— Ми, хлопці, можемо геть усе. У нашій школі є один товариш, — його звуть сліпий Шайка (він сліпий на одне око), — він усе чисто знає. Немає такого на світі, чого б Шайка не знав. Навіть кабалу¹. Знаєш, що таке кабала?

Ні. Звідки їй знати? Я почуваю себе на сьомому небі, що можу прочитати їй лекцію з кабали.

— Кабала, дурненька, це така річ, що може стати в пригоді! За допомогою кабали можна зробити так, щоб я тебе бачив, а ти мене ні. За допомогою кабали можна дістати вино з каменя й золото із стіни. За допомогою кабали можна зробити так, щоб ми вдвох, як сидимо оце, знялися аж до хмар і ще вище хмар!..

9

Знятися з Бузею за допомогою кабали у височінь, до хмар і ще вище хмар, і полетіти з нею ген-ген далеко за океан — це була одна з моїх улюблених мрій. Там, за океаном, починається країна карликів, що по-

¹ *Кабала* — тут: чарівне слово.

М. Шагал. Над містом. 1918 р.

ходять від богатирів часів царя Давида. Адже карлики з натури дуже добрі люди. Живляться вони тільки цукерками й мигдалевим молоком. Грають цілі дні на маленьких сопілках, співають і ведуть усі разом танок. Вони нічого не бояться й дуже гостинні. Коли хтось із нас приїздить до них, вони дають йому їсти й пити, обдаровують найкоштовнішим убранням і безліччю срібних і золотих речей, а перед від'їздом напихають йому повні кишені

діамантів, що валяються в них, як, приміром, у нас сміття на вулиці.

— Як сміття на вулиці? Невже?

Так одного разу спитала мене Бузя, коли я їй розповів про карликів.

— Не віриш?

— А ти віриш?

— А чому ні?

— Де це ти чув?

— Як то де? У хедері.

— Ах, у хедері...

Нижче-нижче спускається сонце, забарвлюючи небо червоною смугою багряного золота. Золото віддзеркалюється в Бузиних очах. Вони купаються в золоті. (...)

11

(...) Іти з татом у синагогу напередодні Пасхи — хіба є більша насолода? Чого варте саме те, що вдягаєшся з голови до п'ят у все нове і є чим похвалитися перед товаришами? А відправа в синагозі? Перша пасхальна молитва! Ах! Скільки насолоди Господь Бог наготував для єврейських дітей на свято!

— Шимек! Шимек!

Мати моя не має часу. «Іду, зараз піду, от уже йду! Я тільки скажу Бузі кілька слів. Не більш як два слова...»

І я кажу їй два слова. Я признаюсь їй: усе, що допіру сказав їй, неправда. Зробити за допомогою кабали так, щоб хтось інший летів, — цього не можна. Самому летіти — це інша справа; сам полетіти — я можу. І це я їй покажу, нехай лишень закінчиться свято, я зроблю першу спробу. Я полечу перед очима в неї отут на цьому ж місці, де лежать колоди, і за одну мить буду вже за хмарами. Звідти я візьму праворуч, он туди — бачиш? — там кінчається все й починається Крижане море.

Бузя уважно слухає. Сонце посилає своє останнє проміння, цілується із землею.

— А що таке Крижане море? — питає в мене Бузя.

— Крижаного моря не знаєш? Крижане море — це Льодовитий океан, вода там густа, як драглі, і солона, як ропа. Пароплавів немає на ньому. І люди, потрапивши туди, не можуть ніколи звідти повернутися.

Бузя дивиться на мене широко розкритими очима.

— Чого ж тобі йти туди?

— Я хіба туди йду, дурненька? Я ж лечу. Лечу понад морем, як орел. Адже за кілька хвилин я знову на суходолі! Там починаються дванадцять високих гір, що пашать вогнем, а на дванадцятій горі, біля самої верховини, зупиняюсь і йду пішки сім миль, аж поки прибуваю до дрімучого лісу, далі йду лісом і долом, аж поки прибуваю до маленького струмочка. Струмочок я перепливаю й відраховую сім разів по сім, — аж ось з'являється переді мною старезний дідок із довгою бородою й питає: «Яке твоє бажання?» А я кажу йому: «Веди мене до царівни».

— До якої царівни? — питає мене Бузя, і мені здається, що вона чогось злякалася.

— Царівна — це прекрасна принцеса, яку схопили з-під шлюбу, зачарували її, повели геть і сховали в кришталевому палаці, ось уже сім років...

— А тобі що до того?

— Як то — що мені до того? Я мушу її визволити.

— Ти мусиш її визволити?

— А то хто ж?

— Не треба летіти так далеко... Послухайся мене, не треба!..

І Бузя бере мене за руку, і я почуваю, яка холодна її маленька ручка. Я дивлюся їй у вічі й бачу, як відбивається в них золоте сонце, що прощається з днем, з першим ясным, теплим днем напередодні Пасхи. Потроху відмирає день. Наче свічка, гасне сонце. Гомін, що стояв цілий день, ущухає. Уже майже не видно на вулиці жодної живої людини. У вікнах хатинок з'являються вогники святкових свічок. Дивна, урочиста тиша обгортає нас, мене з Бузею, і ми почуваємо себе міцно злитими з цією святковою тишею.

— Шимек! Шимек!

Уже третій раз мати кличе мене, щоб я пішов із татом до синагоги. Хіба ж я сам не знаю, що треба йти до синагоги? Я тут посиджу ще хвилину, одну хвилину, не більше. Та Бузя почула, що мене кличуть, — вона вириває свою руку, схоплюється й жене мене:

— Шимеку, це ж тебе кличуть, тебе! Иди, иди! Уже час. Иди, иди!..

Я збираюся йти. Закінчився день. Згасло сонце. Золото перетворилося на кров. Вітерець подув, легенький, прохолодний. Бузя жене мене, щоб я пішов. Кидаю на неї останній погляд. Зовсім не та Бузя, що раніше. Інше обличчя, і зовсім іншої принади набуває вона в моїх очах цього чарівного вечора. «Зачарована принцеса», — майнула думка в мене в голові. Бузя однак не дає мені поринати в думки. Вона жене мене, жене, щоб я пішов. Я роблю кілька кроків і озираюсь назад на зачаровану принцесу, яка зовсім злилася з цим чарівним пасхальним вечором. І зупиняюсь заворожений. Але вона показує рукою: «Иди! Иди!..» І мені здається, що я чую її голос, чую, як вона мені каже мовою «Пісні над піснями»: «Б і ж и, м і й м и л и й, біжи, мій коханий! І будь подібний до оленя або до сарни на горах запашних!»

(Переклад Єфраїма Райцина)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть про історію появи Бузі в домі Шимека. 2. Як її прихід сприйняли оточуючі? 3. Які асоціації виникали в Шимека, коли він дивився на Бузю? Наведіть відповідні цитати. 4. Чому про красу дівчини Шимек говорить словами з Біблії? 5. Розкрийте душевний стан Шимека. 6. Доведіть, що закоханий герой поетично сприймає довколишній світ. 7. Яка була найзаповітніша мрія Шимека? 8. Виразно прочитайте описи природи. Як вони пов'язані з душевними настроями героїв? 9. Розкрийте символічний смисл свята, на яке з нетерпінням чекав Шимек. 10. Визначте фольклорні мотиви в прочитаному тексті.

Порівнюємо. Прочитайте біблійну «Пісню над піснями» і визначте її відлуння (образів, мотивів, символів) у повісті Шолом-Алейхема.

Частина друга

ІДЕМО ПО ЗЕЛЕНЬ

1

— Швидше, Бузю, швидше! — кажу я Бузі за день перед Зеленими святами, беру її за руку, і ми хутко сходимо на гору. — Час не жде, дурненька, день минає. Нам треба перейти через он яку гору, а за горою ще матимемо річку. Над річкою стелиться кладка з дощок, це — «місток». Річка тече,

жаби кумкають, дошки хитаються, і лише там, як перейти місток, лише там починається справжній рай, Бузю. Там тільки й починаються мої маєтки.

— Твої маєтки?

— Я хочу сказати — левада. Велике поле, що простягається, простягається без кінця без краю. Зеленою ковдрою воно вкрите. Жовтенькими цяточками воно поцятковане. Червоненькими клинчиками воно поклинзоване. А запахи там — найкращі запахи у світі. І дерева там є в мене, безліч дерев, високі, крислаті дерева. І горбок там маю, на якому сиджу. Хочу — сиджу собі, хочу — кажу чарівне слово, здіймаюсь у повітря й лечу, як орел, вище хмар, понад полями й лісами, понад морями й пустелями, аж ген-ген за Чорні гори...

— А звідти, — перебиває мене Бузя, — ти йдеш сім миль пішки, поки не приходиш до маленької річечки?

— Ні, до дрімучого лісу... Спершу йду лісом і долом і лише тоді прибуваю до річечки...

— Річечку ти перепливаєш і одлічуєш сім разів по сім...

— І з'являється переді мною старезний дід із довгою бородою...

— Він питає тебе: «Яке твоє бажання?»

— А я кажу йому: «Поведи мене до царівни...»

Бузя вириває свою руку з моєї руки і пускається бігти з гори. Я біжу за нею.

— Бузю, чого ти так біжиш?

Бузя не відповідає. Вона сердиться. Вона не любить царівни. Усі казки вона любить, тільки не про царівну... (...)

3

(...) На чому ж ми зупинилися? Напередодні Зелених свят. Ми біжимо з гори. Попереду Бузя, за нею я. Бузя гнівається на мене за царівну. Усі казки вона любить, тільки не про царівну. Та не турбується — Бузін гнів триває недовго. Ось вона знову дивиться на мене своїми великими, ясними, замріяними очима, закидає волосся назад і каже мені:

— Шимеку! Ой Шимеку! Диви-но! Поглянь, яке небо! Ти зовсім не бачиш, що діється навколо!

— Я бачу, дурненька! Авжеж, бачу. Я бачу небо, відчуваю теплий вітерець, чую як пташки щебечуть, і цвірінькають, і літають над нашими головами. Це наше небо, наш вітерець, наші пташки — усе наше, наше, наше! Подай твою руку, Бузю!..

М. Шагал. Давид і Вірсія. 1956 р.

Ні, вона не дає мені руки. Вона соромиться. Чому соромиться мене Бузя? Чому вона почервоніла?

— Там, — каже мені Бузя й біжить попереду, — там, як перейдемо місток...

І мені здається, що вона звертається до мене мовою Суламифі з «Пісні над піснями»: «Х о д і м о, м і ї м и л и їй, ходім, любий мій. Ходімо ген-ген у поле. Будемо ночувати в селах, прокидатися у виноградниках, дивитися, чи цвіте виноград! Чи зазеленіло виноградне гроно! Чи паростяться гранати!..»

І ось ми біля містка. (...)

6

Там, на горбку, сидимо, я і Бузя (з'єлені на свято ми ще не нарвали), і розповідаємо казки. Тобто розповідаю я, а вона слухає. Я розповідаю їй про те, що буде через багато, багато років, коли я стану дорослим, вона дорослою й ми п о б е р е м о с я... Ми зараз же за допомогою чарівного слова здіймемось у повітря понад хмари й об'їдемо цілий світ. Насамперед ми відвідаємо всі країни, де бував Александр Македонський¹. А далі подамося до Палестини. Там побуваємо на всіх запашних горах, у всіх виноградниках, напхаємо повні кишені інжиру, фініків, маслин і полетимо звідти ще далі й далі. І в кожному місці утнемо щось інше, бо ж ніхто нас не бачитиме... (...)

(Переклад Єфραίма Райцина)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як проводили свій вільний час діти напередодні Зелених свят? 2. Розкажіть про традицію Зелених свят. Яку роль відіграє вона в розкритті сюжету й образів твору? 3. Яке значення в другій частині повісті мають пейзажні замальовки? 4. Які барви в них домінують? Наведіть відповідні цитати. 5. Як пейзаж допомагає розкрити внутрішній стан героїв, їхні настрої і переживання? 6. Використовуючи текст, доведіть, що політ у мріях закоханого юнака — провідний лейтмотив твору.

Біблійна «Пісня над піснями» дала імпульс багатьом митцям до створення великих шедеврів. Композитори Г. Адельман, Е. Аміран, С. Карлбах написали музику до окремих розділів біблійної «Пісні над піснями». Англійський художник Данте Габріель Россетті в 1865–1866 рр. створив полотно «Кохана» («Наречена») за мотивами біблійного твору.

¹ *Алекса́ндр Македо́нський* — македонський цар (IV ст. до н. е.), великий полководець, який завоював багато країн і створив сильну державу.

Частина третя

ТІЄЇ НОЧІ

1

«Дорогому синові!..

Надсилаю тобі 00 карбованців і прошу тебе, сину мій, щоб ти мені зробив приємність і приїхав додому на Пасху. Мені соромно перед людьми на старості літ. Маєш єдиного сина й ніяк не удостоїшся його побачити. Мати також благає тебе, щоб ти, Бога ради, приїхав на Пасху. І знай, що Бузю треба поздоровити. Вона в щасливий час заручилася. Бог дасть, у суботу після Зелених свят справимо весілля. Від мене, батька твого...»

Це пише мені мій батько — уперше так гостро. Уперше за весь час, відколи ми розійшлися. А розійшлися ми з батьком тихо, не сварилися. Я порушив його завіти. Не хотів іти його шляхами. Пішов своєю дорогою — подався вчитися. Спочатку він гнівався, казав, що ніколи не простить мене, хіба що на смертному одрі. Згодом він простив мене. (...)

Холодне, страшенно холодне було наше листування. Та хто мав час помічати це в царстві мрій, у якому я перебував? Але останній батьків лист мене збудив. Не так (признаюся!) батькові скарги, що йому соромно перед людьми, не так материні благання — ніщо (признаюся!) так не пройняло мене, як оці кілька слів: «І знай, що Бузю треба поздоровити...»

Бузя — ота Бузя, якій ніде немає рівної, хіба що в «Пісні над піснями»! Та Бузя, яка переплетена й невіддільно пов'язана була з моїми дитячими роками! Та Бузя, яка завжди була зачарованою царівною всіх моїх дивовижних казок, найкращою принцесою моїх золотих мрій — ота Бузя тепер чиясь наречена? Чиясь, не моя?! (...)

3

(...) Того ж таки дня, коли одержав від батька листа й відповів йому, я сів і помчав додому, і прибув саме напередодні свята. У теплу, ясну годину напередодні Пасхи.

І застав своє містечко таким самим, яким я його залишив колись, багато років тому. Не змінилось і на волосинку, не стало іншим ні на крихту... Те саме містечко, ті самі люди. Такий самий переддень Пасхи, з тим самим передсвятковим шарварком.

Бракувало тільки «Пісні над піснями». Ні! Тепер уже більше не «пісне-пісенно», як було колись, багато років тому. Наш двір уже більше не виноградник царя Соломона, як у «Пісні над піснями». Дрова, ко-
лоди й дошки, понакидані біля нашої хати, уже більше не кедрі й буки.

Кішка, що лежить біля дверей і гріється на сонці, уже більше не польова лань з «Пісні над піснями». Горбок, що ген-ген за синагогою, уже більше не гора Ліван. Немає запашних гір... Жінки й дівчата, які стоять на дворі, миють посуд, прибирають і готуються до Пасхи, уже більше не дочки єрусалимські, що згадуються в «Пісні над піснями». Де подівся мій колишній молодий, свіжий, ясний, пахощами пройнятий світ із «Пісні над піснями»?

4

(...) Я застав у себе дома все таким самим, як залишив багато років тому. Ніщо не змінилося й на волосинку, не стало іншим ні на крихту. Батько такий самий, як був. Тільки в його срібній бороді трохи побільшало срібла. Його широке, біле, зморщене чоло трохи більше зморщилося. Певно, від турбот...

І мати така сама, як була. Тільки рум'яне обличчя її пожовкло. І, здається мені, вона менша стала на зріст. А може, це мені тільки здається, тому що вона трохи згорбилася, пригнулася до землі? І очі в неї червонуваті, з подушечками, начебто підпухли. Невже то від сліз?..

За чим плакала моя мати? За ким? За мною, її єдиним сином, який не схотів слухатися батька й порушив його завіти, не схотів піти його шляхами, пішов своєю власною дорогою, подався вчитися й так довго не приїздив додому? Чи моя мати плаче за Бузею, яка виходить заміж у суботу після Зелених свят?..

Ах, Бузя! Вона теж анітрохи не змінилася. Не стала іншою ані на волосинку. Виросла тільки. Виросла й краща стала. Ще краща, ніж колись. Висока і струнка, гнучка й сповнена принади. Очі — такі самі гарні сині очі з «Пісні над піснями». Тільки більш замислені, ніж колись. Замислені, заглиблені, засмучені, гарні сині очі з «Пісні над піснями» і усмішка на устах. І дружня вона, любя, близька, привітна й тиха, мов голубка, цнотливо-тиха. (...)

Дивлюся тепер на Бузю, і знову все стає, як у «Пісні над піснями», як колись, багато років тому... (...)

11

(...) І от я знову в моїй старій синагозі й молюся разом із нашими старими парафіянами, і чую того самого кантора, що й колись, і співає він те саме, що й колись. І всі моляться рівно й палко, так само виспівуючи, як і колись. І я молюся разом з усіма. Але мої думки далекі від молитви. Я перегортаю сторінку по сторінці в молитовнику і — не моя в тому вина — натрапляю на «Пісню над піснями»: «П р е к р а с н а т и,

п о д р у г о м о я ! О , я к а ж т и г а р н а ! О ч і т в о ї я к у г о л у б к и...» Я б хотів молитися разом з усіма, але не можу. Перегортаю сторінку по сторінці в моєму молитовнику і — не моя вина в тому — натрапляю знову на «Пісню над піснями». Глава п'ята: «П р и й ш о в я в м і й с а д , с е с т р о м о я , н а р е ч е н а...»

Але що я кажу? Що я вигадую? (...) Сад — не мій сад. Бузя — не моя наречена. Бузя — чиясь наречена. Чиясь, не моя!.. І гнів бушує в моїй душі. Не проти Бузі. Не проти когось. Ні! Гніваюсь на себе самого: як це так, як я міг у такий час бути далеко від Бузі? Як я міг допустити, щоб забрали в мене Бузю й віддали її іншому? Хіба ж вона не писала мені часто листів і не робила натяків, що «вона сподівається незабаром побачитися зі мною»?.. Хіба ж я не відволікав кожного разу нашу зустріч з одного свята на друге, так довго, аж поки вона покинула писати? (...)

13

(...) З тим самим святковим привітанням, з яким бувало колись, багато років тому, ми входили цієї ночі після синагоги до хати, увійшли ми і тепер — я і тато.

Тим самим привітанням, яким мати й Бузя бувало зустрічали нас цієї ночі багато років тому, зустріли вони нас і тепер.

Мати — «цариця», одягнена у своє царське шовкове вбрання, а «царівна» Бузя — у свою білосніжну сукню. Точнісінько та сама картина, що й колись, багато років тому; ніщо нітрохи не змінилось, не стало іншим ані на волосинку.

Як багато років тому, так і тепер, цієї ночі, наша хата повна принади. Якась особлива краса, урочиста, велична краса оповила нашу хату. Святковий блиск розлився по нашій хаті цієї ночі. Біла скатертина виблискує, як свіжий сніг. Мамині свічки ясніють у срібних свічниках. Привітно міниться в пляшках вино до обрядових чотирьох чаш! Ах, як скромно й наївно визирає з тарілки біла маца! Як святково й урочисто стоїть «цареве» крісло. На обличчі «цариці» спочиває благодать, як завжди цієї ночі. А «царівна» (Бузя) уся, з ніг до голови, мов з «Пісні над піснями». Ні, що я кажу, вона сама — «Пісня над піснями». (...)

15

(...) Тієї ночі я довідався про новину.

Я к о х а ю Б у з ю .

Я кохаю її тією святою, полум'яною, пекельною любов'ю, яка так чудово оспівана в «Пісні над піснями». Великі вогняні літери ви-

М. Шагал.
Адам і Єва. 1961 р.

різьблюються не знати звідки й линуть перед моїми очима. Літери ці з щойно читаної «Пісні над піснями», літера по літері: «...Б о д у ж а, як смерть, любов, люті, як пекло, ревності. Стріли її — стріли вогняні. Вона — полум'я Господнє».

І я сиджу тієї ночі біля відчиненого вікна й прошу ту ніч, сповнену таємниць і загадок, щоб вона мені розкрила таємницю: «Невже ж то? Невже ж?..»

Але ніч, сповнена таємниць і загадок, мовчить. Таємниця залишається таємницею для мене — до завтра.

«Завтра, — сказала мені Бузя, — ми поговоримо». Ах! Завтра ми про все поговоримо... Нехай вже скоріше закінчиться ця ніч. Ця ніч! Ця ніч!..

(Переклад Єфраїма Райцина)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які події сталися в житті Шимека? 2. Чому він вирішив негайно повернутися додому? 3. Яким Шимек повернувся у своє рідне містечко, рідний дім? Наведіть цитати. 4. Яке враження на нього справила зустріч із Бузею? 5. Виразно прочитайте портрет героїні. Поясніть слова Шимека: «Бузя вся, з ніг до голови, мов з «Пісні над піснями». Ні, що я кажу, вона сама — «Пісня над піснями»». 6. Яких нових відтінків у душі Шимека набуло почуття кохання? 7. Як ви розумієте назву третьої частини «Тієї ночі»?

Для обговорення. Як оцінює свої вчинки Шимек?

Краса слова

Шолом-Алейхем — майстер розкриття внутрішнього стану героїв. Він використовує різні художні засоби для створення психологізму: внутрішній монолог, асоціації, враження, виразні деталі, символи, лейтмотиви, пейзажі тощо.

- Наведіть приклади засобів розкриття психологічного стану персонажів.

Частина четверта

У СУБОТУ ПІСЛЯ ЗЕЛЕНИХ СВЯТ

10

(...) За весь час мого перебування дома я не висловив Бузі й десятої, сотої частини того, що вилив перед нею того ранку. Я розкрив перед

нею своє серце, показав їй свою душу. Розповів усю правду, що мене сюди привело...

Якби не батьків лист із звісткою про весілля, якби не ті кілька слів: «У суботу після Зелених свят», — мене б тепер не бачила ця річка, що біжить з горбка вниз, і лісок, що зеленіє тут недалеко...

І я присягаюсь їй цією такою річкою, яка біжить під горбком, і цим таким ліском, який зеленіє отут недалеко, і цим блакитним небесним килимом, що над нашими головами, і золотим сонцем, яке відбивається в її очах, і всім гарним, чистим і святим на світі, що я приїхав сюди лише для неї, лише для неї, бо... я люблю її... Нарешті це слово вирвалося.

— Бо я люблю тебе, Бузю, чуєш, я люблю тебе тією святою, полум'яною, пекельною любов'ю, яка оспівана в «Пісні над піснями»: «Бо, як смерть, дужа любов, люті, як пекло, ревності, стріли її — стріли вогняні, вона — полум'я Господнє...» Що з тобою, Бузю? Ти плачеш? Господь з тобою!..

11

Бузя плакала. Бузя плакала, і цілий світ обгорнувся смутком. Сонце перестало світити, річка — текти, лісок — зеленіти, комашня — літати. Пташки — співати.

Бузя плакала. Вона сховала обличчя в руки. Її плечі здригалися. І вона плакала чимраз дужче й дужче.

Так плаче мала дитина, почувши, що втратила батька й матір.

Так плаче віддана матір за своєю дитиною, яку в неї забрали.

Так плаче молода жінка, тужачи за своїм коханим, який відвернувся від неї.

Так плаче людина, тужачи за своїм життям, що вислизнуло з-під її ніг.

Даремні були мої слова розваги. Зайві всі порівняння з «Пісні над піснями». Бузя не хоче втішатися. Бузя не хоче слухати мої епітети. Надто пізно, каже вона, надто пізно я згадав про неї... Надто пізно я схаменувся, згадав, що є Бузя на світі... Бузя, яка має серце, що сумує, і душу, що геть поривається звідси в інший світ...

— Може, я б пригадав, — каже вона, — ті листи, які вона мені колись писала? Та, — перебиває вона сама себе, — куди мені пам'ятати такі дурниці?

Хіба вона не розуміє сама, — їй, власне, давно вже треба було це наперед знати, — що наші шляхи різні? Що вона не може зі мною рівнятися? Куди їй до мене? Вона — звичайна містечкова дівчина, — куди їй до мене?.. Тепер вона розуміє, яка дурість, яка велика дурість була з її боку, що вона морочила мені голову своїми дитячими листами, своїми

дурними натяками, ніби батько й мати сумують за мною... Ні, їй самій треба було зрозуміти, що вона не може зі мною рівнятися. (...)

12

Бузя перестала плакати — і все ожило. Сонце почало світити, як раніше, річка — текти, лісок — зеленіти, комашня — літати. Пташки — співати.

Бузя перестала плакати, і сухими стали її очі. Її гарні сині очі з «Пісні над піснями». І висохли її сльози, як висихають краплі роси під гарячим сонцем.

І раптом вона почала виправдовуватися за свої сльози. Тепер вона бачить, яка вона дурна. Чого було плакати? З якої причини їй плакати? Чого їй бракує? Багато дівчат на її місці почували б себе щасливими. Безмежно щасливими... І вогник загорівся в її очах. В її гарних синіх очах з «Пісні над піснями». Я ніколи ще не бачив такого вогника в Бузиних очах. І червоні плями проступили на її щічках, на її гарних щічках-трояндах. Я ще ніколи не бачив, щоб Бузя так гнівалась, так пломеніла, як гнівалась і пломеніла цієї хвилини! І я хочу взяти її за руку, і я звертаюсь до неї мовою «Пісні над піснями»:

«Г а р н а т и, м о я п о д р у г о» — о, яка ж ти гарна, Бузю, коли твої щічки палають і очі бризкають вогнем!..

Дарма! Бузя не слухає моєї «Пісні над піснями». Бузя має свою власну «Пісню над піснями». Вона не перестає хвалити «когось», хвалити безмежно. Вона каже мені:

«Л ю б и й м і й б і л и й і р у м 'я н и й» — мій наречений гарний і порядний, «к р а щ и й з а т и с я ч і і н ш и х» — порядніший за багатьох-багатьох інших. Може, він не такий учений, як інші, зате він добрий. Зате він мені відданий. Зате він любить мене. Побачив би ти листи, які він пише мені, побачив би ті листи!

— «П о л о н и л а, — кажу я їй далі, немов не чуючи її слів, — п о л о н и л а т и с е р ц е м о є, с е с т р о м о я, н а р е ч е н а!..»

А вона мені:

— Бачив би ти його листи, що він пише мені, коли б ти бачив ті листи...

Її слова бринять якимось дивно. Дивний голос. Цей голос — здається мені — хоче перекричати інший голос. Внутрішній голос.

Для мене це ясно, як двічі по два. (...)

14

Минають дні. Проходять тижні. Настали любі Зелені свята. Настала субота, що після Зелених свят. Минула субота, що після свят, і ще су-

бота, і ще субота, а я все ще гостюю у своєму містечку.

Що я тут роблю? Нічого. Анічогісінько! Мої батьки вважають, що я покаюся, шкодую, що порушив їхній завіт і не схотів іти їхніми шляхами. І вони раді. Дуже раді.

А я? Що я роблю тут? Чого мені треба тут? Нічого. Анічогісінько! Щодня я йду на прохідку, за місто. Туди — за млин. Туди — через місток. Туди — до того барвистого поля, що простягається без кінця-краю, облямоване срібною річкою з одного боку, і низькорослим, але густим ліском, — з іншого боку. Срібна річка здається шовковою биндою, блакиттю гаптованою. Рясний лісок здається густими патлами кучерявого волосся, якого час від часу торкається вітерець.

Там сідаю я самотній на горбку. На тім горбку, де ми недавно сиділи вдвох, я і Бузя, лілея із Сарона, троянда долин.

На тім горбку, де ми, бувало, удвох колись, багато років тому, я і Бузя, бігали, неначе молоді олені, і стрибали, наче сарни на запашних горах. Там, на тім місці, де поховані найкращі спогади моєї навіки втраченої молодості, мого навіки втраченого щастя, я можу просидіти на самоті довгі години й оплакувати незабутню Суламіф з мого «пісне-пісенного» роману.

15

А що із Суламіф з мого «пісне-пісенного» роману? Що з Бузею? Чим закінчилося? Який кінець?

Не примушуйте мене розповідати вам кінець мого роману. Кінець — бодай найкращий — це сумний акорд. Початок — найгірший початок — кращий, ніж найкращий кінець. Тому мені набагато легше й набагато приємніше розповісти все це ще раз спочатку. Ще, і ще раз, і ще сто разів. І тією самою мовою, що й усі рази.

У мене був брат Бенья. Він потонув у річці. Залишив сирітку, звали її Бузя. Пестливе ім'я від Естер-Люби: Любузя — Бузя. І гарна була ця Бузя, як Суламіф, що з «Пісні над піснями». І ми зростали, я і Бузя, як брат і сестра. (...)

І так далі.

Початок — найгірший початок — кращий, ніж найкращий кінець.

*М. Шагал. Букет
з літаючими закоханими.
1935–1947 рр.*

Початок — нехай буде кінцем, епілогом мого не вигаданого, а справжнього, сумного роману, якого я дозволив собі назвати:

«Пісня над піснями».

(Переклад Єфраїма Райцина)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як сприйняла Бузя освідчення Шимека? 2. Розкрийте внутрішній стан дівчини. За допомогою яких художніх засобів він відтворений автором? 3. Поясніть слова Шимека: «Бузя не слухає моєї «Пісні над піснями». Бузя має свою власну «Пісню над піснями»». 4. Які моральні цінності утверджуються у творі?

Для обговорення. 1. Прокоментуйте кінцівку твору Шолом-Алейхема. 2. Запропонуйте власний фінал. 3. Які враження й почуття залишила у вашій душі повість? До яких роздумів спонукала?

Краса слова

«Пісня над піснями» Шолом-Алейхема — яскравий зразок ліричної прози. Епічні елементи (події, характери) ніби розчиняються в потоці почуттів, настроїв і асоціацій розповідача. У сюжеті поєднуються дві лінії: 1) зростання й становлення героїв; 2) історія їхніх стосунків, плин почуттів. Звернімо увагу на те, що письменник визначає жанр свого твору як *юнацький роман*.

- У творі поєднались ознаки ліричної повісті та роману. Доведіть це прикладами з тексту.

Перевірте себе

1. Розкажіть про зв'язки Шолом-Алейхема з Україною. 2. Розкрийте проблематику повісті Шолом-Алейхема «Пісня над піснями». 3. Охарактеризуйте образи головних героїв твору. Розкажіть, як вони змінилися з часом, використовуючи текст. 4. Визначте роль біблійних мотивів у повісті. 5. Які традиції єврейського народу знайшли відображення у творі? 6. Розкрийте особливості оповіді. 7. Що, на вашу думку, приваблює в цій книжці різні покоління?

Радимо прочитати

Шолом-Алейхем. Вибране / Переклад Єфраїма Райцина. — К., 1959.

Павличко Д. Шолом-Алейхем // Д. Павличко. Біля мужнього світла. — К., 1988.

Олександр ГРІН

1880–1932

До кінця днів я хотів би мандрувати світлими країнами уяви.

Олександр Грін

Сторінки життя і творчості

Чи знаєте ви, де розташовані Зурбаган, Каперна чи Лісс?.. Не шукайте ці місця на мапі. Ви не знайдете їх ані в нашій країні, ані за кордоном. Та все ж вони існують! У прекрасній країні під назвою Грінландія, яку вигадав російський письменник Олександр Грін. Тут яскраво сяє сонце, шумить блакитне море й живуть герої, які здатні високо літати в небі й бігти по хвилях. А головне — вони вірять у свою мрію! У дивовижну країну Грінландію вирушаємо й ми з вами. Слухайте своє серце та довіртеся нашому капітану — Олександрові Гріну!

Олександр Степанович Гріневський (справжнє ім'я письменника) народився 11 серпня 1880 р. в м. В'ятка (Росія). З раннього дитинства він був великим фантазером і жив у яскравому світі уяви. Хлопчик багато читав, захоплювався творами Д. Дефо, Ж. Верна, Р. Стівенсона. Він змалку мріяв про море й пригоди, але в реальному житті був дуже самотнім. Рано втративши матір, Олександр відчував себе непотрібним у родині, куди прийшла молода мачуха. Крім того, навчання в реальному училищі давалося йому важко, а батько не міг дати синові гідної освіти. Тому Олександр мусив сам шукати свій шлях.

Мріючи про морські пригоди, він вирішив стати справжнім капітаном і в шістнадцять років утік до м. Одеси, щоб піти на кораблі в кругосвітню подорож. Однак дуже швидко майбутній письменник зрозумів, якими далекими від дійсності були його мрії. Олександр мусив виконувати найбруднішу роботу, аби заробити на шматок хліба. Після повернення з плавання працював землекопом, рибалкою, вантажником, золотошукачем. Доля кидала його то на військову службу, то у вир революційної боротьби. Проте романтика подорожей завжди його вабила.

*Дж. Бреретон. Вітрильник.
1954 р.*

Музей О. Гріна в м. Феодосії

героїв звучали, як казкові, — Ассоль, Грей, Лонгрен... Повість була вперше опублікована в 1923 р.

У 1924 р. О. Грін переїхав у Крим і оселився в м. Феодосії, де разом із дружиною прожив шість років. За цей час з'явилися нові твори «Золотий ланцюг», «Та, що біжить хвилями», «Дорога в нікуди» та ін. Останні роки життя митця минули в с. Старий Крим. Через загострення давньої хвороби й матеріальну скруту він змушений був переїхати з міста в маленький сільський будиночок, але разом із ним були його книжки, сонце, кохана жінка...

8 липня 1932 р. О. Грін помер. Могила письменника в Старому Криму — досить скромна, але її відразу можна впізнати за стрічками, квітами, аркушами з малюнками й віршами, які приносять сюди шанувальники таланту митця. Великий мрійник і чарівник залишився жити у світлій країні Грінландія. Він і сьогодні впевнено веде корабель своєї мрії і надихає серця читачів на прекрасне!

Феєрія (з фр. *féerie*, *fée* — фея, чарівниця) — твір (літературний, театральний, цирковий) із фантастично-казковим сюжетом.

Пурпурові вітрила (1921)

Поєднання реального й фантастичного у творі. Письменник утілює у творі думку про пошуки ідеального світу, де живуть сильні й красиві герої, здатні боротися за свою мрію й знаходити рідних по духу людей. Головний герой повісті Грей зробив те, про що все життя мріяв сам письменник, — став капітаном і подарував казку своїй коханій. Твір «Пурпурові вітрила» просякнутий світлою вірою в те, що людина може створити справжнє диво своїми руками. Письменник К. Паустовський сказав про цю повість: «Світ героїв Гріна здається нереальним лише людині, нищій духовно».

Основний конфлікт твору. У творі О. Гріна розповідається про сумну долю моряка Лонгрена та його маленької доньки, яких цураються й не люблять мешканці приморського селища. Духовно обмежені люди Каперни не здатні любити, не вірять у казки й мрії, тому вважають, що фанта-

зерка Ассоль несповна розуму. Але дівчина, як і героїня чарівних казок, набагато краща й розумніша за всіх місцевих красунь. Крізь важкі випробування, образи й насмішки Ассоль пронесла у своїй душі дитячу казку про принца, що приїде до неї на кораблі з пурпуровими вітрилами. Багату уяву дівчини, її чисту душу й глибоку віру в чудеса зумів побачити й оцінити Грей — благородний і сильний герой.

Ассоль і Грей. Головні герої творів Гріна — це світлі душі, які вміють мріяти, любити, вірити й чекати. Письменник знаходить яскраві порівняння для своїх улюблених героїв: Ассоль порівнюється з ластівкою, Грей — із польотом чайки. Щастя знайшло героїв, оскільки вони вірили, чекали й наближали його. Дорослі Ассоль і Грей зберегли в собі світло, що дає змогу побачити прекрасне у звичайному, диво — у буденному. Справжня віра й кохання здатні змінити реальність, подолати конфлікт краси з життям, перетворивши його на блискучу феєрію. Людина, за Гріном, може робити дива власними руками, але для цього треба палко вірити, як Ассоль і Грей. Вірність своїм мріям і меті, яка не згасає з роками, завжди отримує винагороду — пурпурові вітрила обов'язково «рушать, розтинаючи хвилі, просто до тебе».

Особливості жанру. У творі є елементи казки, проте кожен сюжетний поворот автор пояснює цілком реальними збігами обставин: випадкова зустріч сплячої Ассоль і Грея, розповідь трактирника про дивну дівчину та її мрію, купівля й пошиття червоних вітрил. У «Пурпурових вітрилах» також поєдналися ознаки феєрії і повісті, що дає підстави назвати твір *повістю-феєрією*. Найбільш феєричним у повісті є останній епізод твору, коли всі мешканці Каперни з лютим переляком на обличчях, а попереду всіх — розгублена й щаслива Ассоль спостерігають за прибуттям корабля з пурпуровими вітрилами.

Кадр з кінофільму «Пурпурові вітрила». Росія, 1961 р.
Режисер О. Птушко

Ознаки феєрії	Ознаки повісті
Фантастичний сюжет, уявний час і простір, незвичайні персонажі, несподівані, фантастичні події, використання чарівних і яскравих ефектів.	Художнє дослідження невеликого кола проблем, незначна кількість персонажів і подій, сюжет розгалужений, зображення певного періоду, епізодів з життя героя (героїв), велика роль описів (у тому числі портретів, пейзажів), важливе значення голосу автора або розповідача, відкритий фінал.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть про стосунки Лонгрена з односельцями. 2. Які почуття відчував батько до Ассоль? А Ассоль до нього? 3. Виразно прочитайте портрет Ассоль. Прокоментуйте авторські порівняння в ньому. 4. Розкажіть про зустріч Ассоль з Еглем. Як ця зустріч вплинула на дівчину? 5. Опишіть Ассоль-дівчину, її портрет і внутрішній світ. Поясніть слова автора: *«Їй дано більше, ніж іншим, — тільки іншою мовою», «усе, що вона бачила, чим жила, що було довкруги, оберталось мереживом таємниць в образі повсякдення»*. Наведіть приклади поетичного бачення світу Ассоль. 6. Які риси характеру допомогли Грєю стати справжнім капітаном?

Порівнюємо. Порівняйте головних героїв повістей Шолом-Алейхема («Пісня над піснями») і О. Гріна («Пурпурові вітрила»). Визначте подібність і відмінність між ними в ставленні до кохання, світу та людей.

Для обговорення. 1. Чому в Каперні не любили Лонгрена й Ассоль? 2. Чому автор називає душу Грєя «дивною» і «летючою»? 3. Що допомогло головним героям досягти щастя?

Творче завдання. 1. Дайте свою відповідь на запитання Ассоль: «Як це — вміти любити?» 2. Знайдіть у творі порівняння головних героїв із птахами. Чому автор обрав саме цих птахів для опису Ассоль і Грєя?

Для самостійного опрацювання. Якими іменами присягався Егль? Поміркуйте, чому саме до них звертався цей персонаж. Що ви знаєте про згаданих письменників?

Робота в групах. Розкрийте значення провідних символів твору: пурпурові вітрила, назва яхти Грєя «Секрет», море, Каперна, сонячне світло.

Книжка і комп'ютер. Твори О. Гріна багато екранізували. Найпопулярнішим є кінофільм режисера О. Птушка «Пурпурові вітрила» (Росія, 1961), у якому відтворено атмосферу народження справжнього кохання й дива. За допомогою Інтернету подивіться цей фільм і порівняйте його з книжкою.

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про життя і творчість О. Гріна? 2. Охарактеризуйте художній світ О. Гріна — країну Грінландію. 3. Які проблеми порушуються в повісті-феєрії «Пурпурові вітрила»? 4. Визначте основний конфлікт твору. Як його долають головні герої? 5. Як розуміють кохання Ассоль і Грєй? 6. Розкрийте жанрову своєрідність твору. 7. Які символічні образи утворюють провідну ідею — віру в здійснення мрії? 8. Запропонуйте власне продовження твору «Пурпурові вітрила».

Радимо прочитати

Грін О. Пурпурові вітрила. Та, що біжить по хвилях / Переклад Ігоря Андрущенка. — К., 2012.

ВІРШІ ЗАРУБІЖНИХ ПОЕТІВ ПРО ДРУЖБУ Й КОХАННЯ

У стрімкому світі, де все так швидко змінюється, є цінності, які ніколи не тьмяніють і не втрачають своєї вартості. Це справжні «коштовності» — дружба й кохання. Вони допомагають людині залишитися людиною й вижити в найскладніших випробуваннях. Кожне покоління має свої уявлення про дружбу та кохання, проте незмінним залишається те, що ці почуття дають людям велике натхнення, жагу до життя й відкриття світу. Генріх Гейне писав: «Кохання дарує особливе бачення, це наче чарівна призма, крізь яку ми зовсім по-іншому сприймаємо все довкола. Однак ця призма подібна до крихітного кришталю — її дуже легко розбити, і тоді вже ніколи не зібрати друзки... Той, хто знайшов кришталеву призму кохання, повинен дбайливо зберігати її у своєму серці». Вірші великих поетів про дружбу та кохання відлунюють у нашому часі. Адже поки ми живемо, ми будемо любити одне одного!

Роберт БЕРНС

1759–1796

Кохання дзвенить у моєму серці різдвяними дзвонами.

Роберт Бернс

Сторінки життя і творчості

Шотландський поет *Роберт Бернс* народився й виріс у с. *Аллоуей* біля м. *Ейра* (Шотландія). Його творчість тісно пов'язана з історією і фольклором цієї країни. У своїх віршах він поетизував образ гарної дівчини (*bonnie lass*). Але за життя Р. Бернса шотландські красуні насміхалися над ним і чекали, коли ж співець дівочої краси зустріне справжнє кохання. Це трапилося 1785 р., коли Р. Бернс познайомився з Джин Армор.

Вони поклялись одне одному у вірності й підписали складене Робертом шлюбне свідоцтво, за яким назвали себе чоловіком і дружиною. Проте таке свідоцтво не визнавалося тогочасним суспільством. Багатий батько Джин не дав дозволу на шлюб і почав судове переслідування молодого поета. А Р. Бернс був бідним, тому мусив тривалий час переховуватися. Потрапивши до м. Единбурга, поет опублікував свої вірші,

які пізніше ввійшли до його зібрання творів. Так він здобув популярність. А кохання жило в його серці. У 1788 р. він узяв офіційний шлюб із Джин Армор. Поет присвятив своїй дружині багато віршів. До речі, першим слухачем його творів була саме вона.

Любов (1794)

Коментарі. Вірш «A Red, Red Rose» уперше з'явився в 1794 р. в журналі «Scots Songs», виданий за сприяння популяризатора шотландських пісень П. Урбані, з яким певний час співпрацював Р. Бернс. Поет щиро вірив у те, що шотландська пісня не повинна загубитися в минулому. У передмові до твору П. Урбані писав, що вірш «A Red, Red Rose» він отримав від «відомого шотландського поета», який почув подібні слова з уст простої сільської дівчини.

У шотландському діалекті англійської мови слово *любов* — *luve* в оригіналі вірша використовується на позначення дієслова *любити*, але воно пишеться з великої літери в значенні кохана.

Пам'ятник Джин Армор. м. Дамфріс (Шотландія)

* * *

O my Luve's like a red, red rose,
That's newly sprung in June:
O my Luve's like the melodie,
That's sweetly play'd in tune.

Till a'the seas gang dry, my dear,
And the rocks melt wi' the sun;
And I will luve thee still, my dear,
While the sands o'life shall run.

As fair art thou, my *bonnie lass*,
So deep in luve am I;
And I will luve thee still, my dear,
Till a'the seas gang dry,

And fare-thee-weel, my only Luve!
And fare-thee-weel, a while!
And I will come again, my Luve,
Tho' 'twere ten thousand mile!

* * *

Моя кохана — пишна рожа,
Краса весняних днів;
Моя кохана — мелодійний,
Приємно-зграйний спів.

І висохнуть моря, кохана,
Й розтопиться граніт;
Тебе любитиму я, поки
Не западеться світ.

Яка краса твоя безмежна,
Така й любов моя;
Тебе любитиму я, поки
Всі висохнуть моря.

Прощай, прощай, моя кохана,
Я йду, я йду звідсіль!
Та знову я прийду, кохана,
Й за десять тисяч миль!

(Переклад Василя Мисика)

* * *

Моя любов — рожевий квіт
В весінньому саду,
Моя любов — веселий спів,
Що з ним я в світ іду.

О, як тебе кохаю я,
Єдина моя!
Тому кохання не зміліть,
Хоч висхнуть всі моря.

Нехай посхнуть усі моря,
Потануть брили скал,
А ти навек любов моя, —
Аж згасне сонця пал.

Прощай, прощай, мій рідний край,
Прощай, моя любов,
Та де б не був я, мила, знай —
Прийду до тебе знов!

(Переклад Миколи Лукаша)

Ч. Люсі.

Роберт Бернс і його кохана.
1844 р.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Назвіть ознаки народної пісні у творі. 2. Охарактеризуйте образ ліричного героя. 3. Які образи природи сприяють увиразненню сили кохання?

Порівнюємо. Зіставте текст оригіналу й переклади твору Василя Мисика та Миколи Лукаша. Які художні доміанти оригіналу відтворили перекладачі? Знайдіть відмінність між перекладами.

Книжка і комп'ютер. За допомогою Інтернету прослухайте пісню на слова Р. Бернса у виконанні шотландського співака Е. Стюарта. Яке враження справила на вас ця пісня? Які слова стали її лейтмотивом?

Краса слова

Провідна тема вірша — кохання та його значення в житті людини. Краса кохання розкривається через образи троянди та музики, що є традиційними символами у фольклорі. Силу почуття підкреслюють гіперболи: *нехай посхнуть усі моря, потануть брили скал.*

- Які ще художні засоби використовує автор для зображення кохання?

Радимо прочитати

Роберт Бернс. Вибране / Переклад Миколи Лукаша. — К., 1959.

Генріх ГЕЙНЕ

1797–1856

Алмаз запишався б, якби поет порівняв його з людським серцем.

Генріх Гейне

Сторінки життя і творчості

Поет *Генріх Гейне* народився 13 грудня 1797 р. в м. Дюссельдорфі (Німеччина). Його сім'я завжди відчувала матеріальну скруту. Тому юнака відправили в м. Гамбург, де він навчався комерційної справи у свого багатого дядька Соломона Гейне. Генріх відповідав за ділове листування, а у вільний час писав вірші. Першим поштовхом до їх написання стало його нещасливе кохання до кузини Амалії (старшої дочки дядька Соломона). Вона була дуже привабливою дівчиною, але зростала в атмосфері, де найбільше цінували гроші, кар'єру й спадок. Амалія мріяла про шлюб із багатим чоловіком, який зміг би забезпечити їй заможне життя. Тому щирі почуття юнака не знайшли відповіді. Дівчина згодом вийшла заміж за багатого аристократа, а Г. Гейне залишив комерцію й став відомим поетом, талант якого розквітнув під впливом кохання.

«Коли настав чудовий май...» (1822–1823)

Коментарі. Кохання й душевні страждання — основна тема ранньої лірики Г. Гейне, зокрема його збірки «Книга пісень» (1817–1827), до якої увійшли поезії з творчого доробку раннього періоду, у тому числі вірш «Коли настав чудовий май...», перекладений Лесею Українкою в 1890 р. Переживання ліричного героя виходять далеко за межі біографії митця. У вірші йдеться про високе почуття кохання, що дає життя людському серцю.

Амалія Гейне

* * *

Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Knospen sprangen,
Da ist in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen.

Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Vögel sangen,
Da hab' ich ihr gestanden
Mein Sehnen und Verlangen.

Ван Гог.
Кущ бузку.
1890 р.

* * *

Коли настав чудовий май,
Садочків розвивання,
Тоді у серденьку моїм
Прокинулось кохання.

Коли настав чудовий май
І пташок щебетання,
Тоді я милій розказав
Мою журбу й кохання.

(Переклад Лесі Українки)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте повтори у вірші. Розкрийте їх значення у творі. 2. Охарактеризуйте образ ліричного героя. 3. Які ознаки фольклору виявилися у вірші?

Порівнюємо. 1. Зіставте оригінал і переклад твору. Чи вдалося перекладачці відтворити зміст оригіналу? Доведіть свою думку прикладами з тексту. 2. Знайдіть в оригіналі відповідник до метафори Лесі Українки *садочків розвивання*. Наскільки точним, на ваш погляд, є цей переклад?

Творче завдання. Опишіть (*усно*) картину, яка постала у вашій уяві під час читання вірша.

Книжка і комп'ютер. За допомогою Інтернету знайдіть і прочитайте інші вірші Г. Гейне про кохання.

- Який із них вам найбільше сподобався? Чому?

Костянтин СИМОНОВ

1915–1979

Ми виграли війну не тільки зброєю,
а й силою людських почуттів.

Олесь Гончар

Сторінки життя і творчості

Російський поет вірменського походження *Костянтин Михайлович Симонов* народився 28 листопада 1915 р. в м. Санкт-Петербурзі (Росія). Самостійне життя почав із заводу, де працював токарем, а свою головну мрію здійснив пізніше, вступивши до Літературного інституту імені М. Горького в м. Москві. Перші вірші почав писати ще студентом.

З 1939 р., тобто від початку Другої світової війни, К. Симонов працював військовим кореспондентом. Він воював на різних фронтах проти фашизму, завершивши війну в Берліні. Під час війни писав не тільки статті в газети, а й вірші, повісті та п'єси. Костянтин Симонов створив великий роман про війну «*Живі і мертві*» (1959), за його

сценарієм знімали кінофільми й ставили п'єси. Найпопулярнішим з усієї творчості поета є вірш «*Жди мене*», написаний у перші роки війни, який дуже любили солдати та їхні далекі кохані.

Костянтин Симонов помер у 1979 р., його поховали згідно із заповітом, на Буйничівському полі (Білорусь), де в червні 1941 р. він брав участь у бою з фашистами.

Конверт часів війни. 1944 р.

«Жди мене...» (1941)

Історія створення

Вірш присвячений відомій російській актрисі Валентині Серовій — дружині поета. У 1941 р. К. Симонов прочитав вірш лише найближчим друзям і не збирався його друкувати. Проте пізніше поет змінив рішення,

коли один із друзів назвав цей вірш «ліками від туги за коханою». Уперше твір з'явився в газеті «Правда» на початку 1942 р. У 1943 р. за сценарієм К. Симонова був знятий фільм з однойменною назвою «Жди мене» (режисер О. Стоплер), де головну героїню зіграла Валентина Серова.

Валентина Серова

Жди меня, и я вернусь.
Только очень жди,
Жди, когда наводят грусть
Жёлтые дожди,
Жди, когда снега метут,
Жди, когда жара,
Жди, когда других не ждут,
Позабыв вчера.
Жди, когда из дальних мест
Писем не придёт,
Жди, когда уж надоест
Всем, кто вместе ждёт.

Жди меня, и я вернусь,
Не желай добра
Всем, кто знает наизусть,
Что забыть пора.
Пусть поверят сын и мать,
В то, что нет меня,
Пусть друзья устанут ждать,
Сядут у огня,
Выпьют горькое вино
За помин души...
Жди. И с ними заодно
Выпить не спеши.

Жди меня, и я вернусь,
Всем смертям назло.
Кто не ждал меня, тот пусть
Скажет: — Повезло.
Не понять, не ждавшим им,
Как среди огня
Ожиданием своим
ты спасла меня.

Жди мене, я повернусь,
Віри не втрачай.
Коли осінь сіє сум,
Ти мене чекай.
Жди у спеку й заметіль,
Що летить в вікно,
Коли інших вже ніхто
Не чекав давно,
І коли з далеких місць
Не ідуть листи.
Жди, коли набридло всіям —
Лиш чекаєш ти.

Жди мене, я повернусь,
Вір, хоч проти нас
Ті, хто знають наперед,
Що забути час.
Хай повірять мати й син,
Що мене нема,
Друзі будуть говорити,
Що ти ждеш дарма,
І зберуться пом'януть...
Але ти чекай,
З ними на спомин душі
Пити не поспішай.

Жди мене, я повернусь
Всім смертям на зло.
Скажуть всі, хто не чекав:
— Пощастило знов...
І не зможуть зрозуміть,
Що в огні війни
Рятувала кожну мить
Ти життя мені.

Как я выжил, будем знать
Только мы с тобой, —
Просто ты умела ждать,
Как никто другой.

Як я вижив в світі зла,
Знаєм ти і я:
Мене віра вберегла
І любов твоя.

(Переклад Ірини Фісак)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Чому слово *жди* неодноразово повторюється у вірші К. Симонова? 2. Яким ви уявляєте ліричного героя твору? 3. Назвіть образи природи, що вказують на тривалість розлуки ліричного героя з коханою людиною. 4. Які почуття утверджуються у вірші?

Порівнюємо. Порівняйте оригінал і український переклад твору. Визначте різновид перекладу. Як домінанти оригіналу відтворено перекладачкою? Які нові нюанси з'явилися в художньому перекладі?

Для обговорення. 1. У чому, на вашу думку, полягає духовна сила поетичних рядків К. Симонова? 2. Які ще вірші про Другу світову війну ви знаєте? Що нового з них ви дізналися про людей, на долю яких випала війна?

Творче завдання. 1. Поясніть вислів «всім смертям назло». 2. У вірші розкривається секрет щасливого повернення ліричного героя. У чому він полягає? Наведіть цитату.

Краса слова

Вірш К. Симонова «Жди мене» — один із найвідоміших творів Другої світової війни. Його вчили напам'ять, переписували, носили біля серця ті, хто воював, і ті, хто чекав із війни своїх коханих. За своєю композицією твір нагадує молитву, звернення під час важких випробувань до близької людини. Слово *жди, ждати* повторюється майже в кожному рядку вірша, часом відлунюючись звуками [ж] або [жд] в інших словах. Поетичне слово у творі К. Симонова набуло такої великої сили, що кожен, хто читав вірш у роки війни, вірив, що його почуття обов'язково врятують рідну людину від смерті. Цей твір і після війни не втратив свого значення.

- Як ви вважаєте, у чому полягає актуальність вірша для наших днів? Чому такі твори нам потрібні?

Перевірте себе

1. Виразно прочитайте ваш улюблений вірш зарубіжного автора про дружбу й кохання. 2. Розкажіть про історію його створення. 3. Розкрийте провідні мотиви твору. 4. Висловіть враження від прочитаного твору. 5. Зверніться до періодичних літературних журналів («Всесвіт», «Слово і час» та ін.) і знайдіть ще твори (1–2) сучасних поетів про високі людські почуття. Підготуйте виразне читання віршів і розповідь про авторів.

ДЕТЕКТИВ ЯК ЖАНР ЛІТЕРАТУРИ

Виникнення жанру. Одним із різновидів пригодницької літератури є жанр детективу, що має прихильників у різних країнах. Детектив бере початок у 1830–1840-х роках із творчості американського письменника Едгара Аллана По, котрий створив кілька оповідань про розкриття злочину або таємниці, пов'язаної зі злочинном: «Золотий жук», «Убивство на вулиці Морґ», «Пропалий лист», «Таємниця Марі Роже» та ін. Біля витоків формування цього жанру стояли також письменники Вільям Вілкі Коллінз, Артур Конан Дойл, Агата Крісті та ін.

Ознаки детективу. Характерними особливостями детективу є:

- 1) наявність злочину й загадки, пов'язаної з ним;
- 2) злочин повинен бути розкритий не за допомогою збігів, випадковостей чи фантастичних подій, а виключно логічним методом;
- 3) образ сищика (слідця) — того, хто розгадує таємницю, який має бути найрозумнішим серед персонажів і не може бути злочинцем;

Зауважте

У детективах часто використовуються наскрізні образи, які внаслідок їх популярності стали традиційними. Серед них герої Артура Конан Дойла — Шерлок Холмс і містер Ватсон; Жоржа Сіменона — комісар Мегре; Агати Крісті — міс Марпл; Пуаро; Рекса Стаута — Ніро Вулф і Арчі Гудвін та ін. Ці персонажі перейшли з літературних творів в інші види мистецтва (кіно, театр та ін.).

4) у слідця має бути щиросердний друг, який спостерігає за розгадуванням таємниці, а нерідко розповідає про хід розслідування читачам;

5) мінімум описів і відсутність розлогих характеристик;

6) читач має рівні з персонажами можливості для розкриття загадки, він неначе включений у процес розумової дії, пов'язаної з розслідуванням;

7) у фіналі загадка обов'язково має бути розгадана, а зло викрите.

Сюжет і композиція. Як правило, детектив будується за усталеною сюжетною схемою: експозиція — знайомство з основними персонажами (їх небагато); зав'язка — надходження інформації про злочин чи таємницю, пов'язану з ним; розвиток дії — процес розгадування таємниці (огляд місця злочину, опитування свідків, збирання фактів, переслідування злочинців тощо, але головне — логічні умовиводи слідця); розв'язка — слідць знаходить рішення загадки, інші дивуються його висновкам, тому згодом він повідомляє про кроки розслідування друзям чи супутникам.

Види детективів. Жанр детективу відзначається великим розмаїттям. У художній літературі відомі такі жанрові різновиди детективу: *інтелектуальний* (у центрі поставлено інтелектуальну загадку), *психологічний* (побудований на психологічних колізіях, розкритті особливостей характерів персонажів, у тому числі слідця й злочинця), *кримінальний* чи *поліцейський* (відзначається гостротою подій, стрімкістю сюжету, збільшенням кількості персонажів, у тому числі підозрюваних), *гумористичний* (коли трагічні елементи поєднуються з комічними ситуаціями), *жіночий* (де розслідування веде жінка, керуючись специфічною «жіночою» логікою), *молодіжний* (де молода людина опиняється в центрі таємниці, пов'язаної зі злочином, і долучається до процесу розслідування, маючи

власний погляд на хід подій, що нерідко суперечить офіційній версії).

Класична й масова література. Детективні твори, які визнані широкою публікою в багатьох країнах і не втратили своєї популярності з часом, називаються *класичними*. Це справді шедеври світової літератури. У них виявилися провідні ознаки й національна специфіка жанру. Разом з тим у сучасний період з'являється багато творів, написаних за традиційною детективною схемою, але недосконалих у художньому плані. Вони увійшли в широкий потік *масової*

Кадр із кінофільму
«Пригоди Шерлока Холмса
та доктора Ватсона»
Росія, 1980 р.

Режисер І. Масленников

культури, з якою ми стикаємося щодня. Творці масової літератури часто керуються не естетичними вимогами, а виключно комерційними інтересами. Проте й серед масової літератури трапляються цікаві явища. Тому потрібно навчитися відрізняти художньо досконалі твори від тих, що написані на потребу дня. Критеріями художності є передовсім наявність гуманістичної ідеї, загальнолюдських образів і висока майстерність автора, який уміє цікаво розповісти про проблеми, що хвилюють багатьох людей, відобразити соціально значущі явища, особливості людської психології.

Ознаки детективу здебільшого виявляються в межах епічних творів — оповідання, повість, роман. Разом з тим детектив активно проникає в драматургію, кіно та інші види мистецтва й культури. В історії літератури є чимало випадків, коли елементи детективу інтегруються з іншими жанровими формами, тоді виникають складні жанрові утворення, багатозначні за своєю природою.

Детектiв (англ. *detective* — агент розшуку, з латин. *detectio* — розкриття) — різновид пригодницької літератури, передовсім прозові твори, у яких розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочином.

Робота з текстом

Для обговорення. 1. Які класичні детективи ви знаєте? Розкажіть про них. 2. Які сучасні детективні твори привернули вашу увагу? Чому? 3. Що вам подобається й що не подобається в детективах, які ви читали? Поясніть свої уподобання.

Творче завдання. За допомогою комп'ютера й Інтернету створіть презентацію «Мій улюблений автор детективу та його твори». Підготуйте повідомлення в класі.

Детектив став популярним жанром кіно. Які детективні фільми (серіали) ви бачили? Висловіть своє враження від них. Дайте оцінку їх художньої вартості.

Перевірте себе

1. Коли виник жанр детективу? 2. Хто з письменників стояв біля витоків жанру? 3. Назвіть жанрові ознаки детективу. 4. Визначте різновид вашого улюбленого детективу.

Едгар Аллан ПО

1809–1849

Книжка повинна мати широкі береги
й залишати простір для роздумів.

Едгар По

Сторінки життя і творчості

Загадковий, фантастичний, жахливий і яскравий — усе це визначення, якими характеризують художній світ американського письменника Едгара Аллана По. Він писав вірші, повісті й оповідання. Кожен з його творів має таємницю, яку ми й досі розгадуємо.

Едгар Аллан По народився 19 січня 1809 р. в м. Бостоні (США). Його батько, Девід По, був актором. Він залишив сім'ю, коли Едгарові було лише три роки, і про нього ніхто більше нічого не чув. Дитинство митця пройшло в м. Річмонді (столиця штату Вірґінія, США). Мати, Елізабет Арнольд По, була талановитою й популярною актрисою. Проте вона захворіла й померла молодю, залишивши трьох дітей сиротами. Усе життя Едгар сумував за своєю матір'ю та домівкою, якої в нього так ніколи й не було. Його взяла на виховання бездітна сім'я Джона Аллана, багатого торговця. Пані Аллан була доброю жінкою, піклувалася про Едгара як про рідного сина. Проте невдовзі вона померла, а його стосунки з Джоном Алланом були напруженими — вітчим надто суворо ставився до пасерба, і з часом Едгар По залишився без допомоги.

Вірґінський університет.
м. Шарлотсвілі
Сучасне фото

Після закінчення школи юнак вступив до Вірґінського університету в м. Шарлотсвілі (США), що знаходився неподалік від м. Річмонда, проте не зміг завершити навчання через брак коштів. В юності він дуже хотів мандрувати, бути борцем за свободу народів, відкривати нові землі. Проте життя склалося зовсім по-іншому. Окрім короткого перебування в м. Лондоні ще в дитинстві, хлопець ніде не бував. Йому довелося жити в злиднях. Він пробував знайти забуття в розвагах, однак це не давало бажаної розради. Едгард знайшов

відчуття справжньої свободи у світі мистецтва. Творча уява відкрила йому шлях до небачених світів.

Едгар По почав писати художні твори ще в університеті. Перша поетична збірка *«Тамерлан»* була видана 1827 р. Потім він служив в армії, був журналістом, видавав журнали, але все це не приносило прибутку. Незважаючи на матеріальну скруту, у 1831 р. вийшла друком збірка Е. По *«Поеми»*. Справжня слава прийшла до письменника після виходу у світ оповідання *«Рукопис, знайдений у пляшці»* (1835).

Найспокійнішим і найпліднішим періодом у творчості Едгара По був час, коли він жив у Філадельфії. Тут митець написав приблизно 30 оповідань, що дали початок розвитку жанру детективу. У 1839 р. вийшло друком перше видання прози Е. По — *«Гротески і арабески»*, а в 1845 р. — збірка *«Ворон»*.

Останньою збіркою письменника стала книжка *«Дзвони»* (1849). Обставини його смерті й досі не з'ясовані. Із м. Річмонда Е. По вирушив до м. Балтимора. На вулиці він утратив свідомість, його знайшли непритомного й без грошей. Добрі люди перевезли письменника в балтиморський шпиталь, де він помер 7 жовтня 1849 р.

Е. По був першовідкривачем у царині детективу. Митець проклав шляхи й для наукової фантастики, і для психологічної прози.

Мудра думка

Його твори не можна вважати фантастичними: якщо вони й фантастичні, то лише зовні... Едгар По майже завжди бере найнезвичайнішу дійсність, ставить свого героя в найвинятковішу зовнішню або психологічну ситуацію і з вразливою достовірністю розповідає про стан душі людини.

Федір Достоевський

Творчість Едгара По справила великий вплив на письменників Артура Конан Дойла, Агату Крісті, Жоржа Сіменона та ін., надихнула композиторів Моріса Равеля, Клода Дебюссі, Сергія Рахманінова. Впливу Едгара По зазнали російські (Федір Достоевський, Олександр Блок, Валерій Брюсов) й українські письменники (Микола Хвильовий, Григорій Косинка). У США створено два музеї Едгара По — у м. Балтиморі (штат Меріленд) і м. Річмонді (штат Вірджинія). І нині твори Едгара По вражають надзвичайною силою фантазії і художньої майстерності.

Оповідач — вигадана автором особа, від імені якої в художньому творі письменник оповідає про події і людей. Позиція оповідача виявляється у викладі від першої особи («я»). Оповідач може мати вигадану літературну біографію, вступати в певні стосунки з персонажами, брати участь у подіях чи спостерігати за ними.

Розповідач — вигадана автором особа, від імені якої в епічному творі розповідається про події і людей, за допомогою розповідача формується весь уявний світ літературного твору. Позиція розповідача наближена (хоча не тотожна) до автора й виражена (на відміну від оповідача) формою викладу від третьої особи («він», «вона»). Автор може не називати свого розповідача, але читач може здогадатися про його характер, соціальний статус, участь у подіях тощо.

Тічка зору — погляд на події і персонажів, ставлення до них, що виявляється у формах оповіді й залежить від того, хто розповідає про події і людей, його участі (чи неучасті) в сюжеті, зацікавленості, часової дистанції тощо.

Золотий жук (1843)

Р. Габор. Ілюстрація до оповідання Е. По «Золотий жук». 1977 р.

Коментарі. В одному зі своїх листів Е. По писав про сучасне йому покоління так: «У нас немає кровної аристократії, отже, ми створили для себе аристократію доларів... Людина з тугим гаманцем, як правило, має дуже обмежену душу». Хоча в оповіданні «Золотий жук» («The Gold-Bug») ідеться про пошуки скарбів, та все ж таки у творі утверджується не сила золота, а сила людської думки, багатство творчої уяви й розуму, завдяки яким герой розгадав таємницю та знайшов сховок. Від появи оповідання в суспільстві посилився інтерес до криптографії (шифрування задля збереження таємниці інформації). Утім, зміст твору значно ширший за таємницю давнього пергаменту. Герой оповідання Е. По наділений великими інтелектуальними здібностями, що дає йому можливість подолати важкі обставини й бідність. В образі Леграна втілено американську мрію — утвердження особистості в житті за рахунок власних сил, енергії і розумових можливостей.

Го-го! Він скаче, мов скажений:
Його тарантул укусив.

Артур Мерфі¹

Багато років тому я був заприятелював із таким собі містером Вілльямом Леграном. Він походив із давнього гугенотського роду² і колись був маєтний. Але ціла низка знегод довела його мало не до вбогства, і, щоб уникнути принижень, неминучих при втраті багатства, він вибрався з Нью-Орлеана, міста своїх предків, і поселився на Салівеновому острові поблизу Чарльстона в штаті Південна Кароліна.

Острів цей дуже незвичайний. Завдовжки він десь так зо три милі й майже весь покритий морським піском. Ширина його ніде не більша за чверть милі. Від материка острів відділяє ледве помітна протока, де течія насилу пробиває собі шлях крізь намул і густий очерет, — улюблене пристановище болотяних куріпок. Рослинність на острові, як і можна було сподіватись, не багата й хирлява. Великих дерев не побачиш. Біля західного кінця острова, де споруджено *форт Моултрі* і де стоїть кілька жалюгідних осель, у яких улітку живуть утікачі від чарльстонської куряви й пропасниці, можна ще знайти колючу карлувату пальму, але взагалі весь острів, — окрім цього західного мису та смуги кам'янистого білого берега, що лицем до моря, — покривають зарості пахучого мирту, такого любого англійським садівникам. Ці кущі сягають п'ятнадцяти–двадцяти футів заввишки й утворюють майже непрохідні хащі, де повітря густо просякло пахощами мирту.

Серед цих чагарів, ближче до східного, найвіддаленішого від материка, кінця острова Легран поставив собі невеличку хатину, у якій і жив, коли мені судилося випадково з ним познайомитися. Наше знайомство незабаром перетворилося на дружбу, бо у вдачі цього відлюдника чи-

Задля створення ефекту достовірності оповіді Е. По використовує реальні географічні назви. *Салівеновий острів* (Sullivan's Island) (площа 8,5 кв. км) — острів в Атлантичному океані, штат Південна Кароліна (США), розташований у гирлі гавані Чарльстон. Його названо на честь капітана Флоренса О'Саллівена, який прибув сюди одним із перших і заснував ірландське поселення в Чарльстоні. *Форт Моултрі* — місце військової служби Е. По з листопада 1827 по грудень 1828 р.

¹ «Усі помиляються» — комедія англійського драматурга Артура Мерфі (1727–1805). Едгар По бачив виставу за цією п'єсою в Нью-Йорку й записав, мабуть, по пам'яті цитату з неї.

² *Гугенотський рід* — тут: акцентовано на належності героя не стільки до одного з напрямків у християнстві, скільки до аристократії, інтелектуальної еліти.

Карта місця подій
оповідання
«Золотий жук»

мало було такого, що збуджувало цікавість і викликало повагу. Легран здобув добру освіту, мав надзвичайно сильний розум, але був заражений мізантропією¹, і раз у раз то проймався запалом, то впадав у меланхолію². У нього було багато книжок, хоча заглядав до них він рідко, натомість воліючи ходити на полювання та ловити рибу або блукати над берегом і в миртових заростях, де вишукував різні мушлі й комахи. Його колекції комах позаздрив би навіть Сваммердам³. У цих мандрях Леграна звичайно супроводив старий негр, на ім'я Джупітер. Відпущений на волю ще до того, як зубожіла господарева родина, він, одначе, уважав своїм обов'язком і далі залишатися при молодому «маса⁴ Вілові», і ні добром, ні злом його не можна було від цього відвернути. Родичі Легранові, здається, ще й підтримували цю затятість у негрові, маючи певність, що Легран трохи схибнувся і, отже, потребує постійного догляду й опіки.

Суворі зима на широті Салівенового острова — рідкісне явище, і восени майже ніколи не доводиться обігрівати приміщення. Проте в середині жовтня 18++ року був досить таки холодний день. Саме перед заходом сонця я нарешті пробився крізь хащі до хатини приятеля, якого не бачив уже кілька тижнів. Мешкав я тоді в Чарльстоні, за дев'ять миль від острова, перебратися на який у ті часи було куди тяжче, ніж тепер.

Добувшись до хатини, я постукав, як звичайно, а не почувши відповіді, дістав ключа з відомого мені сховку, відімкнув двері й увійшов. У каміні палахкотів яскравий вогонь. Це була несподіванка, і аж ніяк не неприємна. Я скинув пальто, умостився в кріслі перед тріскучими полінками й став терпляче дожидати господарів.

¹ *Мізантропія* (з грецьк. *ненавидіти*) — ненависть, недовіра до людей. Мізантроп — людина, яка уникає товариства, відлюдькувата.

² *Меланхолія* — сум, туга, похмурий настрій.

³ *Сваммердам Ян* (1637–1680) — голландський ентомолог, автор праці «Загальна історія комах».

⁴ *Маса* — тут: шанобливе звертання слуги до свого господаря, що йде від тих часів, коли в Америці існувало рабство.

Вони повернулися, тільки-но смеркло, і привітали мене вельми щиро. Джупітер, широко усміхаючись, заходився готувати на вечерю болотяних куріпок. Леграна посів черговий напад гарячкового запалу — інакше, мабуть, і не скажеш. Він знайшов новий різновид двостулкового молюска, та ще й більше того — вистежив і з Джупітеровою допомогою вполював жука, нібито зовсім не відомого науці, і завтра збирався вислухати мою думку про нього.

— А чому не сьогодні? — запитав я, потираючи руки над вогнем і подумки посилаючи під три чорти все жукове поріддя.

— Якби ж знаття, що ви тут! — вигукнув Легран. — Але я вас так давно вже не бачив і звідки ж мені здогадатися, що ви саме сьогодні завітаєте? Дорогою додому ми зустріли лейтенанта Дж++ з форту, і я дав йому на вечір жука. Отож до ранку вам його ніяк не побачити. Переночуйте в нас, а на світанку я пошлю Джупа, щоб приніс жука. Такої краси скільки світ світом не бувало!

— Це ви про світанок?

— Який там світанок! Жук, от що. Він яскраво-золотої барви, завбільшки з великий горіх гікорії і має дві чорні, як вугіль, цятки вгорі на спині, а третю таку саму — унизу. Вусики тоненькі...

— Тоненькі, але важкенькі! — докинув своє слово Джупітер. — Та цей жук із щирого золота, усе до цятки в ньому золоте, усередині й зверху, — такого важкого жука я зроду-віку не бачив.

— Нехай і так, Джупе, — відказав Легран занадто вже поважним тоном, — але це не підстава, щоб ми їли пересмажену дичину. Жук і справді такої барви, — Легран обернувся до мене, — що я майже згоден із Джупітером. Надкрильця мають такий металевий відблиск, якого ви ще ніколи не бачили. А втім, завтра й самі переконаєтеся. А тим часом я вам покажу, якої він форми.

Сказавши це, Легран сів до невеликого столу, де лежали перо й чорнило, але не було видно ані клаптика паперу. Він попорпався в шухляді — проте й там теж паперу не знайшлося.

— Нічого, — сказав урешті Легран, — нам і цього вистачить.

Він дістав із кишені камізельки клапоть, як мені видалося, дуже брудного паперу й став побіжно накреслювати на ньому обриси жука. А я все так і сидів собі коло каміна, ще не встигши зігрітися. Легран скінчив своє малювання і, не підводячись із місця, передав мені папір.

Аж раптом знадвору почувся голосний гавкіт, а тоді шкряботіння у двері. Коли Джупітер відчинив, у кімнату вскочив здоровезний Легранів ньюфаундленд, кинувся просто до мене й став лашитись, поклавши лапи мені на плечі: у попередні свої відвідини я приділив йому чимало уваги. Перешалівши, собака притих, і я нарешті зміг

Р. Габор. Ілюстрація до оповідання Е. По «Золотий жук». 1977 р.

поглянути на папір; щиро кажучи, я дуже здивувався, коли побачив, що саме намалював мій приятель.

— Еге ж, — промовив я, уважно розглянувши малюнок. — Жук таки чудний, ніде правди діти, чогось подібного я ще в житті не бачив... Хіба що це, може, череп, череп із кістками навхрест. У всякому разі, цей жук ні на що у світі так не подібний, як на емблему смерті.

— Череп! — повторив Легран. — Таки й справді, на папері воно начебто й подібне. Безперечно. Дві верхні чорні цятки — ніби очі, правда? А довша внизу — ніби отвір рота... Та й весь контур овальний.

— Може, і так, — озвався я, — але з вас, Легране, художник ніякий. Я краще почекаю, поки побачу самого жука, якщо хочу скласти собі уявлення про його вигляд.

— Що ж, ваша воля, — трохи ображено пробурмотів Легран. — Я маю досить стерпно, принаймні мені так здається. У мене були добрі вчителі, і не зовсім же я безкебетний, смію думати.

— Ну, тоді ви жартуєте, любий друже, — сказав я. — Тут намальовано доволі-таки непоганий череп — можу погодитись, що навіть пречудовий череп, як на мою профанську думку, і ваш жук, якщо він подібний до цього черепа, — найдивніший жук у світі. Побачивши такого жука, недовго й у нечисту силу повірити! Думаю, ви назвете його *scarabaeus caput hominis*¹ або щось; у природничій історії чимало таких назв. Але де ж ті самі вусики, що ви казали?

— Вусики?! — вигукнув Легран, уже почавши дратуватись нашою розмовою. — Та не могли ж ви їх не побачити. Я намалював вусики точнісінько такі, які вони є насправді. Уже де-де, а тут ви не можете мати до мене претензій.

— Може, і справді ви намалювали, — відказав я, — тільки я їх не бачу.

Нічого більше не кажучи, я повернув Легранові папірця, щоб зайве його не дратувати. Однак мене все-таки дуже здивувало, чому справа так обернулася. Я ніяк не міг збагнути, що вивело Леграна з рівноваги. А щодо зображення жука — то там насправду ніяких вусиків не було видно, та й сам жук подібний був швидше до черепа.

¹ *Scarabaeus caput hominis* (з латин. людська голова) — вважається, що Е. По видав цього жука, об'єднавши прикмети двох різних видів.

Легран сердито забрав папірця й уже майже зіймакав його, щоб викинути, очевидно, у вогонь, коли це раптом щось прикувало його увагу до малюнка. Умить лице йому побагровіло, а тоді зробилося смертельно бліде. Кілька хвилин він пильно придивлявся до малюнка, не рушаючи з місця. Потім підвівся, узяв свічку зі столу й сів на морську скриню в найдальшому кутку кімнати. Там він знов почав ретельно розглядати папір з усіх боків. (...)

Невдовзі Легран дістав з кишені сурдута¹ гаман, обережно вклав туди папірця і, заховавши його в письмовий стіл, замкнув шухляду.

Тепер він трохи заспокоївся, хоча попередня жвавість до нього так і не повернулась. Проте Легран уже не так хнюпився, як просто блукав десь думкою. Що ближче до ночі, то все в глибшу задуму він упадав, і всі мої спроби розважити його були марні. Спершу я мав намір переночувати в хатині, як то не раз робив раніше, але настроїв господарів переконав мене, що краще піти. Легран не наполягав, щоб я залишався, однак на прощання потис мені руку щиріше, ніж звичайно.

(Переклад Ростислава Доценка)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Що незвичайного ви помітили на перших сторінках оповідання? 2. Де відбуваються події? 3. Чому автор пише, що острів цей дуже незвичайний? У чому ви вбачаєте його «незвичайність»? 4. Опишіть Салівеновий острів. 5. Якої пори відбуваються події у творі? 6. Який день випав під час відвідин оповідача будинку Леграна? 7. Що ще сталося «несподіваного» у той день? 8. Чим жук, якого спіймав Легран, відрізнявся від інших? 9. Що викликало подив оповідача, коли Легран розглядав власний малюнок?

Творче завдання. 1. Усно опишіть жука (або намалуйте його й прокоментуйте свій малюнок до твору). 2. Яким ви уявляєте Леграна? 3. Розкажіть про оповідача, від імені якого ведеться розповідь про події. Що про нього вам відомо з його розповіді? А про що можна здогадатися — який він за своїм характером, освітою, у яких стосунках із Леграном?

Я не бачився з Леграном десь так із місяць. Аж ось одного дня заходить до мене в Чарльстоні його служник, Джупітер. Я ніколи не бачив доброго старого негра таким занепокоєним і вже подумав, чи не сталося з моїм приятелем якого лиха.

— А, Джупе, — сказав я. — То що у вас нового? Як там твій господар?

— Та, як на правду, маса, то він трохи нездужає.

¹ *Сурдút* — сюртук, верхній чоловічий одяг.

— Нездужає? Прикро це чути. На що ж він скаржитись?
— Отож-бо й є, — він зовсім не скаржитись. Хоч він таки дуже заслаб.
— Дуже заслаб, Джупітере?! Чому ж ти не сказав одразу? Він лежить?

— Де б пак він лежав! Він як забреде, то й зі свічкою не знайдеш. Отож-бо й воно. Болить мені душа за горопашного¹ маса Віла.

— Джупітере, я б усе-таки хотів зрозуміти, про що це ти говориш. Отже, кажеш, твій господар хворий. А на що він заслаб, ти не знаєш?

— Та вже не майте на мене серця, маса. Мій господар ні на що не нарікає. Тільки чого він снується цілі дні отак похнюплено, а сам білий-білий став як полотно? І чого він усе щось рахує та рахує?..

— Що рахує, Джупітере?

— Та цифри всілякі рахує на дощині — такі чудні цифри, що я й зроду не бачив. Аж страх бере, їй-богу. Я з нього ока не спускаю. А вчора він схопивсь іще до схід сонця й на цілий божий день десь пропав. Я вже здорового дубця наготував, думав, доброго лупня йому треба дати, як вернеться. Але такий він сумний прийшов, що не зміг я, дурень, і руки на нього піднести.

— Що? А, розумію. Ні-ні, ти не будь такий суворий до нього, Джупітере, — не лупцюй його. Він, бідолашний, не витримає. А ти не можеш мені сказати, через що спричинилася з ним ця хвороба, що викликало таку дивну його поведінку? Яка-небудь пригода сталася, відколи я був у вас?

— Ні, маса, відтоді ніякої пригоди не траплялося. А ось раніше трапилася, того самого дня, коли ви приходили.

— А що саме? Що ти маєш на увазі?

— Та що ж, маса, жука й маю на увазі.

— Що-що?

— Жука. Я певен, що той золотий жук укусив маса Віла в голову, їй-богу.

— А чому ти так думаєш, Джупітере?

— Бо в нього щелепи здорові, та й рот теж. Зроду я не бачив такого клятого жука, щоб отак хвицав ногами й кусав усе, що не попаде. Маса Віл хутко вхопив його, та як стій і випустив, отож тоді він, певно, і вкусив його. Я вже знаю. А мені той жук зразу не сподобався, я б його нізащо голіруч не взяв. Я знайшов клопоть паперу та й загорнув його, ось що я зробив. А крайчик паперу запхав йому в пащеку.

— Отже, ти думаєш, що твого пана вкусив жук і від цього він захворів?

---

¹ *Горопашний* — бідолашний, сповнений горя, сумний.

— Я не думаю нічого, я просто знаю, бо через що б іще маса Вілові снилося золото, коли б його не вкусив золотий жук? Я вже наслухався за цих золотих жуків! (...)

— Ти маєш якесь доручення від містера Леграна?

— Ні, маса, я маю ось цю цидулку.

І Джупітер передав мені записку такого змісту:

«Дорогий+++! Чому ви так довго не заходите до мене? Сподіваюся, ви не образилися на ту мою роздратованість? Та ні, звичайно ж, ні. За той час, що я вас не бачив, у мене з'явився великий клопіт. Я маю де-що розповісти вам, хоча не дуже собі уявляю, як це зробити, і не певний, чи взагалі є в цьому потреба. Я не зовсім добре почував себе останні дні, і бідолаха Джуп своєю надмірною турботливістю доводить мене до розпачу. А вчора — ви повірите? — він наготував здоровезного дубця, щоб покарати мене, бо я, бачте, утік від нього й цілісінський день сам-один проблукав у горах на материку. І тільки через те, що я зле виглядаю, не перепало мені на горіхи.

Своїї колекції я нічим новим не поповнив за цей час.

Якщо маєте таку змогу, приїжджайте, будь ласка, з Джупітером. Дуже прошу. Я хотів би побачити вас уже сьогодні ввечері, справа вельми важлива. Запевняю вас — надзвичайно важлива.

Із щирою повагою — Вільям Легран».

Тон цієї записки чомусь неабияк мене стривожив. (...) Ні хвилини не вагаючись, я зібрався піти разом із негром. Коли ми дісталися до пристані, на дні човна, яким ми мали перебратися через протоку, я завважив косу і три лопати, усе новісіньке.

— А це ж що, Джупе? — запитав я.

— Та коса й лопати, маса.

— Я бачу, але навіщо вони тут?

— Це маса Віл наказав мені купити в місті, і я цілу купу грошей мусив за них викласти.

— Але що, ради всього таємничого на світі, твій «маса Віл» збирається робити косою й лопатами?!

— Оцього вже я не знаю, і нехай мене лиха година поб'є, коли й він знає. Це все той клятий жук. (...)

Було близько третьої години дня, коли ми прийшли. Легран нетерпляче чекав нас. Мою руку він потис із нервовим збудженням, що не могло не стурбувати мене й тільки посилило мої підозри. Обличчя в нього було бліде, аж моторошне, а глибоко посаджені очі ряхтіли гарячковим блиском. Поцікавившись його здоров'ям і не знаючи, що казати далі, я знічев'я запитав, чи повернув йому жука лейтенант Дж++.

— О, звісно! — відповів Легран, увесь спаленівши. — Я забрав жука другого ж ранку. Тепер ніщо мене з ним не розлучить. А ви знаєте, Джупітер має рацію щодо нього.

— Як це? — спитав я, проймаючись сумним передчуттям.

— Та що цей жук із щирого золота.

Легран промовив це таким поважним тоном, аж у мене серце тьохнуло.

— Цей жук принесе мені багатство, — вів він далі, переможно посміхаючись, — поверне мені мої родові маєтності. Тож чи диво, що я так його ціную? Доля судила жукові стати моїм, тим-то мені залишається тільки скористатися з нього як слід, і я здобуду те золото, шлях до якого він мені вкаже. Джупітере, принеси-но сюди жука.

— Що? Жука, маса?! Хай йому всячина, щоб я його займав! Беріть уже самі, коли ваша воля.

Отож Легран поважно й урочисто підвівся й сам приніс мені жука в зашкленій коробочці. Жук і справді був прегарний і з наукового погляду вельми цінний, бо на той час натуралісти ще не знали такого різновиду. На спині в жука були дві круглі чорні цятки з одного кінця й одна довгаста з іншого. Надкрильця здавалися дуже твердими й так вилискували, наче були з лощеного золота. Та й важкий був жук неабияк — не дурно ж бо Джупітер так про нього думав. Але ось як Легран міг дотримуватися такої самої думки — то вже мені й у голові не вкладалося.

— Я послав по вас, — пророчим тоном почав Легран, — сподіваючись поради й допомоги в здійсненні волі фортуни й жука...

— Любий Легране! — урвав я його. — Ви нездужаєте, і треба вжити деяких заходів. Найкраще буде вам лягти, а я залишусь у вас кілька днів, поки вам покращає. У вас гарячка і...

— Перевірте мій пульс, — сказав він.

Я так і зробив і, мушу визнати, не помітив ані найменших ознак гарячки. (...)

— Ми з Джупітером вибираємося на материк у гори, і в цій експедиції потребуємо допомоги людини, якій можна довіряти. Ви — єдина така людина. Добре нам поведеться чи зле, але збудження моє після цього зникне.

— Я охоче стану вам у пригоді, — відповів я. — Тільки скажіть, на ласку Божу: цей чортів жук якось причетний до експедиції?

— Так.

— Ну, тоді, Легране, я не можу брати участі в цій безглуздій химері.

— Що ж, шкода, дуже шкода. У такому разі доведеться спробувати нам самим.

— Самим?! Ви таки збожеволіли! Стривайте, а надовго це ви вибираєтесь?

— Мабуть, на цілу ніч. Виходимо ми зараз і повернемося не пізніш як на світанку.

— І ви обіцяєте мені, даєте слово честі, що коли покінчимо з вашою забаганкою й уся ця історія з жуком (Боже милостивий!) закінчиться, ви вернетесь додому й послухаєте моєї ради, так ніби я ваш лікар?

— Так, обіцяю. А тепер збираймося, бо часу обмаль.

З тяжким серцем супроводив я свого приятеля. Вибрались ми — Легран, Джупітер, собака і я — близько четвертої години. Джупітер напосівся сам нести косу й обидві лопати... (...) Щодо мене, то я ніс два потайні ліхтарі, тоді як Легран задовольнився самим жуком, прив'язаним до шворки. Ідучи, він раз у раз вимахував шворкою з жуком, ніби чаклуючи. (...) Марно я пробував випитати в нього мету подорожі. Умовивши мене піти з ним, Легран, здавалося, відохотився від будь-якої розмови й на всі мої запитання відповідав коротким: «Побачимо!»

Кадр із кінофільму «Золотий жук». Франція, 1981 р.

Режисер М. Рене

(Переклад Ростислава Доценка)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Що схвилювало старого слугу в поведінці господаря? Якого висновку дійшов Джупітер? 2. Що в тексті записки викликало в оповідача занепокоєння? 3. Якими були подальші дії оповідача після отримання записки Леграна? 4. Які предмети, придбані Джупітером, привернули увагу оповідача? 5. Чому, побачивши Леграна, оповідач вирішив, що в нього «гарячка»?

Для обговорення. Яким постає Легран в експозиції і зав'язці твору? Знайдіть цитати для його характеристики, прокоментуйте їх.

Човном ми перебралися через протоку біля виступу острова, вийшли на високий берег материка й рушили в північно-західному напрямку. Місцина мала дикий і пустельний вигляд, ніде не було й сліду людської ноги. (...) Так ми подорожували години зо дві, і вже перед заходом сонця дійшли до околиці ще похмурішої, ніж та, що залишилася позаду. (...)

Площина, на яку ми вийшли, поросла ожиною, і незабаром ми зрозуміли, що без коси далі не продертися. Там-то за вказівкою хазяїна Джупітер став прокладати нам стежину до височезного тюльпанового

Г. Герпін. Ілюстрація до оповідання Е. По «Золотий жук». 1895 р.

дерева, що росло в гурті з якимось десятком дубів. Розложистістю гілля, красою листяної крони й узагалі своїм величним виглядом воно перевершувало й ці дуби, і всі інші дерева, що я будь-коли бачив. Коли ми дісталися під тюльпанове дерево, Легран обернувся до Джупітера й спитав, чи зможе він видертися на цей стовбур. Старого негра мовби ошелешило це запитання, і якусь хвилю він не відповідав. (...)

— Авжеж, маса, ще не було такого дерева, щоб Джуп на нього не виліз, — просто сказав негр.

— Тоді лізь мерщій, бо швидко смеркне й ми не встигнемо побачити, що нам треба.

— А високо лізти, маса? — поцікавився Джупітер.

— Лізь по стовбуру, а там я скажу тобі... Стривай-но! Візьми жука із собою.

— Жука, маса Віле?! Золотого жука?! — скрикнув негр, аж відсахнувшись перелякано. — Для чого цей жук на дереві? Нехай мене повісять, щоб я його взяв!

— Якщо ти, Джупе, такий здоровий негр, боїшся торкнутися до цієї мирної мертвої комахи, то бери її за шворку. Але якщо ти ніяк її не візьмеш, доведеться розтовкти тобі макітру ось цією лопатою.

— Та навіщо хвилюватися, маса? — відказав Джупітер, помітно осоромлений і уже упокорений. — Ото аби погримати на старого негра! Я ж тільки в жарт. Щоб я боявся жука? Та що мені той жук!

Він обережно взяв шворку за самий кінчик і, тримаючи жука якнайдалі від себе, приготувався лізти на дерево.

Замолоду тюльпанове дерево, *Liriodendron Tulipiferum*, цей найвеличніший мешканець американських лісів, має дуже гладенький стовбур і часто випускає гілля тільки високо від землі. Але з часом кора на дереві робиться нерівна та гудзувата й на стовбурі з'являються короткі відростки. Тож-бо труднощі, які постали перед Джупітером, лише на перший погляд здавалися нездоланими. (...) Джупітер кінець кінцем добувся до першого великого розгалуження і, здається, вирішив, що своє завдання виконав. Найбільша небезпека й справді вже минула; але ж він вибрався на височінь у яких шістдесят-сімдесят футів!

— Тепер куди, маса Віле? — запитав негр.

— Угору по найгрубшому суку, в оцей бік, — сказав Легран.

Джупітер не забарився виконати команду — лізти, очевидно, було неважко. (...) Незабаром почувся його голос, немовби десь іздалеку.

— Довго ще лізти?

— А ти вже високо? — запитав і собі Легран.

— Ще й як! — відказав негр. — Я вже бачу небо крізь верхівку дерева.

— Небо це байдуже, ти слухай, що от я скажу. Оглянься назад і порахуй, скільки гілок ти проминув на тому суку, по якому лізеш. Порахував?

— Одна, дві, три, чотири, п'ять... Позад мене п'ять гілок, маса.

— Тоді вилізь ще на одну вище.

За кілька хвилин почувся голос, запевняючи, що власник його дістався до сьомої гілки.

— Тепер, Джупе, — збуджено закричав Легран, — лізь по цій гілці так далеко, як тільки зможеш! А коли побачиш щось чудне, озвешся!

Якщо досі я ще не зовсім був певний, що мій бідолашний приятель схибнувся, то в цю хвилину в мене розвіялися останні сумніви. Він таки збожеволів. Тільки як тепер приставити його додому? Поки я міркував над цим, Джупітер знову подав голос:

— Я боюся далі лізти, гілка геть струхла.

— Ти кажеш — струхла, Джупітере? — тремтячим голосом промовив Легран.

— Еге ж, маса, вона трухлява, як старий пеньок. Їй давно вже капець.

— Що ж його робити, Боже мій?! — скрушно запитав Легран.

— Що робити? — радо вхопився я за нагоду. — Та вертатися додому й лягати в постіль. Не барімся, любий друже. Уже смеркає, та й ви ж не забули, що мені обіцяли.

— Джупітере! — закричав Легран, не звертаючи на мене ніякісінької уваги. — Ти чуєш? (...) Отже, слухай далі! Коли посунешся ще трохи вперед по цій гілляці, але так, щоб не впасти, і не випустиш жука, я подарую тобі срібного долара, тільки-но ти злізеш на землю.

— Я вже сунуся, маса Віле, уже-уже, — хутко відповів Джупітер. — Ось і кінець гілляки.

— Уже кінець?! — мало не вереснув Легран. — Кажеш, ти вже на кінці гілляки?

— Та вже близько, маса!.. О-о-о! Боже милосердний, що це тут на дереві?

— Ну? — зраділо скрикнув Легран. — Що там таке?

— Та нічого, тільки череп. Хтось лишив свою голову на дереві, а вороння видзьобало все м'ясо до крихти.

— Череп, кажеш? Чудово! А як його прикріплено до гілляки? Чим він тримається?

— А й правда, маса, зараз гляну. Чудасія, їй-бо! Здоровецький цвях у черепі. Оце ж він і держить черепа на гілляці.

— Тепер слухай, Джупітере, — зроби точно, як я скажу. Ти чуєш?

— Еге ж, маса.

— То добре вважай! Знайди ліве око черепа.

— Га, оце ж так маєш! Та ж у нього ніяких очей немає.

— А хай тобі з таким телепнем! Ти знаєш, де в тебе права рука, а де ліва?

— Авжеж знаю, я добре знаю, де в мене ліва рука. Це та, що я нею дрова рубаю.

— Ну та звісно, ти ж лівак. А ліве око в тебе з того самого боку, що й ліва рука. Тепер ти вже знайдеш, може, де ліве око черепа, тобто місце, де було ліве око? Знайшов?

Запала довга мовчанка. Нарешті негр озвався:

— То ліве око черепа з того самого боку, що й ліва рука? Але в черепа й сліду руки немає, не те що! Та вже хай. Ось воно, ліве око, знайшов. То що з ним робити?

— Пропусти жука вниз крізь той отвір, скільки шворки стане, але стережися, щоб шворка не випала з руки.

— Уже зробив, маса Віле. Немає легше, як пропустити жука крізь дірку. Оно він висить унизу. (...)

Забивши кілочок саме в тому місці, де впав жук, мій приятель дістав із кишені рулетку. Один кінець її він прикріпив під стовбуром дерева, — з того боку, що найближчий до кілочка, — потім розмотав рулетку й через кілочок протяг далі, у напрямку, визначеному двома пунктами: деревом і кілочком. Джупітер ішов попереду й підтинав косою кущі ожини. За п'ятдесят футів від кілочка Легран зупинився й забив ще один кілочок. Узявши його за центр, він окреслив коло діаметром десь так у чотири фути. Після цього схопив сам лопату, дав по одній Джупітерові й мені й сказав якомога швидше братися до роботи. (...)

Мені було ясно, що Леграна посіла притаманна південцям жага шукати заховані скарби, і ця його химерність ще й посилилася, коли він надібав жука, а Джупітер до того ж забалакав йому вуха тим, що цей жук, мовляв, «із щирого золота». (...) Мені стало прикро й сумно на серці. Кінець кінцем я вирішив, що краще вже я з доброю волею візьмуся копати, аби швидше Легран переконався в безглузді своїх марень. Отож ми засвітили ліхтарі й ревно заходилися працювати, так наче й справді робили щось путнє. (...)

Наприкінці другої години роботи яма досягла п'яти футів завглибшки, хоча ніяких ознак скарбу ніхто ще не завважив. Ми перестали копати, і я почав сподіватися, що наша комедія вже завершується. Проте Легран, хоча сам і дуже розгублений, задумливо витер піт із чола й знов заходився працювати. Викопана яма мала в перетині чотири фути і в обводі покривала те коло, що окреслив був Легран. Тепер ми трохи розширили площу ями й заглибилися ще на два фути. Знову ніякого знаку. (...)

— Ти, мерзотнику, — просичав Легран крізь зуби, — триклятий чорнюче, відповідай мені зараз же, чуєш? Щоб без усяких викрутів! Де в тебе ліве око?

— Ой, на Бога, маса Віле! Та от же моє ліве око, хіба ні? — заголосив нажаханий Джупітер, кладучи долоню на свій правий орган зору й невідривно там її тримаючи, немовби хазяїн намірявся видерти йому те око.

— Я так і думав! Я знав! Гур-ра! — закричав Легран, випустив негра й кинувся витинати різні вихияси та скоки, — на превеликий подив свого служника, що, підвівшись із колін, мовчки позирав то на хазяїна, то на мене.

— Ходімо назад! Вертаймося! — скомандував Легран. — Гру ще не програно. — І він перший рушив знову до тюльпанового дерева.

— Ану, Джупітере! — гукнув він свого служника, коли ми були вже біля дерева. — То як череп прибито до гілляки — лицем до стовбура чи від стовбура?

— Назовні, маса, щоб вороння могло без усякого клопоту видзьобати очі.

— Гаразд. А крізь яке око ти пропустив жука: крізь це чи оце? — Легран торкнувся рукою одного, а потім другого ока Джупітера.

— Крізь оце, маса, крізь ліве, як ви наказували. — І негр тицьнув пальцем на своє праве око.

— Ага, так, тоді почнімо спочатку.

Тоді мій приятель, у божевільні якого тепер мені вже привиджувалася певна система, переставив кілочка, що позначав те місце, де впав жук, на три дюйми західніше. Простягнувши знову рулетку від стовбура дерева до кілочка, він відміряв ще п'ятдесят футів по прямій і таким чином установив нову кінцеву точку, на відстані в кілька ярдів від викопаної ями.

Цього разу Легран окреслив коло трохи більше діаметром, ніж попереднє, і ми знову заходилися копати. (...) Так минуло півтори години. І саме коли ці химери уяви цілком полонили мене, наш собака раптом знову несамовито розгавкався. (...) За кілька секунд він вигріб купу

людських кісток, що колись були двома скелетами, усуміш із металевими гудзиками та зітлілою вовняною одежею. Ще кілька ударів лопатою — і на видноті показалося лезо здорового іспанського ножа, а далі — три-чотири золотих і срібних монети.

Побачивши їх, Джупітер пройнявся нестримним захватом, але на обличчі його хазяїна проступило цілковите розчарування. Легран наполягав, одначе, щоб ми не кидали роботи. Та тільки-но він скінчив свої слова, як я упав долілиць, перечепившись ногою через велике залізне кільце, що випиналося із землі.

Тепер ми заходилися працювати куди завзятіше, і такого гарячкового збудження, як у подальші десять хвилин, я ще зроду не зазнавав. Ми очистили від землі довгасту дерев'яну скриню, яку, — судячи з того, що вона чудово збереглася й дошки не втратили твердості, — колись було оброблено якоюсь хімічною речовиною. (...) Усі ми гуртом, хоч як натужувалися, спромоглися тільки ледь зрушити скриню з місця. Нам відразу стало ясно, що втрюх ми такої ваги не подужаємо винести. На щастя, віко скрині закріплювали тільки два висувні прогоничі. Задихаючись від хвилювання, ми тремтячими руками вирвали їх. І вмить — незмірний скарб зблиснув перед нами. Коли світло ліхтарів упало в яму, від накиданої купи золота та самоцвітів сяйнуло таким блиском, що нас мало не посліпило. (...)

Легран, здавалося, геть знесилів від збудження й майже не озивався. Джупітерове обличчя на кілька хвилин зблідло, мов смерть, — якщо взагалі може збліднути негр. Він стояв не просто приголомшений, а ніби аж громом уражений. А тоді раптом упав навколішки в ямі, занурившись руками по лікті в золото, та так і завмер, немовби розкошуючи в цій незвичайній купелі. Урешті Джупітер глибоко зітхнув і прорік голосно щось на взірець монолога:

— І все це він, золотий жук! Любенький золотий жук! Маленький мій, золотенький, а я ж так його шпетив! І не сором тобі, старий негре? Ну, чого мовчиш?..

Нарешті мені довелося повернути до дійсності їх обох, і господаря, і служника: скарб же треба було забирати. Пора стояла пізня, і якби ми дуже забарилися, то не встигли б до ранку перенести все в хатину. Але голова в нас ішла обертом, і ми довго стояли й думали, не знаючи з чого починати. Нарешті ми вийняли зі скрині зо дві третини вмісту і аж тоді насилу спромоглися витягти її з ями. Вийняті скарби заховали в куцах ожини, а вартувати коло них залишили собаку, що йому Джупітер якнайсуворіше наказав будь-що не сходити з місця й не зчиняти гавкоту до нашого повернення. Після цього ми хутко рушили у зворотну дорогу, несучи із собою скриню. Не зазнавши ніяких пригод,

а тільки страшенно зморившись, десь так о першій годині ночі ми дісталися до хатини. Нас посіла така втома, що годі було й думати, аби відразу збиратися знову. Тим-то ми спершу повечеряли й цілу годину відпочивали, а вже потім, не зволікаючи більше, подалися назад у гори, захопивши із собою три міцних лантухи, що знайшлися в хатині. Близько четвертої години ми були коло ями. Поділивши решту здобичі приблизно на рівні три частини й не засипаючи ям, ми вдруге вирушили до хатини й приставили туди свою золоту ношу саме о тій порі, коли перші проблиски світанку зазоріли над верхів'ями дерев на сході. (...)

Коштовностей, накиданих у скриню натрусом, абияк, було по самі вінця... (...) Тієї ночі весь уміст скрині ми оцінили десь так на півтора мільйона доларів; подальша реалізація золота й коштовностей (собі на вжиток ми залишили їх зовсім мало) показала, що ми були надміру стримані у своїх підрахунках.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Чому оповідач вирішив допомогти Легранові, хоча й не вірив в успіх експедиції? 2. Відзначте момент, коли точка зору оповідача щодо задуму Леграна почала мінятися? 3. Як поставилися до скарбу Джупітер, Легран, оповідач? Поясніть реакцію кожного з них.

Творче завдання. Візьміть на себе роль оповідача й розкажіть про експедицію під проводом Леграна.

Коли ми переглянули весь скарб і наше гостре збудження трохи вляглося, Легран, бачивши, що мені страшенно кортить почути розгадку цієї надзвичайної таємниці, почав нарешті докладно про все розповідати.

— Ви пам'ятаєте той вечір, як я показав вам нашвидку намальований обрис жука. (...) Отож коли ви повернули мені клопоть пергаменту, я вже ладен був зібрати його й кинути у вогонь.

— Клопоть паперу, ви хочете сказати? — урвав я Леграна.

— Ні. Він і справді нагадує папір, я й сам був так думав, але почавши малювати на ньому, відразу побачив, що то дуже тонкий пергамент. Ви ж пам'ятаєте, який він був брудний. Ну, і коли я взяв його, щоб зібрати, то ненароком глянув на той малюнок, куди й ви дивились, і вкрай здивувався, бо й справді розпізнав обриси черепа на тому самісінькому місці, де я нібито малював жука. На хвилю це мене так вразило, що я не міг і думок докупити зібрати. Я ж бачив, що мій малюнок деталями дуже різнився від того, який був у мене перед очима, хоч

у цілому обриси їх і були близькі. Тоді я взяв свічку, сів у найдальшому кутку кімнати й пильніше приглянувся до пергаменту. Перегорнувши його, я побачив на звороті свій малюнок — точнісінько такий, яким його й малював. Насамперед мене взяв подив, що ось же можлива така разюча подібність, такий химерний збіг — череп на звороті пергаменту, саме під моїм жуком, і то не тільки обрисами, а й розміром до жука подібний. Кажу ж бо: дивність оцього збігу зовсім мене спантеличила на якусь хвилю. (...) Але, отямившись, я раптом виразно пригадав, що, коли я починав малювати жука, на звороті пергаменту ніяких обрисів не було. Я був певний цього, бо ж спочатку кілька разів перегортав пергамент, шукаючи чистішого куточка. І що-що, а черепа я б уже не міг не помітити. Відкриття це вразило мене навіть дужче, аніж подібність жука формою до черепа. За цим усім, безперечно, крилася якась нерозгадана таємниця...

Коли ви пішли, а Джупітер міцно заснув, я почав докладніше обмірковувати всю справу. Найперше я пригадав, за яких саме обставин пергамент потрапив до мене. На материку, за милою на схід від острова, але близько до смуги припливу ми знайшли жука. Коли я схопив його, він боляче куснув мене, і я мусив його випустити. Жук упав біля ніг Джупітерові. Той, одначе, не зразу підняв жука, а перше своїм звичаєм розглянувся туди-сюди, шукаючи листка або чогось такого, щоб було безпечніше пальцям. У цю мить Джуп, вірніше, ми обоє, завважили клопот пергаменту, що тоді мені видався папером. Він лежав, присипаний піском, і тільки крайчик його виднів назовні. Неподалік від цього місця я побачив кістяк начебто баркаса. Пролежав він тут, либонь, довгенько, бо від дерев'яного каркаса zostалися лише сліди.

Отже, Джупітер узяв той пергамент, загорнув у нього жука й дав мені. Незабаром ми рушили додому й дорогою зустріли лейтенанта Дж++. Коли я показав йому комаху, він попрохав у мене дозволу взяти її до форту. Ледве встиг я висловити свою згоду, як він уже заховав жука до кишені камізельки, а пергамент залишився в моїх руках. (...) Десь у цю, видно, хвилину я несвідомо й поклав той шматок пергаменту до кишені. Ви пам'ятаєте, що, підійшовши до столу намалювати жука, я не знайшов паперу там, де він звичайно лежав. У шухляді теж нічого не було. Тоді я почав нишпорити по кишенях — може, де трапиться старий лист, — і раптом рукою намацав пергамент. (...)

Уважайте мене за фантазера, як собі хочете, але я вже тоді відчув певний зв'язок між окремими явищами. Я з'єднав до купи дві ланки довгого ланцюга. На березі моря лежав човен, а неподалік валявся пергамент — таки пергамент, не папір! — із намальованим черепом. Ви, звичайно, спитаєте, де ж тут зв'язок? Я відповім, що череп, череп зі

схрещеними кістками під ним,— це піратська емблема. У кожній сутичці пірати виступають під прапором із зображенням черепа.

Отже, то був пергамент, а не папір. (...) Я також звернув увагу на форму пергаменту. Хоч один його ріжок і був колись обірваний, видно було, що первісно пергамент мав подовгасту форму. Це була саме така пергаментна смужка, на якій можна зробити пам'ятний запис, призначений для тривалого зберігання.

— Але ж ви самі сказали, — втрутився я, — що черепа не було на пергаменті, коли ви малювали свого жука! То як ви могли простежити якийсь там зв'язок між човном і черепом, якщо цей самий череп хтось — бозна-хто і як — намалював уже після вашого жука?

— Власне, тут і починається таємниця. Хоча якраз у цьому моменті мені було не так уже й важко її розв'язати. (...)

Надворі було холодно (рідкісний випадок, але ж який щасливий!), і в каміні палав вогонь. Я розігрівся з дороги й тому сів біля столу. Ви, однак, присунули своє крісло ближче до каміна. Тільки-но ви взяли від мене пергаменту й почали розглядати, як убіг Вовк, наш собака, він кинувся до вас і передніми лапами скочив вам на груди. Лівою рукою ви стали гладити собаку, стримуючи його запал, а ваша права рука, що з пергаментом, упала між колін, зовсім близько до вогню. (...) Ви, безперечно, знаєте, що існують, і споконвіку існували, хімічні препарати для невидимих записів на папері або на пергаменті — прочитати їх можна лише після нагрівання. Кобальтова емаль, розчинена в царській горілці й розведена в чотирикратній за вагою кількості води, дає зелений колір. Перетоплений кобальт, розріджений у селітряному спирті, дає червоний. За якийсь час, коли папір чи пергамент вихолоне, колір зникає, але знов стає видимий при нагріванні.

Тепер я почав пильно вивчати зображення черепа. Зовнішні його обриси, ті, що ближчі до країв пергаменту, проступали набагато чіткіше, ніж внутрішні. Було ясно, що тепло діяло або недостатньо, або нерівномірно. Я негайно ж розпалив вогонь і рівномірно прогрів увесь пергамент. Спершу чіткішими зробилися тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа — по діагоналі — кутку пергаменту проступили на видноті обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт.

— Ха-ха! — вирвалося в мене. — Звісно, сміятися з вас мені не випадає, півтора мільйона це занадто поважна штука, аби жартувати, але ж не думаєте ви й третю ланку доточити до ланцюга! Знайти щось спільне між піратами й кішками?! Пірати, як відомо, до хатнього затишку не вельми охочі, тож і кішки їм ні до чого.

— Але ж я кажу, що там зображена була зовсім не кішка.

— Ет, кішка чи кіт — невелика різниця.

— Невелика, але є, — сказав Легран. — Ви, можливо, чули про капітана Кіда¹. Оце ж вам кіт і Кід. Я відразу зрозумів зображення кота немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі абоощо. Я кажу «підпис», бо кота було намальовано саме в тому місці, де підписуються. А зображення черепа в протилежному по діагоналі кутку навіювало думку про герб чи печатку. Але мене збивало з пантелику те, що десь поділося головне в моєму гаданому документі: текст.

(...) — Ну, а далі що? Мені дуже кортить довідатися, що було далі!

— Отже, слухайте. Ви, безперечно, чули, що існують тисячі туманних легенд про капітана Кіда та його спільників, ніби вони позакопували свої скарби десь на Атлантичному узбережжі. В основі цих легенд мусять бути якісь дійсні факти. (...) Ви чули про якийсь більш-менш значний скарб, знайдений на узбережжі?

— Ніколи не чув.

— А проте ж багатства Кідові були незмірні, це кожен знає. І я був певен, що його скарб досі ще лежить у землі. (...) Я тоді ще більше нагрів пергамент над вогнем, але ніяких знаків не проступило. Тоді я подумав, чи не заважає, часом, бруд, і вирішив обмити пергамент теплою водою. Потому поклав його на сковороду, донизу тим боком, що з черепом, а сковороду поставив на жарівницю з деревним вугіллям. За кілька хвилин, коли сковорода добре прогрілась, я взяв пергамент і на превелику свою радість побачив розташовані в ряд начебто цифри. Я знову поклав пергамент на сковороду й зачекав ще з хвилину. Коли я зняв сковороду з вогню й узяв пергамент, запис проступив повністю — ось зараз ви й самі побачите.

З цими словами Легран нагрів пергамент і дав мені. Поміж черепом і котом видніли знаки, незграбно виведені червоним чорнилом:

5 3 ΔΔ = 3 0 5)) 6⁺ ; 4 8 2 6) 4 Δ §)) 4 Δ) ; 8 0 6⁺ ; 4 8 = 8 || 6 0)) 8 5 ; ;] 8⁺ ; : Δ + 8 = 8 3 (8 8) 5⁺ = ; 4 6 (; 8 8⁺ 9 6⁺ ? ; 8) + Δ (; 4 8 5) ; 5⁺ = 2 : + Δ (; 4 9 5 6⁺ 2 (5⁺ — 4) 8 || 8⁺ ; 4 0 6 9 2 8 5) ;) 6 = 8) 4 ΔΔ ; 1 (Δ 9 ; 4 8 0 8 1 ; 8 : 8 Δ 1 ; 4 8 = 8 5 ; 4) 4 8 5 = 5 2 8 8 0 6⁺ 8 1 (Δ 9 ; 4 8 ; (8 8 ; 4 (Δ ? 3 4 ; 4 8) 4 Δ ; 1 6 1 ; : 1 8 8 ; Δ ? ;

— Але мені щось від цього анітрохи не проясніло, — промовив я, віддаючи Легранові пергамент. — Навіть за всі коштовності Голконди² я б не зміг розгадати цієї загадки.

¹ Кід (Кідд) Вільям (бл. 1650–1701) — капітан королівського англійського флоту, який став піратом і закінчив своє життя на лондонській шибениці.

² Голконда — індійська держава XVI–XVII ст., у якій видобували багато алмазів. Вона стала символом незліченних багатств, самоцвітів і виробів із них.

(...) — Ці знаки й цифри утворюють шифр, тобто в них криється певний зміст. Але з того, що я чув про Кіда, можна було зробити висновок, що він не здатний був укласти вигадливої криптограми. Отож я вирішив, що цей код не складний. (...) У даному разі, як і завжди при шифрованих записах, найперше постало питання про мову. (...) Зображений кіт означав, що йдеться про капітана Кіда, англійця, котрий, звісна річ, користувався англійською мовою. (...) Наразі, отже, я зупинився на англійській мові. Як ви бачите, запис на пергаменті не має поділу на слова, що значно ускладнює завдання. Якби текст не йшов усуціль, я почав би з того, щоб відшукати й зіставити найкоротші слова, і, натрапивши на слова з однієї літери, як-от англійське «I» (займенник «я»), уважав би, що успіху досягнуто. Але оскільки поділу на слова не було, то спершу мені довелося підрахувати, які знаки вжито частіше, а які рідше. Підрахунки дали таку таблицю:

Знак «8» ужито 34 рази,	«1» — 7 разів,
«;» — 27 разів,	«0» — 6 разів,
«4» — 19 разів,	знаки 9 і 2 — по 5 разів,
«)» — 16 разів,	знаки : і 3 — по 4 рази,
«?» — 15 разів,	«?» — 3 рази,
«+» — 14 разів,	« » — 2 рази,
«5» — 12 разів,	знаки §, — і] по 1 разу.
«6» — 11 разів,	
«=» — 8 разів,	

В англійській мові, як відомо, на письмі найчастіше зустрічається літера *e*. У міру дедалі меншої частотності літери розташовуються так: *a o i d h n r s t u y c f g l m w b k p q x z*. Літеру *e*, однаке, уживають куди частіше від інших, узагалі важко знайти речення, де б вона не переважала. (...)

Отже, можемо вважати, що 8 — це *e*. Далі, з усіх англійських слів найуживаніше *the*, означений артикль. Тепер подивімося, чи не знайдемо тут сполучень трьох, щоразу розташованих у тій самій послідовності знаків, з яких останнім знаком було б 8. Якщо знайдемо такі сполучення, вони найімовірніше означатимуть слово *the*. Придивившись, ми й справді знаходимо не менше як сім разів повторене сполучення знаків ;48. Таким чином, можемо вважати, що крапка з комою — це *t*, 4 — це *h*, а 8 — це *e*. У цьому останньому ми вже добре пересвідчилися. Це вже посуває нас набагато вперед.

Розшифрувавши ціле одне слово, ми можемо встановити перші й останні літери багатьох інших слів, що дуже важливо. Ось візьмімо

хоча б передостаннє сполучення; 48 — це майже на самому кінці. Перший після 8 знак, крапка з комою, як ми знаємо, починає нове слово. З шести подальших, після *the*, знаків п'ять нам уже відомо. Підставляємо замість знаків літери і, замінивши невідому літеру крапкою, записуємо: *t.eeth*.

Літери *th* доводиться відразу відкинути, бо такого закінчення не має жодне англійське слово зі стількох літер, що починається з *t*. У цьому легко пересвідчитись, підставляючи на порожнє місце одну по одній усі літери абетки. Залишається, отже, *t.ee*.

Перебравши, якщо потрібно, усю абетку, знаходимо єдине можливе прочитання — *tree*, тобто «дерево». Маємо, таким чином, ще одну літеру — *r*, зображену в шифрі як (, і можемо прочитати вже два слова поспіль: *the tree*.

Трохи далі бачимо знову сполучення; 48, тобто *the*. Випишимо тепер цей уривок тексту поміж відомими нам словами: *the tree*; 4 (Δ ? 3 4 *the*.

Підставивши вже розшифровані літери, маємо: *the tree thr Δ ? 3h the*
З крапками замість невідомих літер уривок виглядатиме так: *the tree thr . . . h the*

Тут відразу напрошується слово *through*, «через», що дає нам ще три літери — *o*, *u* і *g*, зашифровані відповідно знаками Δ ? і 3.

Пильно приглянувшись тепер до сполучень розшифрованих уже знаків у криптограмі, знаходимо неподалік від початку запис 83(88, тобто *egree*, що, безперечно, означає слово *degree* («градус») без першої літери. Звідси маємо ще одну літеру — *d* (знак =).

Поминувши чотири знаки після слова *degree*, бачимо сполучення ;46(;88+, або ж, якщо під розшифровані знаки підставити літери, а нерозшифрований знак замінити на крапку — *th.rtee*.

На думку відразу спадає слово *thirteen*, тобто «тринадцять», що дає нам ще дві нових літери, *i* та *n*, у криптограмі відповідно 6 та +.

Звертаємося тепер до початку шифрованого запису: 53 ΔΔ =
Після підстановки одержуємо: *good*.

Звідси бачимо, що перший знак — це *a*, неозначений артикль, а перші два слова — це *A good* («добрий»).

Щоб уникнути плутанини, складемо табличку розшифрованих знаків, розташувавши їх за абеткою:

5 означає a	6 — i
= — d	+ — n
8 — e	Δ — o
3 — g	(— r
4 — h	? — t

Розшифровано, отже, десять найважливіших літер. Гадаю, немає потреби докладно зупинятися на тому, як я розшифрував решту. В усякому разі, ви, мабуть, переконалися, що такого роду криптограми не дуже важко розгадувати, знаючи їх будову. Але майте на увазі, що ця криптограма належить до найпростіших. Залишається дати вам повний текст розшифрованого запису на пергаменті. Отже, прошу:

«A good glass in the Bishop's hostel in the Devil's seat twenty one degrees and thirteen minutes northeast and by north main branch seventh limb east side shoot from the left eye of the death's-head a bee-line from the tree through the shot fifty feet out».

(«Добре скло в єпископовім заїзді на чортовім сідалі двадцять один градус і тринадцять минут північ–північ–схід головний сук сьома гілляка східний бік стріляй з лівого ока мертвої голови пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів»).

(...) — Я бачив, що укладач криптограми зумисне писав усі слова всуціль, щоб важче було її розгадати. Ну, а коли за таке діло береться хтось не аж надто тямущий, він майже неодмінно переборщить. Там, де йому в процесі писання трапляється кінець речення чи слова, він конче намагатиметься дальший знак поставити якнайближче до попереднього. Ось пригляньтесь до криптограми, і ви легко помітите п'ять таких місць. Виходячи з цього, я так помежував текст:

«Добре скло в єпископовім заїзді на чортовім сідалі — двадцять один градус і тринадцять минут — північ–північ–схід — головний сук сьома гілляка східний бік — стріляй з лівого ока мертвої голови — пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів».

— Проте від цього межування мені зовсім не стало ясніше, — сказав я.

— У перші дні мені теж так само, — відповів Лєгран. — А тим часом я заходився ревно розпитувати кожного, чи не знає хто поблизу Салівенового острова будівлі під назвою «єпископів заїзд». Нічого не довідавшись, я вже мав намір розширити смугу обстежень і повести їх систематичніше, коли це одного ранку мені раптом спало на думку: а може, цей «єпископів заїзд» якось стосується давнього роду Біскопів, що колись володів старовинною садибою за чотири милі на північ від

Кадр із кінофільму
«Золотий жук». Франція, 1981 р.
Режисер М. Рене

острова. Я подався на плантацію й розпитав тамтешніх старих негрів. Нарешті одна старенька бабуся сказала, що чула про такий собі «єпископів заїзд» і, може, навіть і покаже мені туди дорогу, тільки, що то зовсім не заїзд, ані шинок, а просто висока скеля.

Я пообіцяв їй добре віддячити за клопіт, і вона, трохи повагавшись, погодилася провести мене. Знайшли ми те місце без будь-яких труднощів, і, відпустивши негритьянку, я став розглядатися довкола. «Заїзд» виявився нагромадженням диких урвищ і скель, найвища з яких стояла трохи осторонь і скидалася на штучну споруду.

Я видерся на вершечок цієї скелі й зупинився, не знаючи, що ж робити далі.

Коли я так роздумував, погляд мій упав на вузький прискалок на східному узбіччі скелі, деś так за ярд нижче від вершини. Цей прискалок виступав наперед дюймів на вісімнадцять і був не більш як фут завширшки, а заглибина в скелі саме понад ним робила його трохи подібним до крісла з увігнутою спинкою, що були модні за наших прадідів.

Я здогадався, що це і є «чортове сідало», згадане в криптограмі; тепер таємниця була неначебто розв'язана.

«Добре скло», ясна річ, означало не що інше, як підзорну трубу — моряки часто вживають слово «скло» в такому значенні. Отже, тут, як я відразу збагнув, треба було вдатися до підзорної труби, до того ж дивитись у неї з точно визначеної позиції. А «двадцять один градус і тринадцять мінут» та «північ—північ—схід» означали, безперечно, спрямування труби. Страшенно збуджений своїми відкриттями, я поспішив додому, озброївся підзорною трубою й вернувся на скелю. (...) Піднісши трубу під кутом деś так у двадцять один градус, став обережно водити нею вгору-вниз, аж поки увагу мою привернув круглий отвір чи то просвіт у листі величезного дерева, що вдалині підносилося над усіма своїми сусідами. Посеред того просвіту я помітив білу цятку, але що воно таке, спершу не міг розгледіти. Відрегулювавши фокус труби, я глянув ще раз і побачив, що то людський череп. Це відкриття так підняло мені настрій, що й уся загадка видалася розгаданою. Адже ясно було, що слова «головний сук, сьома гілляка, східний бік» могли означати лише розташування черепа на дереві, а вказівка «стріляй з лівого ока мертвої голови» також дозволяла тільки одне тлумачення, коли йшлося про пошук захованого скарбу. Я міркував так: якщо опустити до землі кулю, пропущену крізь лівий очний отвір черепа, і провести пряму лінію від найближчої точки стовбура через «постріл» (тобто місце, куди впала куля) далі на п'ятдесят футів, то саме там і буде місце, де ймовірно закопано скарб. (...)

— Коли ми вперше копали, — сказав я, — то схибили місцем, певно, через те, що Джупітер з дурного свого розуму опустив жука із правої очниці черепа замість лівої, так?

— Саме через це. На місці нашого «пострілу», тобто, де ми забили кілочок під деревом, відхилення становило тільки зо два дюйми, і якби скарб там було й закопано, така похибка анітрохи б не зашкодила. Але ж «постріл» і найближча точка дерева вказували тільки напрямом, тож що далі ми відходили від дерева, більшало й відхилення, і за п'ятдесят футів відстані скарб залишився зовсім осторонь. Якби не моє найглибше переконання, що скарб таки справді був десь неподалік, уся наша праця пішла б намарне. (...)

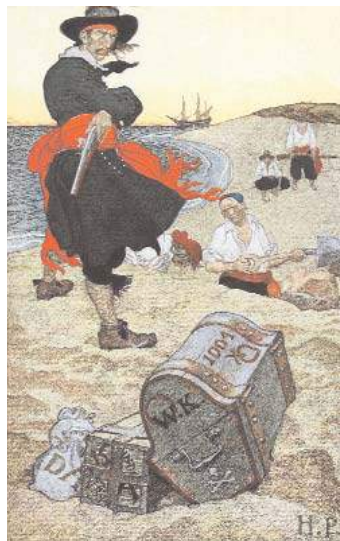
— А цей ваш проречистий тон, оці вимахування жуком? Це щось украй дивне. Я був певний, що ви збожеволіли. І чом ви хотіли опустити з очниці черепа неодмінно жука, а не кулю?

— Та, щиро кажучи, мене трохи роздратували ваші натяки, що я, мовляв, з'їхав з глузду, тож я нишком поклав собі відплатити вам невеличкою містифікацією. Через це я й вимахував жуком, і через це ж таки надумав опустити його з дерева. До речі, на цей намір наштотувало мене якраз ваше зауваження, що жук дуже важкий.

— Ага, розумію. Тепер залишається тільки ще одне з'ясувати. Оці скелети, що в ямі, — звідки вони могли взятися?

— Про це я знаю не більше за вас. Можливе, одначе, лиш одне правдоподібне пояснення — хоча й страшно уявити собі таку нелюдську жорстокість. Звісна річ, Кідові — якщо це справді Кід заховав скарб, у чому я не маю сумніву, — Кідові хтось мусив допомагати в цій роботі. А коли основну частину роботи було виконано, він, мабуть, вирішив, що усунути зайвих свідків не завадить. Два-три удари кайлом, коли його помічники ще поралися в ямі, — і було вже по всьому. А проте, може, тих ударів знадобилося десятків, хто зна...

(Переклад Ростислава Доценка)

Г. Пейл. Ілюстрація до оповідання Е. По «Золотий жук». 1893 р.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. З'ясуйте символічне значення назви оповідання «Золотий жук». 2. Який же золотий жук «укусив» Леграна? Чи була то «золота лихоманка» чи щось інше? 3. Що допомогло Легранові знайти

скарб? Золотий жук? Розум? Чи його фантазія? Запропонуйте й обґрунтуйте власну відповідь.

Порівнюємо. 1. Що єднає образи автора й оповідача? 2. Чим відрізняються образи оповідача та Леграна, оповідача й автора? 3. Доведіть, що оповідач — людина освічена, культурна. 4. Як оповідач сприймав Леграна протягом твору? Визначте (за текстом) етапи зміни ставлення оповідача до головного героя твору.

Творче завдання. 1. Складіть послідовний план роздумів Леграна. 2. Спробуйте «перевтілитися» в Леграна й розкрийте від його імені таємницю скарбу, не порушуючи логіки його думки. 3. Створіть епілог до твору (*усно*).

Краса слова

Едгар По жив у світі, де панувала влада золота. Але постійно борючись із бідністю, письменник не сприймав надмірного практицизму й прагматизму своїх співвітчизників. Світові, де панував культ грошей, він протиставив світ людської уяви й розуму. Саме тому його герої вирізняються з-поміж середовища. Вони не такі, як усі. Письменник любив створювати загадкові ситуації, але ще цікавіше йому було стежити за людиною, таємними порухами душі особистості, як вона виявляє себе за тих чи інших обставин. Отже, які ж вони, герої Едгара По — люди у «найвинятковіших обставинах»?

- Охарактеризуйте героїв оповідання «Золотий жук» (Леграна, Джупітера, оповідача). За допомогою яких художніх засобів письменник розкриває їх душевний стан, переживання, настрої, думки?

Перевірте себе

1. Визначте провідну тему й ідею оповідання «Золотий жук». 2. Назвіть частини сюжету оповідання. Дайте їм назви. 3. Дайте оцінку особистості Леграна. Що автор утверджує в цьому образі? 4. Яким зображується Легран на початку й наприкінці твору? 5. Виявіть ознаки детективу в оповіданні «Золотий жук». 6. Напишіть епілог до твору: «Як склалася в подальшому доля персонажів оповідання “Золотий жук”?». 7. Створіть власну криптограму (*українською або англійською мовою*) на підставі того, що ви дізналися про творчість Е. По. Запропонуйте її для розгадування в класі..

Радимо прочитати

По Е. Золотий жук: Оповідання та повісті / Переклади з англ. — К., 2001.

Артур КОНАН ДОЙЛ

1859–1930

Найбільша сила на світі — це сила людського інтелекту.

Рей Бредбері

Сторінки життя і творчості

В історії світової літератури є образи, які ніколи не вмирають. Серед них ті, які сприймаються читачами як цілком реальні, — герої Артура Конан Дойла — сищик Шерлок Холмс і його друг доктор Ватсон. У чому ж секрет популярності творів про Шерлока Холмса? Про це дуже добре сказав сам письменник: «Я люблю свого героя за те, що він перемагає не фізичною силою й не зброєю, а виключно розумом». Отже, детективи про Шерлока Холмса уславляють людський розум і його безмежні можливості на шляху подолання зла.

Артур Ігнатіус Конан Дойл народився 22 травня 1859 р. в м. Единбурзі (Шотландія). Його батько, Чарльз Алтамонт Дойл, був архітектором і художником. Мати, Мері Фолі, прищепила синові любов до літератури й лицарських традицій, на які багата історія Шотландії.

Після навчання в школі та коледжі хлопець у 1876 р. вступив до Единбурзького університету, після закінчення якого в 1881 р. отримав диплом бакалавра медицини. Він мав широку медичну практику, але знаходив час і на подорожі. Як лікар побував навіть в Арктиці й Африці. Артур Конан Дойл мав багату творчу уяву й великий талант розповідача, тому невдовзі література стала його основною професією, заради якої він полишив медицину. Утім, його герой доктор Ватсон увібрав у себе досвід мандрівок і лікарської практики автора. Деякі риси Шерлока Холмса — пристрась до всього незвичайного, логічне мислення та бажання захистити скривджених — теж від його творця.

Перші твори про Шерлока Холмса А. Конан Дойл почав писати на початку

Зуважте

Справжнє прізвище письменника — Дойл, а Конан — одне з його імен, проте в зрілому віці він став використовувати його як частину прізвища — Конан Дойл. Зустрічаються різні варіанти написання літературного імені письменника: Конан Дойль, Конан-Дойль, Конан-Дойл.

1880-х років, але до великого успіху було ще далеко. У 1892 р. вийшла друком збірка оповідань *«Пригоди Шерлока Холмса»*. Потім таких збірок буде ще декілька: *«Спогади про Шерлока Холмса»* (1892–1893), *«Повернення Шерлока Холмса»* (1905), *«Випадок із судової практики Шерлока Холмса»* (1927). Окрім того, були надруковані й окремі детективні повісті: *«Собака Баскервілів»* (1901–1902), *«Долина жахів»* (1914–1915). А ще історичні й фантастичні романи... Однак прославився А. Конан Дойл саме своїми детективами, творами про Шерлока Холмса й доктора Ватсона.

Життя письменника обірвалося 7 липня 1930 р. в м. Кроуборо неподалік від Лондона. На його надгробку вирізьблені слова: «Вірний, як сталь, прямий, як клинок» (“Stell true, blade straight”).

У м. Лондоні знаходиться Музей Шерлока Холмса (The Sherlock Holmes Museum). Згідно з творами митця, Шерлок Холмс і його друг доктор Ватсон жили у квартирі на вулиці Бейкер-стріт, 221b (221b, Baker street) у період з 1881 по 1904 р. Але такої адреси насправді тоді не існувало. Наразі під таким номером розташований музей популярного в усьому світі сищика. За допомогою Інтернету вийдіть на сайт Музею Шерлока Холмса й здійсніть віртуальну екскурсію.

- Яка атмосфера панує в домі на Бейкер-стріт?
- Які експонати, відомі вам із книжок письменника, привернули вашу увагу?

Музей Шерлока Холмса.
м. Лондон

Цикл (з грецьк. *коло*) — сукупність художніх творів, які об'єднані задумом автора, наскрізними героями, ідеями, сюжетно-композиційними особливостями, мотивами, формою оповіді.

Пістрява стрічка (1883)

Коментарі. Як літературний герой, Шерлок Холмс має свою біографію й риси характеру. Усе життя він присвятив боротьбі зі злочинністю. Гроші, кар'єра, слава не мали для нього значення. Він брався за кримінальні справи не задля грошей, а щоб за допомогою свого «дедуктивного методу» допомогти тим, хто страждає від зла. «Дедуктивний метод» Шерлока Холмса полягає в ретельному збиранні фактів, їх аналізі, а також уважному вивченні психології і мотивів людських учинків. Через оповідача — доктора Ватсона — письменник повідомляє читачам про всі подробиці, пов'язані

зі злочиним чи таємницею, але їх може з'єднати в одне ціле тільки інтелект Шерлока Холмса, котрий робить на підставі побаченого й почутого обґрунтовані висновки.

Історія Хелін Стоунер, яка потерпала від жорстокості вітчима, викликала інтерес у Шерлока Холмса своєю незвичайністю. Великий детектив рятує дівчину, покаравши злочинця його ж «засобом» убивства.

С. Педжет. Шерлок Холмс і доктор Ватсон на Бейкер-стріт. 1903 р.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Виразно прочитайте портрет Хелін Стоунер. Що в її вигляді свідчило про те, що дівчину охопив жах? 2. Кого вона боялася? 3. Як ви думаєте, що в цій історії зацікавило Холмса й змусило його взятися за цю справу? 4. Чому Грімсбі Ройлотт приїхав до Лондона? 5. Чи помигся він свого? 6. Що чекало на героїв у маєтку Грімсбі Ройлотта? 7. Як Шерлок Холмс розкрив таємницю й урятував жінку від смерті?

Для обговорення. 1. Які риси характеру Шерлока Холмса та доктора Ватсона виявилися в цьому оповіданні? 2. Про які факти чи подробиці злочину знав доктор Ватсон, але не помітив їх?

Творче завдання. 1. Перекажіть від імені Хелін Стоунер історію, яка прозвучала на Бейкер-стріт. 2. Розкажіть від імені доктора Ватсона про подальші дії Шерлока Холмса. 3. Усно опишіть кімнату Грімсбі Ройлотта. Як помешкання характеризує господаря? 4. Уявіть себе детективом і складіть «досьє» на кожного з персонажів твору.

Спілка рудих (1890)

Коментарі. Шерлок Холмс мав талант до розгадування всіляких таємниць. Він був людиною обдарованою й в інших галузях, зокрема обізнаний у галузі мистецтва, умів грати на скрипці, сам писав музику. Як натура творча, Шерлок Холмс ставився до «дедуктивного методу» теж як до мистецтва, виявляючи високу професійність у розслідуваннях злочинів.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Що привернуло увагу Шерлока Холмса в історії Вілсона? 2. Знайдіть описи портретів персонажів. Виразно прочитайте їх. Яку роль відіграє портрет у сюжеті твору? 3. Як Шерлок Холмс здогадався про місце та час злочину? 4. Як він вирішив запобігти злочину? 5. Знайдіть у тексті цитати, які свідчать про: а) сміливість Шерлока Холмса; б) любов до мистецтва; в) спостережливість; г) уміння робити висновки з різноманітних фактів.

Порівнюємо. Порівняйте образи Шерлока Холмса й доктора Ватсона.

Книжка і комп'ютер. Про Шерлока Холмса та доктора Ватсона створено чимало кінофільмів. У популярний цикл «Пригоди Шерлока Холмса та доктора Ватсона» з акторами В. Лівановим і В. Соломінім (*Росія, 1980, режисер І. Масленников*) входять такі стрічки: «Шерлок Холмс і доктор Ватсон», «Пригоди Шерлока Холмса та доктора Ватсона», «Собака Баскервілів», «Скарби Агри», «Двадцяте століття починається». А у 2010-х роках студією ВВС (*Велика Британія, режисери С. Моффат і М. Гетіс*) створено сучасний цикл «Шерлок» за мотивами творів А. К. Дойла, головні ролі в якому виконали Б. Камбербетч і М. Фрімен.

- За допомогою Інтернету подивіться фільми про Шерлока Холмса та доктора Ватсона (2–3 за вибором).
- Наскільки вони відтворюють авторський задум? А в чому розвивають його? На підставі власного досвіду розкажіть про втілення образів Артура Конан Дойла в різних видах мистецтва. Якщо ви володієте навичками роботи з комп'ютером, підготуйте презентацію.

Кадр із кінофільму
«Пригоди Шерлока Холмса
та доктора Ватсона»
Росія, 1980.
Режисер І. Масленников

Краса слова

У кожного автора детектива є власні засоби створення атмосфери таємничості. Є такі засоби і в письменника А. Конан Дойла. Серед них — використання різних точок зору на одну й ту саму подію чи факт.

- Знайдіть подібні приклади в прочитаних вами оповіданнях.

Перевірте себе

1. Розкажіть про історію створення циклу про Шерлока Холмса та доктора Ватсона. 2. Назвіть ознаки циклу, виявіть їх у прочитаних вами творах. 3. Доведіть, що прочитані вами оповідання є детективами. 4. Які ідеї утверджуються у творах про Шерлока Холмса? 5. Охарактеризуйте образи Шерлока Холмса та доктора Ватсона. Визначте засоби їх створення.

Радимо прочитати

Дойл Артур Конан. Пригоди Шерлока Холмса / Переклад з англ. Миколи Дмитренка. — К., 2009.

НОВЕЛА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР

З історії жанру. Одним із малих оповідних жанрів є новела. Витоки новели сягають у XIII–XIV ст. В європейській культурі то була епоха *Відродження* (або *Ренесанс*). Тоді в 1281 р. в Італії з'явилася збірка під назвою «*Новеліно*», де було вміщено понад сто різноманітних оповідок, де йшлося про цікаві випадки з життя городян. Хто був автором цієї збірки, достеменно невідомо. Імовірно, вона мала багатьох авторів, а хтось один потім зібрав і записав ті історії, які люди переказували одне одному на міських площах і вулицях. Значним кроком в утвердженні жанру новели була творчість італійського письменника Джованні Боккаччо. Талановитими авторами новел були: у XIX ст. — Едгар Аллан По, Вашингтон Ірвінг, Проспер Меріме (*США*), Ернст Теодор Амадей Гофман (*Німеччина*), Антон Чехов (*Росія*) та ін; у XX ст. — Іван Бунін (*Росія*), Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський (*Україна*), Акутагава Рюноске (*Японія*), Герберт Джордж Уеллс (*Англія*) та ін.

Ознаки новели. Новела є невеликим за обсягом твором, у ній небагато персонажів і, як правило, одна сюжетна лінія, не розгалужена, не переобтяжена описами й характеристиками. Новела дуже подібна до оповідання. Утім, на відміну від оповідання, вона відзначається гостротою й напруженістю дії,

Пінтуріккіо.
Портрет хлопчика.
Близько 1500 р.

О. Глац.
За читанням. 1836 р.

несподіваним перебігом подій і незвичайним фіналом. Отже, новелі властиві незвичайність, оригінальність явища, що зображується у творі, гострота сюжету, несподівана розв'язка, а також яскравість і влучність художніх засобів, серед яких велику роль відіграють символи, виразні деталі, підтекст. Внутрішній світ персонажів у новелі показаний не прямо, а через прихований смисл подій, образів і ситуацій. Йоганн Вольфганг Ґете писав: «Новела є ніщо інше, як нечувана подія». Едгар По визначив одну з провідних ознак новели — «єдність ефекту або враження». Антон Чехов уважав головним у новелі лаконізм (тобто мінімум словесних засобів) і при тому широчінь думки.

Хоча новела відрізняється від оповідання цілою низкою ознак, ці жанри не можна протиставляти. Нерідко їх важко відокремити навіть у творчості одного письменника. Так, у деяких оповіданнях Дж. Лондона, Е. По та інших можна знайти й ознаки новели.

Види новел. Існують такі різновиди новел, як *психологічна* (побудована на розкритті особливостей характерів персонажів), *філософська* (порушує важливі питання сенсу буття людини), *фантастична* (де є фантастичні події), *гумористична* чи *сатирична* (де зображуються комічні ситуації, смішне в характерах персонажів) тощо. Нерідко різновиди новел можуть перехрещуватися між собою, що є цілком природно для літератури, у якій художній твір є багатозначним явищем.

Новела (з італ. *novella* — новина) — невеликий за обсягом епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Перевірте себе

1. Дайте визначення новели. 2. Назвіть жанрові ознаки новели. 3. Яких представників жанру новели у світовій літературі ви знаєте? 4. Визначте подібність і відмінність між оповіданням і новелою. 5. Які оповідання, що ви прочитали, можна назвати новелами? Поясніть свою думку.

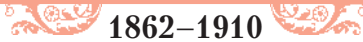

О. ГЕНРІ

1862–1910

Життя — не трагедія і не комедія. У ньому поєднуються і комічне, і трагічне одночасно.

О. Генрі

Сторінки життя і творчості

Уже понад століття, читаючи твори американського письменника О. Генрі, людство сміється й водночас сумує. До новел митця хочеться повертатися в різні періоди життя. У них ми вчимося милосердя, любові й мудрості.

Справжнє ім'я письменника — *Уїльям Сідні Портер*. Він народився *11 вересня 1862 р. в м. Грінсборо (штат Північна Кароліна, США)*. Його батька, лікаря за професією, шанували в місті за знання й співчутливе ставлення до хворих. Мати рано померла, залишивши сиротами трьох маленьких синів.

Після смерті матері вихованням Уїльяма займалася тітка Евеліна Портер, яка керувала в Грінсборо приватною школою для дівчаток. Саме в школі тітоньки Уїльям прочитав твори В. Скотта, Ч. Діккенса, А. Дюма та В. Гюго, які залишилися його улюбленими книжками на все життя. Згодом хлопець почав працювати в аптеці свого дядька.

Коли Уїльямові виповнилося двадцять років, він погодився на пропозицію друга — доктора Джеймса Холла — поїхати до Техасу, де той мав невеличке ранчо. Невдовзі юнак навчився їздити верхи, купив модний ковбойський капелюх і розмовляв іспанською мовою не гірше, аніж місцеві ковбої. Саме тут він написав перші гумористичні оповідання.

Пізніше У. Портер оселився в м. Остіні — столиці Техасу. Він часто змінював професії, шукаючи справу до душі. Одного разу юнак побачив на вечірці красуню Атол Естес Роуч і закохався.

Молоді люди обвінчалися. Атол була лагідною, чуйною, турботливою й ціле-

Америка 1930-х років

Зауважте

Що означає псевдонім письменника, достеменно не відомо. За однією з версій, його походження пов'язане з фармацевтичним довідником, який написав Етьєн Оссіан Генрі. Працюючи в аптеці, Уїльям Портер часто користувався цією книжкою. За іншою версією, псевдонім митця походить із вигуку «Oh, Henry!», який часто звучав на адресу шкідливого кота Генрі. Той кіт мешкав в остінського друга письменника — Джозефа Гаррела, у родині якого Уїльям жив у 1884–1887 рр.

спрямованою дружиною. Під її впливом Уїльям почав серйозно працювати над оповіданнями й друкувати їх у місцевих газетах. Фінансовий стан молодого родина покращився — У. Портер працював бухгалтером-касіром Остінського національного банку. Проте ревізія в банку обернулася трагедією для молодого подружжя. За порушення у веденні бухгалтерської документації Уїльямі загрожувало ув'язнення, і він вирішив утекти спочатку до Нового Орлеану, а потім у Гондурас. Так почалися найважчі часи в його житті.

Можливо, Портер якось би влаштувався на півдні Америки, знайшов би згодом прибуткову справу, але змушений був повернутися. Дізнавшись, що дружина помирає, Уїльям, незважаючи на небезпеку, приїхав додому.

Атол померла в нього на руках. Одразу після похорону У. Портера заарештували. Почалися довгі роки ув'язнення, які остаточно сформували нового американського письменника — О. Генрі. Саме такий псевдонім узяв собі Уїльям Портер.

За три роки, проведених за ґратами, він зіткнувся із сотнями людей, які втратили надію на кращу долю. Своїми творами О. Генрі намагався допомогти їм повернути втрачені почуття, подолати темряву, запалював вогник надії. Перше оповідання *«Різдвяний подарунок Діка-свистуна»* він відправив до журналу, сподіваючись заробити на різдвяний подарунок для дочки Маргарет. І автору пощастило!.. Він отримав гроші, на які купив подарунок для дочки.

Незабаром літературна Америка помітила письменника О. Генрі, навіть не знаючи, хто ховається за псевдонімом. У 1902 р. митця запросили працювати до нью-йоркського журналу. Він переїхав до великого міста, його ім'я стало відомим в усій країні. У 1904 р. вийшов роман письменника *«Королі і капуста»*, у 1906 р. — перша збірка новел *«Чотири мільйони»*. Пізніше було ще сім збірок, у яких ідеться про героїв, яких доля випробовує різними обставинами, а нерідко кидає на самісіньке дно суспільства. Однак герої О. Генрі не втрачають справжніх почуттів і людяності. Цим вони нам і цікаві.

Дари волхвів (1905)

Коментарі. Біблійний сюжет про поклоніння волхвів Ісусу Христу розпочинає кожне з чотирьох Євангелій (Новий Заповіт). Волхви — це мудреці, які по зірках дізналися про народження Ісуса Христа й прийшли йому вклонитися. На знак благоговіння перед Ісусом Христом, котрий мав урятувати людство, волхви принесли йому *золото* (як новому Царю Іудейському), *ладан* (ароматична смола з ладанного дерева, що росте на Аравійському півострові й у Східній Африці, нині використовується під час богослужінь) і *смирну*, або *мірру* (спеціальний бальзам, мазь, яким змащували в давнину тіло небіжчика). Отже, золото символізувало народження духовного Царя для людей, ладан указував на божественне походження Ісуса, а смирна була дана йому як людині, що є смертною. Волхви своїми дарами започаткували традицію різдвятих подарунків, кожен з яких повинен даруватися від щирого серця й з великою любов'ю.

І. Босх. Дари волхвів. 1510 р.

Один долар вісімдесят сім центів. Це було все. Із них шістдесят центів — монетками по одному центу. Вона відвойовувала кожну монетку, торгуючись із бакалійником, зеленярем, м'ясником так запекло, що аж вуха палали від мовчазного осуду її скупості, викликаной надмірною ощадливістю. Делла тричі перелічила гроші. Один долар вісімдесят сім центів. А завтра Різдво.

Що було діяти — хіба впасти на стару, потерту маленьку кушетку й заплакати. Так Делла і зробила. З цього маємо дійти повчального висновку, що життя складається зі сліз, зітхань, усмішок, причому зітхань переважають.

Поки господиня переходить поступово від першої стадії до другої, огляньмо її господу. Мебльована квартира за вісім доларів на тиждень. Не можна сказати, що вона зовсім убога, але щось спільне з цим поняттям, безперечно, має.

Унизу, у вестибулі, скринька для листів, у щілину якої не ввійшов би жоден лист, і кнопка електричного дзвоника, з якої жодному смертному не пощастило б витиснути ніякого звуку. На дверях була ще прикріплена картка з написом «М-р Джеймс Діллінгем Янг».

Слово «Діллінгем» розтягнулося на всю довжину в той недавній час процвітання, коли власник цього імені одержував тридцять доларів на

тиждень. Тепер він заробляв тільки двадцять доларів, і літери в слові «Діллінгем» поблякли, немовби серйозно замислились, чи не скоротитись їм до скромного, без претензій «Д». Та хоч коли містер Джеймс Діллінгем Янг, приходячи додому, піднімався у свою квартиру на верхньому поверсі, його завжди зустрічав вигук «Джим!» і гарячі обійми місіс Джеймс Діллінгем Янг — її ви вже знаєте як Деллу. А це й справді так гарно!

Делла перестала плакати й провела пуховкою по щоках. Вона стояла біля вікна, сумно дивлячись на сірого кота, який прогулювався по сірому паркану в сірому дворі. Завтра Різдво, а в неї тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Вона місяцями економила буквально кожен цент, і ось це все, що вдалося зібрати. За двадцять доларів на тиждень далеко не заїдеш. Витрати були більші, ніж вона розраховувала. Витрати завжди більші. Тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Її Джимові! Багато щасливих годин провела вона, роздумуючи, що б таке подарувати йому на Різдво. Щось особливе, рідкісне, коштовне, хоч трохи гідне високої честі належати Джимові.

Між вікнами кімнати стояло трюмо. Можливо, вам ніколи не випало дивитися в трюмо у восьмидоларовій мебльованій квартирі. Дуже худа й дуже рухлива людина, спостерігаючи швидко зміну своїх відображень у його довгих і вузьких дзеркалах, може дістати досить точне уявлення про свою зовнішність. Делла була струнка, і їй пощастило опанувати це мистецтво.

Вона раптом одійшла від вікна й зупинилася перед дзеркалом. Очі її сяяли, як діаманти, але за якихось двадцять секунд лице втратило свої кольори. Вона хутенько висмикнула шпильки й розпустила своє довге волосся.

У подружжя Джеймс Діллінгем Янг було дві речі, якими вони дуже пишалися. Одна — це золотий годинник Джима, що належав колись його батькові та дідові, друга — волосся Делли. Якби цариця Савська¹ жила в будинку навпроти, Делла часом, помивши голову, сушила б своє волосся біля вікна, щоб затьмарити блиск оздоб і коштовностей її величності. Якби цар Соломон був швейцаром у будинку, де вони жили, і зберігав би всі свої скарби в підвалі, Джим, проходячи повз нього, завжди діставав би свій годинник, щоб побачити, як Соломон рве собі бороду від заздрощів.

---

¹ *Царіця Савська* — цариця однієї з найбагатших країн у Південній Аравії. Згідно з біблійними переказами, вона піднесла Соломону дорогоцінні дарунки, щоб той навчив її божественної мудрості.

Прекрасне волосся Делли розсипалося каштановими хвилями, сяючи, мов струмені водоспаду. Воно спадало нижче її колін і вкривало, наче плащем, майже всю її постать. Потім вона знову, нервуючи й поспішаючи, підібрала його. Завагавшись, постояла якусь мить нерухомо, і дві чи три сльози впали на потертий червоний килим.

Мерщій надіти старенький коричневий жакет і старенький коричневий капелюшок! Махнувши спідницею, Делла кинулася до дверей і вибігла з дому на вулицю, а в очах у неї ще поблискували діамантовими краплями сльози. (...)

Вона зупинилася перед дверима з вивіскою: «М-м Софроні. Найрізноманітніші вироби з волосся». Делла вибігла на другий поверх і спинилася, переводячи дух, серце її швидко билосся.

Мадам Софроні була здоровенна білява жінка із сухими манерами.

— Чи не купите ви моє волосся? — спитала Делла.

— Я купую волосся, — відповіла мадам. — Зніміть капелюшок, треба подивитися, що за товар.

Знову заструменів каштановий водоспад.

— Двадцять доларів, — сказала мадам, звично зважуючи в руці волосся.

— Давайте мерщій, — промовила Делла.

Дві години після цього пролетіли на рожевих крилах — вибачайте за банальну метафору. Делла бігала по крамницях, шукаючи подарунок Джимові.

Нарешті знайшла. Безперечно, ця річ була створена для Джима, і тільки для нього. Нічого схожого не було в жодній іншій крамниці, вона вже все перевернула там догори дном. Це був платиновий ланцюжок для кишенькового годинника, простий і строгий, він привертав увагу коштовністю матеріалу, з якого був зроблений, а не мішурним блиском — саме такими мають бути всі гарні речі. Він навіть був гідний годинника. Побачивши його, Делла відразу дійшла думки, що ланцюжок повинен належати Джимові. Він був такий, як Джим. Скромність і гідність — ці якості були в них обох. За ланцюжок довелося заплатити двадцять один долар. У Делли залишилося ще вісімдесят сім центів, і вона поспішила додому. З таким ланцюжком Джим у будь-якому товаристві зможе дістати свій годинник, глянути, котра година, бо хоч який чудовий був той годинник, а Джим іноді дивився на нього крадькома, бо висів він не на ланцюжку, а на старому шкіряному ремінці.

П. Дж. Лінч. Ілюстрація до новели О. Генрі «Дари волхвів». 2008 р.

Коли Делла повернулася додому, її захоплення трохи вщухло, натомість з'явилися передбачливість і розсудливість. Вона дістала щипці для завивання, запалила газ і почала виправляти спустошення, вчинені великодушністю та любов'ю. А це завжди надзвичайно важка праця, дорогі друзі, велетенська праця.

За сорок хвилин її голова вкрилася дрібними кучериками й Делла стала дуже схожою на хлопчиська, що втік з уроків. Довгим, уважним і критичним поглядом вона глянула на себе в дзеркало.

«Якщо Джим не вб'є мене з першого погляду, — подумала, — то, глянувши вдруге, скаже, що я схожа на хористку з Коні-Айленда¹. Але що, що могла б я зробити з одним доларом і вісімдесятьма сімома центами?!»

О сьомій годині кава була готова, а гаряча сковорода стояла на плиті, чекаючи, коли на ній смажитимуться котлети. Джим ніколи не спізнювався. Делла затиснула в руці платиновий ланцюжок і сперлася на краєчок стола біля вхідних дверей. Невдовзі вона почула його кроки внизу на сходах і на мить зблідла. Вона мала звичку звертатися до Бога з коротенькими молитвами з приводу всяких життєвих дрібниць і тепер швиденько зашепотіла:

— Господи, зроби, будь ласка, так, щоб я все ще сподобалася йому!

Двері відчинилися, Джим увійшов і причинив їх. Його худе обличчя було заклопотане. Бідолаха, у двадцять два роки він мав годувати сім'ю! Йому давно треба було купити нове пальто, і рукавичок у нього не було.

Джим увійшов і завмер, наче сетер, що збирається кинутися на перепелицю. Його очі спинилися на Деллі, у них був вираз, якого вона не могла зрозуміти, і їй стало страшно. Це не були ні гнів, ні здивування, ні докір, ні жах — жодне з тих почуттів, яких вона могла сподіватися. Він просто пильно дивився на неї, і на обличчі в нього був отой дивний вираз. Делла зіскочила зі столу й кинулася до нього.

— Джиме, милий, — вигукнула вона, — не дивися так на мене! Я обстриглась і продала волосся, бо я б не пережила, якби нічого не змогла подарувати тобі на Різдво. Воно знову виросте! Ти ж не гніваєшся, ні? Я повинна була це зробити. Волосся в мене росте дуже швидко. Поздоров мене з Різдвом, Джиме, і будьмо щасливі. Ти ж навіть не знаєш, який гарний, чудовий подарунок я приготувала для тебе!

— Ти обстригла волосся? — насилу спитав Джим так, наче він не міг усвідомити цього очевидного факту, хоча його мозок напружено працював.

— Обстригла й продала його, — відповіла Делла. — Але ж я тобі все одно подобаюсь? Я ж така сама, тільки з коротким волоссям!

---

¹ *Коні-Айленд* — центр розваг у м. Нью-Йорку.

Джим здивовано оглянув кімнату.

— То, виходить, твого волосся вже немає? — спитав він з якимсь безглуздим виразом.

— І не шукай його, не знайдеш, — відповіла Делла, — кажу ж тобі: я його продала — обстригла й продала. Сьогодні Святвечір, Джиме. Будь зі мною ласкавий, це ж я зробила для тебе. Можливо, волосся на моїй голові й можна було б перелічити, — у її голосі раптом прозвучала глибока ніжність, — але ніхто й ніколи не зможе виміряти мою любов до тебе! Смажити котлети, Джиме?

І Джим раптом наче прокинувся від важкого сну. Він обняв свою Деллу. Будьмо скромні — відвернімося на якихось десять секунд і займімося чимось іншим. Подумаймо, наприклад, яка різниця між вісьмома доларами на тиждень і мільйоном на рік? І математик, і мудрець дадуть неправильні відповіді. Волхви принесли коштовні дари, але серед них не було одного. Цей туманний натяк ми роз'яснимо пізніше.

Джим витяг із кишені свого пальта пакуночок і кинув його на стіл.

— Зрозумій мене правильно, Делл, — сказав він. — Ніяка стрижка, ніякі нові зачіски не примусять, щоб я розлюбив тебе, дівчинко. Але розгорни цей пакунок і ти зрозумієш, чому я спершу трохи розгубився.

Білі спритні пальчики розірвали мотузку й папір. Пролунав крик захвату, а на зміну йому — ой леле! — прийшли, як то буває тільки в жінок, потоки сліз і зойки. Довелося негайно вдатися до всіх заспокійливих засобів, які тільки були в господаря квартири.

Річ у тому, що на столі лежали гребінці, набір гребінців — бічні й задні, — якими Делла давно любилася на одній із бродвейських вітрин. Чудові гребінці, справжні черепахові, прикрашені по краях дрібними коштовними каменями, і саме того відтінку, що пасував би до її волосся. Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже нило від того, що не було ніякої надії купити їх. Тепер вони належали їй, але де ж ті коси, що їх прикрасили б ці довгождані гребінці.

А проте вона міцно притисла їх до грудей, підвела нарешті затуманені сльозами очі, усміхнулася і промовила:

— У мене дуже швидко росте волосся, Джиме!

Делла підскочила, як ошпарене котеня, і вигукнула:

— О Господи!

П. Дж. Лінч. Ілюстрація до новели О. Генрі «Дари волхвів». 2008 р.

Джим ще не бачив свого чудового подарунка. Вона хутенько подала йому на долоні ланцюжок. Матовий коштовний метал, здавалося, засяяв відбитим світлом її гарячої і щирої радості.

— Ну, правда ж гарний, Джиме? Я обнишпорила все місто, поки знайшла його. Тепер ти можеш дивитися, котра година, хоч сто разів на день. Дай-но мені свій годинник. Я хочу побачити, який вигляд він матиме з ланцюжком.

Але Джим не послухався — він ліг на кушетку, закрив руки під голову й усміхнувся.

— Делл, — сказав, — давай сховаємо свої подарунки до іншого часу. Вони занадто гарні, щоб так зразу ними користуватися. Я продав годинник, щоб купити тобі гребінці. А тепер, гадаю, пора смажити котлети.

Волхви, ті, що принесли дари немовляті в яслах, були, як ви знаєте, мудрі люди, надзвичайно мудрі люди. Вони винайшли звичай робити різдвяні подарунки, бо вони були мудрі, і дари їхні були мудрі, можливо, їх можна було навіть замінити, якщо траплялися два однакових подарунки. А я розповів вам нічим не примітну історію про двох дурненьких дітей, які жили у восьмидоларовій квартирі й зовсім немудро пожертвували одне для одного найдорожчими своїми скарбами. Але до відома мудреців наших днів треба сказати, що з усіх, хто робив подарунки, ці двоє були наймудріші. З усіх, хто приносить і приймає дари, наймудріші тільки такі, як вони. Це всюди так. Вони і є волхви.

(Переклад Юрія Іванова)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Коли відбувається дія новели? 2. Що ви дізналися про головних героїв новели з опису їхнього помешкання? 3. Які художні деталі змальовують матеріальне становище молодого подружжя? 4. Чим засмучена головна героїня новели? 5. Опишіть Деллу. 6. Знайдіть приклади іронії в описах розповідача. Як забарвлена іронія — доброю усмішкою, осудом чи сумом? Чому ви так вирішили? 7. З якою метою розповідач згадає біблійних героїв — царицю Савську та Соломона? 8. Охарактеризуйте образ розповідача новели. 9. У чому полягає несподіваність розв'язки? 10. Чим подарунки Делли та Джима, на думку автора, мудріші за дари волхів? 11. Знайдіть частину твору, де автор без допомоги розповідача звертається до читачів.

Для обговорення. 1. Що було важливіше для героїв новели О. Генрі — дарувати чи отримувати подарунки? Обґрунтуйте відповідь. 2. У чому полягає символічне значення Різдва для людей?

Творче завдання. Створіть (*усно*) сюжет власної різдвяної новели.

Твір О. Генрі побудований за законами жанру новели. Розповідач веде нас за собою, ніби підказуючи розвиток подій, але водночас і дивує читачів. Якщо про перший подарунок, зроблений ціною розкішного волосся Делли, можна легко здогадатися, то подарунок Джима виявляється несподіваним. Автор навмисно будує оповідь так, що вся увага зосереджена на переживаннях Делли. З перших рядків ми захоплені її турботами, почуттями, хвилюваннями. Розповідач із великою ніжністю та любов'ю описує побут і почуття молодого подружжя. Очима Делли ми бачимо й Джима, чекаючи першої реакції її чоловіка на подарунок дружини. А письменник, навпаки, — приголомшує нас ще однією втратою сімейної коштовності. Подарунки миттєво втрачають свій практичний сенс, але набувають символічного сенсу, як і все, що пов'язане з Різдвом і образом Спасителя. Він приніс людству ідею великої любові, а різдвяні подарунки героїв новели — це втілення любові. Різдво, нагадує нам автор, має стати своєрідним духовним виміром у житті кожної людини.

- Як зберегти в душі світло різдвяної зірки? Дайте відповідь на це запитання, використовуючи текст новели «Дари волхвів».

Останній листок (1905)

Коментарі. За словами О. Генрі, найвеличніша книжка у світі — це життя, у якому поєднуються романтичне й буденне, смішне та сумне. Демократизм О. Генрі полягає у виборі героїв — звичайних людей, до яких доля не завжди прихильна. Художникам — героям новели «Останній листок» — скрутно живеться у великому місті, де панує влада грошей, а мистецтво витісняє масова культура. Проте всіх героїв твору об'єднує мрія про служіння справжньому мистецтву.

У невеличкому районі на захід від площі Вашингтона вулиці показали й розбилися на вузькі смужки, що називаються проїздами. Ці проїзди утворюють химерні кути й повороти. Там одна вулиця перетинає навіть сама себе разів зо два. Якомусь художникові пощастило відкрити надзвичайно цінні властивості цієї вулиці. Уявімо собі, що збирач боргів з рахунком за фарби, папір і полотно, ідучи цим маршрутом, раптом стрічає самого себе, коли він уже повертається назад, не діставши в оплату жодного цента!

Отож люди мистецтва незабаром налетіли в старий чудернацький Грінч-Вілідж¹ у пошуках вікон, що виходять на північ, гостроверхих

¹ Грінч-Вілідж (Манхеттен) — район у західній частині м. Нью-Йорка, де мешкали художники, поети, музиканти, актори.

М. Марколін. Ілюстрація
до новели О. Генрі
«Останній листок». 2011 р.

дахів XVIII століття, голландських мансард і низької квартирної платні. Потім вони притягли туди з Шостої авеню кілька олов'яних кухлів та одну-дві жаровні й утворили «колонію».

Студія Сью та Джонсі містилася на горіщі присадкуватого триповерхового цегляного будинку. Джонсі — пестливе від Джоанна. Одна дівчина приїхала із штату Мен, друга — із штату Каліфорнія. Вони познайомилися за табльдотом¹ у місцевому «Дельмоніко»², ресторанчику на Восьмій вулиці, побачили, що їхні погляди на мистецтво, салат з листя цикорію та широкі рукави цілком збігаються, і вирішили найняти спільну студію.

Це було в травні. А в листопаді холодний, невидимий пришелець, якого лікарі називають Пневмонією, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то другого своїми крижаними пальцями. По Іст-Сайду цей зарізяка розгулював сміливо, ішов швидко, уражаючи десятки жертв, але тут, у лабіринті вузьких, порослих мохом проїздів, насилу переставляв ноги.

Містера Пневмонію не можна було назвати благородним старим джентльменом. Для цього підтоптаного задишкуватого бовдура з червоними кулаціорами мініатюрна дівчина, недокрівна від каліфорнійських зефірів, навряд чи була тією дичиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутись, лежала на фарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки голландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

— У неї один шанс... ну, скажімо, з десяти, — повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі. — І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та коли люди починають діяти в інтересах гробаря, то вся фармакопєя³ — марнота. Ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї були наміри на майбутнє?

¹ Табльдот — меню.

² «Дельмоніко» — дорогий ресторан у центрі Нью-Йорка.

³ Фармакопєя — посібник для аптекарів.

— Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську за-току,— сказала Сью.

— Намалювати? Дурниці! Чи немає в неї чогось такого, про що справді варто було б думати — наприклад, якогось хлопця?

— Хлопця? — перепитала Сью голосом, подібним на звуки натягнутої струни.— Хіба хлопець вартий... ні, докторе, нічого такого немає.

— Ну, тоді це просто занепад сил, — підсумував лікар.— Я зроблю все, що тільки може наука, знаряддям якої я є. Але коли мій пацієнт починає рахувати карети у своїй похоронній процесії, я скидаю з цілющої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам удасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими новий фасон рукавів у пальтах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню й плакала в японську паперову серветку, аж доки та геть не розмокла.

Потім узяла креслярську дошку і, насвистуючи веселий мотивчик, незалежно увійшла до кімнати.

Джонсі, майже непомітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью перестала насвистувати, подумавши, що Джонсі заснула.

Вона прилаштувала дошку й почала малюнок тушшю — ілюстрацію до журнального оповідання. Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу.

Малюючи героя оповідання, ковбоя з штату Айдахо в елегантних штанах, з моноклем, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Очі в Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила — лічила у зворотному порядку:

— Дванадцять, — мовила вона й трохи згодом: — Одинадцять, — потім: — Десять і дев'ять, — а тоді, майже одночасно: — Вісім і сім.

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише порожніє безмежно похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку на відстані двадцяти футів. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, вузлуватий і підгнилий біля коріння. Холодний подих осені струсив з нього листя, і було добре видно, як майже голі гілочки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість, — ледь чутно мовила Джонсі. — Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Он іще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сьюді.

— Листків. На плющі. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

— Таких дурниць я ще ніколи не чула, — пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу. — Яке відношення має листя старого плюща до твого одужання? А ти ж, капосне дівчисько, так любила цей плющ! Не будь дурненькою. Бо ж іще сьогодні вранці лікар мені казав, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він сказав?... Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас у Нью-Йорку, коли їдеш у трамваї або проходиш повз новий будинок. Спробуй-но тепер з'їсти бульйону й дай твоїй Сьюді закінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції і купити своїй хворій дівчинці портвейну, а собі, ненажері, свинячих котлет.

— Не треба більше купувати вина, — мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна. — Он іще один полетів. А бульйону я не хочу. Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я.

— Джонсі, любя, — сказала Сью, схиляючись над ліжком, — ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

— А чи не могла б ти малювати в другій кімнаті? — холодно спитала Джонсі.

— Краще я побуду біля тебе, — відповіла Сью. — До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилася на ті дурні листки.

— Тоді скажи мені, коли закінчиш, — заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя, — бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитись, ні за що не триматися й полетіти — дедалі нижче й нижче — як один з отих нещасних, виснажених листків.

— Спробуй заснути, — порадила Сью. — Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача. Я вийду на хвилинку, не більше. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело «Мойсей», кільцями спускалася з його голови сатира на тіло карлика. У мистецтві Берман був невдахою. Сорок років три-

мав він у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантиї. Він весь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботи. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини — вивісок і реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам з колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу. Він занадто багато пив і ще не облишив балачок про свій майбутній шедевр. Що ж до всього іншого, то це був буркiтливий дiдок, який нещадно знущався з усякої делікатності, у кому б вона не виявлялась, і дивився на себе як на сторожового пса, спеціально поставленого захищати двох молодих художниць у студії нагорі.

Сью застала Бермана, від якого дуже тхнуло ялівцівкою, у його тьмяно освітлений комірчині внизу. У кутку стояв мольберт із підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок із світом у неї ще послабшає.

Старий Берман з червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знущаючись із таких ідіотських вигадок.

— Що, — кричав він із жахливим німецьким акцентом, — хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з клятого плюща? Уперше чую. Ні, не хочу позувати для вашого йолопа відлюдька! Як це ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, маленька бідолашна міс Джонсі!

— Вона дуже хвора й зовсім знесилена, — сказала Сью, — а від високої температури ще наче й схилнулася, бо в голові в неї повно всяких химер. Гаразд, містере Берман, якщо не хочете позувати мені, то й не треба. Просто я думаю, що ви гидкий, старий... старий базіка.

— Ви справжня жінка! — загорлав Берман. — Хто каже, що я не хочу позувати? Ану вперед. Я йду з вами. Півгодини я намагаюся пояснити, що готовий позувати. Боже мій! Тут зовсім непідходяще місце хворіти такій гарній дівчині, як міс Джонсі. Колись я намалюю шедевр, і ми всі виберемося звідси. Їй-бо, виберемося!

Джонсі спала, коли вони піднялися нагору. Сью опустила штору аж до підвіконня й знаком веліла Берманові пройти в другу кімнату. Там вони зупинилися біля вікна й з острахом подивилися на плющ. Потім мовчки презирнулися. Надворі вперто йшов холодний дощ із снігом. Берман у старій синій сорочці, зображаючи відлюдька-золотошукача, усівся на перекинутому догори дном чайнику, що правив за скелю.

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей з опущеної зеленої штори.

— Підними її, я хочу подивитися, — пошепки наказала Джонсі.

Сью стомлено послухалася.

Неймовірна річ! Цілу ніч періщив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднів листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною тління й розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Це останній, — мовила Джонсі. — Я думала, що він неодмінно впаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді й я помру.

— Та Бог з тобою! — сказала Сью, схиляючись змученим обличчям над подушкою. — Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опановувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна по одній слабшали ниточки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періщив дощ, тарабанячи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці.

Джонсі лежала й довго дивилася на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

— Я була поганим дівчиськом, — сказала Джонсі. — Щось примусило цей останній листок залишитися там, де він є, щоб показати,

М. Марколін.
Ілюстрація до
новели О. Генрі
«Останній
листок».
2011 р.

яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з портвейном... Або ні, принеси спочатку дзеркало, потім обклади мене подушками — я сидітиму й дивитимусь, як ти готуєш їсти.

Через годину вона сказала:

— Сюді, я сподіваюся намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сю, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанси рівні, — сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сю. — Гарний догляд — і ви виграєте. А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого, тут унизу. Його прізвище Берман, здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, німецький, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але сьогодні його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сю:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування й догляд — і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сю підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиротворено плетучи дуже синій і зовсім непотрібний вовняний шарф, і однією рукою — разом із подушками та плетивом — обняла подругу.

— Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко, — сказала вона. — Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер містер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли й були холодні як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жахливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колихнувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана, він намалював його тієї ночі, коли впав останній листок.

(Переклад Миколи Дмитренка)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть про життя героїв новели О. Генрі.
2. Як автор зображує помешкання художників, їхні мистецькі уподобання? 3. У які моменти змінюється інтонація, ставлення розповідача до своїх героїв? Чому? 4. Як поводяться Сю і Джонсі в момент випро-

бування? 5. Чому останній листок виявився для Джонсі таким важливим? 6. Яке враження справив Берман при першій появі у творі? 7. За допомогою яких образів до твору входить тема справжнього мистецтва? 8. У чому полягає символічне значення малюнка Бермана? 9. Яка сила, на думку письменника, здатна подолати смерть? 10. У чому полягає несподіваність фіналу?

Для обговорення. 1. Який момент твору ви вважаєте кульмінацією? 2. Збірка, у якій розміщено новелу, має назву «Запалений світильник». Для характеристики яких ситуацій у творі можна використати цей образ?

Творче завдання. 1. Розкажіть про «історію хвороби» від імені Сью й від імені Джонсі (за вибором). 2. Простежте за змінами переживань Сью і Джонсі.

Краса слова

Про мистецькі плани художника Бермана автор докладно не розповідає, він лише називає шедевром його майбутнє створіння, яке мусить відповідати засадам краси. Зображуючи портрет художника, автор згадує про видатного майстра Відродження, символ найвищої мистецької досконалості — Мікеланджело та його відому статую «Мойсей». Мойсей — біблійний персонаж, предтеча Христа, утілення людяності й самопожертви. Поєднуючи різні образи в характеристиці Бермана, автор стверджує ідею, що мистецтво разом з людяністю здатне творити дива. Але чомусь полотно в кімнаті майстра залишається чистим. Можливо, це своєрідне неприйняття тих цінностей, що процвітають у сучасному мистецтві. Про це можна подумати й посперечатися. Але Берман урятував юну художницю ціною власного життя. Останній листок — це центральний образ, у якому поєдналося багато значень: лист плюща, який в уяві дівчини перетворився спочатку на символ смерті, а потім — на волю до життя; останній малюнок майстра, у який він вкладав свою душу; а ще це символ милосердя та самопожертви.

- Придумайте сюжет для картини Бермана.

Перевірте себе

1. Виявіть ознаки жанру новели у творах О. Генрі. До якого різновиду новели належать прочитані вами твори? 2. Визначте провідні теми й ідеї новел О. Генрі. 3. Які цінності автор утворює в новелі «Дари волхвів»? 4. Які біблійні образи й мотиви знайшли втілення в новелах письменника? 5. Розкрийте тему мистецтва в новелі «Останній листок». 6. Поясніть символічний смисл назв новел О. Генрі.

Радимо прочитати

О. Генрі. Вибране: Королі і капуста. Оповідання та новели / переклади з англ. — К., 2006.

Герберт Джордж УЕЛЛС

1866–1946

Своїми найбільшими набутками людство
завдячує уяві.

Герберт Уеллс

Сторінки життя і творчості

Англійський письменник-фантаст Герберт Уеллс відкрив безмежні можливості людської уяви. Він вигадав чудовий образ — машину часу, яка дала можливість рухатися в різних вимірах і навіть перенестися в майбутнє. Разом із своїми героями письменник здійснював фантастичні подорожі в космічні світи, прогнозував розвиток науки та техніки, попереджаючи людство про згубність знедуховлення й безвідповідальності за свої вчинки.

В одному зі своїх оповідань Г. Уеллс створив незвичайний образ-символ — чарівну крамницю. Там усе відбувається не так, як у реальному світі. Речі то з'являються, то зникають, неживі предмети стають живими, а диво відбувається завдяки польоту фантазії. У чарівній крамниці автор розмістив не тільки дивовижні предмети, а ще й роздуми про людину. Та чи зможемо ми розгадати загадки письменника-фантаста? Чи зможемо увійти в його чарівну крамницю? Чи відчиняться для нас її двері?..

Герберт Джордж Уеллс народився 21 вересня 1866 р. у м. Бромлі неподалік від м. Лондона (Англія). Його батько був крамарем, мати працювала економкою в багатому маєтку.

Батьки хотіли, щоб син став крамарем. З 13 років він почав допомагати в крамниці. Герберт Уеллс вступив до Комерційної академії, але через скрутне матеріальне становище родини мусив припинити навчання. Деякий час йому довелося працювати й крамарем, і аптекарем, і розсильним. Однак самотужки він опановував латину й інші науки. Зрідка йому вдавалося відвідувати заняття, проте чимало часу забирала важка праця задля заробітку.

Зуважте

Герберт Уеллс уважав, що фантастика — це засіб прогнозування життя людей у майбутньому. Проте з розвитком науки, на думку письменника, не повинна руйнуватися мораль людини, інакше досягнення розуму можуть стати згубними для світу.

А. Корпія. Ілюстрація до роману Г. Уеллса «Війна світів». 1906 р.

Невдовзі юнакові нарешті пощастило вступити до Кінгс-коледжу при Лондонському університеті (King's College London), який готував викладачів природничих наук. Один із небайдужих, він одержував стипендію за успіхи в навчанні. Ним зацікавився видатний учений-біолог Томас Гакслі, послідовник Чарльза Дарвіна. Герберт Уеллс працював у лабораторії Т. Гакслі асистентом. За наукові досягнення йому присвоїли вчене звання доктора з біології. У 1890-х роках були опубліковані підручники з біології та фізіології, а в 1930 р. — три томи науково-популярної праці «Наука життя».

Свої перші художні твори митець почав писати ще в студентські роки. Нотатки до роману «*Машина часу*» він зробив саме під час навчання в Кінгс-коледжі. З цього твору, виданого в 1895 р., розпочалась історія наукової фантастики ХХ ст.

Фантастика письменника відрізняється від інших фантастичних творів, наприклад від романів Жуль Верна. Герберт Уеллс як науковець і дослідник завжди спирався на досягнення сучасної науки. У його творах можна знайти відгомін визначних відкриттів у галузі фізики, хімії, природознавства, математики, астрономії. У своїй фантазії автор вийшов за межі земної цивілізації і свого часу. Його герої відвідують інші планети й навіть галактики. Окрім того, його завжди цікавила духовна сутність суспільства, про що він писав у романах «*Невидимець*» (1897), «*Острів доктора Моро*» (1896), «*Війна світів*» (1898) та інших творах.

Герберт Уеллс помер у м. Лондоні 13 серпня 1946 р. Однак його ідеї, твори й думки давно належать майбутньому. В одному зі своїх нарисів митець зазначив: «Кожна моя книжка — це заклик до змін». За допомогою фантастики митець прагнув зупинити війни, знедуховлення суспільства, соціальне розшарування між людьми. Можливо, і ми змінимося, коли прочитаємо його твори?..

За мотивами творів Г. Уеллса знято чимало кінофільмів. У 1933 р. з'явилась екранізація роману «*Невидимець*» (США, режисер Джеймс Уейл). У 2002 р. було екранізовано роман «*Машина часу*» (США, режисер Саймон Уеллс — правнук письменника). У 2005 р. здійснено екранізацію роману «*Війна світів*» (США, режисер Стівен Спілберг) та ін.

- Прочитавши один із творів Г. Уеллса (додатково за вибором), подивіться один із цих фільмів, порівняйте його з текстом твору. Висловіть враження про прочитану книжку та кінофільм.

Твори Герберта Уеллса українською мовою перекладали Сергій Іваненко, Микола Іванов, Олекса Логвиненко та ін.

Чарівна крамниця (1903)

Коментарі. У цій фантастичній новелі Г. Уеллс проголошує цінність творчої уяви. Людина повинна бути вільною, мріяти, бути собою, уважав митець. На думку письменника, справжнє життя відбувається лише в глибинах власного «я», здатного творити великі дива. Те, що в людській душі, не менш важливе за світ реальний. Творча уява може змінити все довкола, одухотворити земний світ.

Ще раніше мені доводилося здаля бачити цю крамницю.

Разів зо два я проходив повз її вітрину, де було напрочуд багато різних привабливих товарів: чарівні кульки, дивовижні ковпаки, ляльки для фокусів, кошики з начинням для фокусників, колоди карт і багато інших дрібниць. Чомусь ніколи мені не спадало на думку зайти в цю крамницю. Але одного разу Джип, узявши мене за палець і не кажучи ні слова, повів мене до вітрини; при цьому тримався він так, що не зайти з ним туди було ніяк неможливо.

Правду кажучи, я й не підозрював, що ця скромна крамничка знаходиться саме на Ріджент-стріт, між магазином, де продаються картини, і закладом, у котрому виводять курчат у патентованих інкубаторах. Але це була вона. Мені чомусь здавалося, що вона ближче до Серкуса, або ж за рогом на Оксфорд-стріт, або навіть у Холборні, і завжди я бачив її на протилежному боці вулиці, так що підійти до неї не було ніякої змоги; щось у ній було невловиме, подібне до міражу. Але зараз вона тут, у цьому немає геть ніяких сумнівів, і пухкенький указівний пальчик Джипа стукає по її вітрині.

— Коли б я був багатий, — сказав Джип, показуючи пальцем туди, де лежало «Зникаюче яйце», — я придбав би собі ось цю річ. І цю. — Він показав на «Маля, яке плаче зовсім як живе». — І цю.

То була таємнича річ, котра звалася «Купи і дивуй друзів» — саме так зазначалося на акуратному ярличку.

— А під цим ковпаком, — сказав Джип, — зникає все, що туди не поклади.

К. Челушкін. Ілюстрація до новели Г. Уеллса «Чарівна крамниця». 2010 р.

Я читав про це в одній книжці. А ось, тату, «Невловимий гріш», тільки його так поклали, щоб не було видно, як це робиться.

Джип успадкував чарівні риси своєї матусі: він не кликав мене до крамниці й не набридав приставаннями, він тільки тягнув мене за палець до дверей, зовсім позасвідомо, і було зрозуміло, чого йому хочеться.

— Ось! — сказав він і показав на «Чарівну пляшку».

— А якщо б вона в тебе була? — спитав я. І, вловивши в цьому запитанні обіцянку, Джип зрадів.

— Я показав би її Джессі! — відповів він, переповнений, як завжди, піклуванням про інших.

— До дня твого народження залишилося менше ста днів, Джипе, — сказав я й узявся за ручку дверей. Джип не відповів, але ще сильніше здавив мій палець, і ми зайшли до крамниці.

Це була не звичайна крамниця, це була чарівна крамниця. І тому Джип не пішов до прилавка попереду мене, як це бувало завжди, коли ми купували іграшки. Тут весь тягар переговорів він покладав на мене.

Ми потрапили в крихітну, темнувату крамничку. Дзвіночок на дверях, коли ми їх зачинили, жалібно дзенькнув. У помешканні нікого не було, і ми могли роздивитися навколо. Ось тигр з пап'є-маше на склі, котре покриває прилавок, спокійний, розсудливий тигр, помірковано хитає головою; ось різноманітні кришталеві кульки; ось мармурова рука з чарівними картами; ось цілий набір чарівних акваріумів, від великих до найменших. Навколо було кілька чарівних дзеркал. Одне витягувало й звужувало вас, друге віднімало у вас ноги й розплющувало вашу голову, а третє взагалі робило з вас якусь круглу, товсту бочку. І поки ми сміялися перед цими дзеркалами, звідкись з'явився чоловік, вочевидь господар.

Він стояв за прилавком, дивний, блідий, з темним волоссям. Одне вухо було в нього довше за друге, а підборіддя — ну чистісінько як ніс черевика.

К. Челушкін. Ілюстрація до новели Г. Уеллса «Чарівна крамниця». 2010 р.

— Чим можу прислужитися? — запитав він і розчепірів свої довгі чарівні пальці на склі прилавка.

Ми здригнулися, тому що не підозрювали про його присутність.

— Я бажав би придбати своєму малюкові якусь іграшку, — сказав я.

— Фокуси? — запитав він. — Ручні? Механічні?

— Щось забавніше, — відповів я.

— Гм... — проказав продавець і почухав голову, начебто роздумуючи. І прямо в нас на очах витяг у себе з голови скляну кульку.

— Щось подібне? — запитав він і простягнув її мені.

Це було несподівано. Багато разів мені доводилося бачити такий фокус на естраді — без нього не обійдеться жоден фокусник, — але тут я цього не чекав.

— Непогано! — сказав я, усміхаючись.

— Чи не так? — відповів продавець.

Джип відпустив мій палець і потягнувся за скляною кулькою, але в руці продавця вже нічого не було.

— Вона у вас у кишені, — сказав продавець, і, дійсно, кулька була там.

— Скільки за кульку? — запитав я.

— За скляні кульки ми грошей не беремо, — відповів продавець. — Вони дістаються нам, — тут він піймав у себе на рукаві ще одну кульку, — задаром.

Третю кульку він піймав у себе на потилиці й поклав її на прилавок поряд з іншими. Джип, не поспішаючи, оглянув свою кульку, потім ті, що лежали на прилавку, потім запитально глянув на продавця.

— Можете взяти собі й ці, — сказав той, усміхаючись, — а також, якщо не гребуєте, ще одну, з рота. Ось!

Джип глянув на мене, шукаючи поради, потім у глибокому мовчанні згріб усі чотири кульки, знову схопився за мій палець і приготувався до подальших подій.

— Так ми дістаємо весь наш товар, — пояснив продавець.

Я засміявся і, відмітивши його дотепність, сказав:

— Замість того, щоб купувати їх на складі? Воно, звичайно, дешевше.

— Так, мабуть, так, — відповів продавець. — Хоча, кінець кінцем, і нам доводиться платити, але не так багато, як дехто думає. Більші товари, а також їжу, одяг і все, що нам потрібно, ми дістаємо ось із цього капелюха... І дозвольте мені запевнити вас, сер, що на світі зовсім не буває оптових складів справжніх чарівних товарів. Ви, мабуть, помітили нашу марку: «Справжня чарівна крамниця».

Він витяг із-за щоки перелік товарів і подав його мені.

— Справжня, — сказав він, указуючи пальцем на це слово, і додав: — У нас без обману, сер.

У мене промайнула думка, що його жарти не безпідставні.

Потім він звернувся до Джипа з ласкавою усмішкою:

— А ти, знаєш, непоганий хлопчик...

Я здивувався, не розуміючи, як він міг здогадатися. В інтересах дисципліни ми тримали це в секреті навіть удома. Джип вислухав похвалу мовчки й продовжував дивитися на продавця.

— Тому що тільки хороші хлопчики можуть зайти в ці двері.

І нараз, як на підтвердження, почувся грукіт у двері й писклявий дитячий голос:

— І-і! Я хочу зайти туди, тату! Тату! Я хочу зайти! І-і-і!

І благання вимученого татуса:

— Але ж зачинено, Едуарде, не можна!

— Зовсім не зачинено! — сказав я.

— Ні, сер, у нас завжди зачинено для таких дітей, — сказав продавець.

І при цих словах ми побачили хлопчика: крихітне личко, хворобливо-бліде від великої кількості з'їдених ласощів, скривлене від вічних скиглень. Обличчя безсердечного маленького егоїста, що дряпав зачароване скло.

— Не допоможе, сер, — сказав продавець, помітивши, що я пішов до дверей, бажаючи допомогти.

Незабаром збалованого хлопчика забрали від дверей.

— Як це у вас робиться? — запитав я, перевівши дух.

— Магія! — відповів продавець, недбало махнувши рукою. І-ах! — з-під його пальців вилетіли різнокольорові вогники й згасли в напівтемряві магазину.

— Ти говорив там, на вулиці, — сказав продавець, звертаючись до Джипа, — що хотів би мати нашу коробку «Купи і дивуй друзів!».

— Так, — признався Джип після героїчної внутрішньої боротьби.

— Вона в тебе в кишені.

І, перехилившись через прилавок (тіло в нього виявилося дуже довгим), цей незвичайний суб'єкт витяг у Джипа з кишені коробку.

— Папір! — сказав він і дістав великий аркуш з порожнього капелюха. — Мотузок! — І в роті в нього опинився клубок, від якого він відмотав безконечно довгий мотузок, перев'язав ним коробку, а клубок, як мені здалося, проковтнув. Потім об ніс однієї ляльки запалив свічку, сунув у вогонь палець (котрий нараз перетворився на паличку червоного сургучу) і запечатав пакунок.

— Вам ще сподобалося «зникаюче яйце», — сказав він, витягуючи це яйце з внутрішньої кишені мого пальта, і загорнув його в папір разом із «Малям, яке плаче зовсім як живе». Я передав кожен готовий пакунок Джипу, а той міцно пригортав його до грудей.

Джип говорив дуже мало, але погляд його був красномовнішим за слова, красномовними були і його руки, які охоплювали подарунки. Його душею заволоділо хвилювання. Дійсно, це була справжня магія.

Але тут я здригнувся, відчувши, що в мене під капелюхом ворухиться щось м'яке й трепетне. Я схопився за капелюх, і голуб із зім'ятими крильцями пурхнув звідти, побіг по прилавку й заховався в картонній коробці позаду тигра з пап'є-маше.

— Ай, ай, ай! — сказав продавець, спритно відбираючи в мене капелюх. — Скажіть, на милість, ця дурненька пташка звилася собі тут гніздечко!..

І він почав трясти мого капелюха й витряс звідти два чи три яйця, мармурову кульку, годинник, з півдесятка скляних кульок, зім'ятий папір, потім ще папір, ще і ще, увесь час говорячи про те, що багато хто зовсім даремно чистить свої капелюхи тільки зверху й забуває почистити їх зсередини, — усе це, звичайно, дуже виховано, але не без особливих натяків.

— Назбирається ціла купа сміття, сер... Звичайно, не у вас одного... Майже чи не в кожного покупця... Чого тільки люди не носять із собою!

Купа зім'ятого паперу росла й росла на прилавку все вище й вище й зовсім затулила його від нас. Тільки голос його звучав, як і раніше:

— Ніхто із вас не знає, що ховається іноді за пристойною зовнішністю людини, сер. Усі ми тільки одна видимість...

Його голос завмер, точнісінько, як у ваших сусідів завмер би грамофон, якби ви вцілили в нього влучно кинутим каменем, — таке ж раптове мовчання. Шелест паперу припинився, стало тихо.

— Вам більше не потрібен мій капелюх? — запитав я.

Відповіді не було. Я подивився на Джипа, Джип подивився на мене, і в чарівних дзеркалах відобразилися наші змінені обличчя — таємничі, серйозні, тихі.

— Я думаю, нам пора! — сказав я. — Будьте ласкаві, скажіть, скільки ми винні... Слухайте, — сказав я, підвищуючи голос, — я хочу розрахуватися... І, будь ласка, мій капелюх.

З-за купи паперу начебто почулося сопіння.

— Він сміється з нас! — сказав я. — Ану, Джипе, глянемо за прилавок.

Ми обійшли тигра, який похитував головою. І що? За прилавком нікого не було. Долі валявся мій капелюх, а поряд з ним у глибокій задумі, скоцюрбившись, сидів білий кролик — звичайнісінький, дурнуватенький із виду кролик, якраз такий, котрі бувають тільки у фокусників. Я нахилився за капелюхом, кролик відскочив убік.

— Тату! — шепнув Джип винувато.

— Що?

— Мені тут подобається, тату.

«І мені також сподобалося б, — подумав я, — якби цей прилавок не витягнувся раптом, закриваючи нам вихід». Я не сказав про це Джипу.

— Кицю! — промовив він і простягнув руку до кролика. — Кицю, покажи Джипу фокус.

Кролик шмигнув у двері, яких раніше я чомусь не помічав, і в ту ж хвилину звідти знову показався чоловік, у котрого одне вухо було довше за друге. Він, як і раніше, усміхався, але, коли наші погляди зустрілися, я помітив, що він дивиться чи то з викликом, чи то з насмішкою.

— Чи не бажаєте оглянути нашу виставку? — спокійнісінько запитав він.

Джип потягнув мене за палець. Я подивився на прилавок, потім на продавця, і погляди наші знову зустрілися. Я вже починав думати, що чари тут занадто вже справжні.

— На жаль, у нас обмаль часу, — почав я.

Але ми вже опинилися в іншій кімнаті, де була виставка.

— Усі товари в нас однієї якості, — сказав продавець, потираючи гнучкі руки, — найвищої. Справжня магія, без обману, іншої не тримаємо! З гарантією... Прошу вибачення, сер!

Я відчув, як він відривав щось від мого рукава, обернувся й побачив, що він тримає за хвіст крихітного червоного чортика, а той звивається, дригається й хоче вкусити його за руки. Продавець спокійно закинув його під прилавок. Звичайно ж, чортик був гумовий, але в якусь мить... І тримав він його в руках так, як тримають якусь кусючу гадину. Я подивився на Джипа, але його погляд був спрямований на чарівну дерев'яну конячку. Мені відлягло від серця.

— Слухайте, — сказав я продавцеві, стишуючи голос і вказуючи очима то на Джипа, то на червоного чортика. — Я маю надію, у вас не дуже багато таких... виробів, чи не так?

— Зовсім не тримаємо! Мабуть, ви занесли його з вулиці, — сказав продавець, також стишуючи голос і сліпучо усміхаючись при цьому: — Чого тільки люди не тягають із собою, самі того не помічаючи! — Потім він звернувся до Джипа: — Подобається тобі тут?

Джипу подобалося багато чого. Він запитав, довірливо звертаючись до продавця:

— А ця шабля теж чарівна?

— Чарівна іграшкова шабля — не гнеться, не ламається й не ріже пальці. У кого така шабля, той вийде цілим і неушкодженим із двообою з будь-яким ворогом, молодшим вісімнадцяти років. Від двох із половиною шилінгів до семи з половиною залежно від розмірів... Ці картонні обладунки для юних рицарів також незамінні в подорожах. Чарівний щит, чоботи-сороходи, шапка-невидимка.

— Ой, тату! — скрикнув Джип.

Я хотів знати їх ціну, але продавець не звернув на мене уваги. Тепер він повністю заволодів Джипом. Він відірвав його від мого пальця, заглибився в опис своїх проклятих товарів, і зупинити його було вже неможливо. Я з хвилюванням і ревностями побачив, що Джип ухопився за його палець, точнісінько як за мій.

«Звичайно, він людина цікава, — думав я, — і в нього є багато привабливих дрібничок, але все-таки...»

Я поплентався за ними, не кажучи ні слова, але уважно приглядаючи за цим фокусником. Кінець кінцем, Джипові це приносить задоволення... І ніхто не затримає нас, коли ми захочемо піти.

Виставка товарів займала довгу кімнату, безліч коридорів вели в бокові приміщення, де товклися без діла й позіхали від нудьги прикажчики дивного вигляду; на кожному кроці нам перегороджували дорогу й збивали нас із пантелику різні порт'єри та дзеркала, так що швидко я згубив ті двері, у котрі ми ввійшли.

Продавець показав Джипу чарівні потяги, котрі починали рухатися без пари й пружини, тільки-но ви відкривали семафор, а також дорожочінні коробки з олов'яними солдатиками, які оживали, як тільки ви піднімали кришку й промовляли... Як передати цей звук, я не знаю, але Джип — у нього тонкий слух його матері — зразу ж його повторив.

— Браво! — сказав продавець.

Безцеремонно покидавши олов'яних солдатиків у коробку, він передав її Джипові.

— Ви берете цю коробку? — запитав він мене.

— Ми б узяли цю коробку, — сказав я, — якщо ви тільки продасте нам її зі знижкою. Інакше треба бути мільйонером...

— Ну що ви! Із задоволенням.

Продавець помахав коробкою в повітрі — і нараз вона виявилася перев'язаною мотузком і загорнутою в сірий папір, а на ньому з'явилася повна адреса та ім'я Джипа.

Помітивши моє здивування, продавець розсміявся.

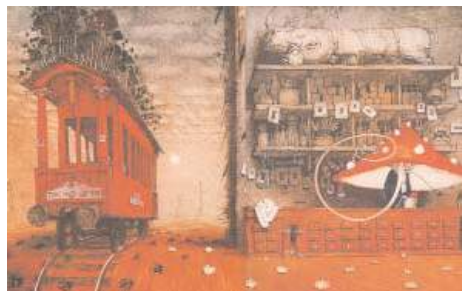
— У нас справжні чари, — сказав він. — Підробок не тримаємо.

— Як на мене, то вони вже аж занадто справжні, — відгукнувся я.

Після цього він почав показувати Джипові різні фокуси. Він пояснював, як зроблені іграшки, і вивертав їх навиворіт, і мій любий малюк, страшенно серйозний, дивився й хитав головою з виглядом знавця. Я не міг устежити за ними. «Гей, швидко!» — вигукував чарівний продавець. І слідом за ним чистий дитячий голос повторював: «Гей, швидко!» Але мене відволікло інше. Мною заволоділа вся ця чортівня. Вона була всюди: на долівці, на стелі, на стінах, у кожному кутку, у кожному цвяху.

Мене не залишало дивне відчуття, що тільки-но я відвернуся, як усе це затанцює, заворушиться й почне гратися в мене за спиною.

Раптом увагу мою привернув один із прикажчиків, дуже дивний чоловік. Він стояв і, вочевидь, не знав про мою присутність. Зі своїм обличчям він робив неможливі речі. Особливо жахливим було те, що він виробляв із своїм носом. І все це з таким виглядом, начебто вирішив

К. Челушкін. Ілюстрація до новели
Г. Уеллса «Чарівна крамниця».
2010 р.

побавитися від нудьги. Спочатку в нього був коротенький приплюснутий ніс, потім несподівано витягнувся, як підзорна труба, а потім став робитися тоншим і тоншим і, кінець кінцем, перетворився на гнучкий, довгий червоний хобот. Як у страшному сні! Він розмахував своїм носом у боки й закидав його вперед, як рибалка закидає вудку.

Тут я схаменувся, що це видовище зовсім не для Джипа. Я обернувся й побачив, що увага хлопчика звернута на продавця. Вони про щось перешіптувалися, дивлячись на мене. Джип став на стільчик, а продавець тримав щось на зразок великого барабана.

— Тату, зіграємо в піжмурки? — крикнув Джип. — Ти жмуришся!

І не встиг я втрутитися, як продавець накрив його великим барабаном.

— Підніміть барабан! — закричав я. — Зараз же! Ви злякаєте дитину! Підніміть!

Чоловік із різними вухами послуухався мене й простягнув мені цей великий циліндр, щоб я краще впевнився, що він порожній. Але на стільчику теж нікого не було! Мій хлопчик зник!..

Вам, напевне, знайоме почуття, котре охоплює вас, як чиясь хижа рука боляче здавлює вам серце! Ви зразу напружуєтесь, ви не поспішаєте, але й не хапаєтесь, страх і гнів щезають. Так було зі мною.

Я підійшов до продавця й ударом ноги перекинув стілець.

— Облиште свої жарти, — сказав я. — Де мій хлопчик?

— Ви ж самі бачите, — сказав він, показуючи мені порожній барабан, — у нас ніякого обману...

Я простягнув руку, щоб схопити його, але він спритно вивернувся. Я знову кинувся до нього, але йому вдалося й на цей раз відхилитися. Він відчинив якісь двері.

— Стій! — крикнув я.

Він побіг, сміючись, я кинувся за ним і нараз вилетів... у пільму.

— Фу ти! Я вас і не помітив, сер!

Я був на Ріджент-стріт і наштотхнувся на якогось солідного робітника. А недалеко від мене, трохи приголомшений, стояв Джип. Я вибачився, і Джип з ясною усмішкою підбіг до мене, начебто тільки-но на секунду загубив мене з виду. У руках у нього було чотири пакунки. Він одразу ж ухопив мене за палець.

Спочатку я не знав, що подумати. Я обернувся, щоб побачити двері чарівної крамниці, але їх ніде не було. Ні крамниці, ні дверей — нічого! Звичайнісінький простінок між магазином і вікном із курчатами. Я зробив єдине, що було можливим у такому становищі: став на край тротуару й помахав парасолькою, гукаючи кеб.

Я посадив Джипа й сів сам. Тут я відчув щось незвичне в себе в кишені й витяг звідти скляну кульку. З огидою я кинув я її на бруківку.

Джип не промовив ні слова. Деякий час ми мовчали.

— Тату, — сказав нарешті Джип, — це була гарна крамниця!

Тут я вперше задумався, як він сприйняв цю пригоду. Він був цілим і неушкодженим. Це головне. Він не був наляканим, не був засмученим. Він просто був страшенно задоволений тим, як провів день, і до того ж у нього в руках — чотири пакунки.

— Гм! — сказав я. — Маленьким дітям не можна кожного дня відвідувати такі крамниці!

Він сприйняв ці слова спокійно, і на хвилину я навіть пожалкував, що я його батько, а не мати. І не можу зараз же при всіх його розцілювати. «Кінець кінцем, — подумав я, — не так уже все це страшно».

Але повністю я в цьому впевнився тільки тоді, коли ми розпакували наші покупки. У трьох пакунках були коробки із звичайними, але такими чудовими олов'яними солдатиками, що Джип зовсім забув про тих «справжніх чарівних солдатиків», яких бачив у крамниці. У четвертому пакунку було кошеня, маленьке, біле, жваве кошеня, дуже веселе, з чудовим апетитом.

* * *

Це було шість місяців тому. І тепер я починаю думати, що ніякого лиха не трапилося. У кошеняті виявилося не більше чарів, ніж у всіх інших кошенятах. Солдати виявилися такими стійкими, що ними був би задоволений кожний полковник. Що ж до Джипа...

Батьки, мабуть, погодяться, що з ним я мав бути особливо обережним. Але недавно я все ж відважився на серйозний крок. Я запитав:

— А що, Джипе, якби раптом твої солдати ожили й пішли б крокувати?

— Мої солдати живі, — сказав Джип. — Мені потрібно тільки промовити одне словечко, коли я відкриваю коробку.

— І вони марширують?

— Аякже! Інакше за що їх і любити!

Я не виказав свого здивування й спробував кілька разів, тільки-но він візьметься за своїх солдатиків, раптом зайти в кімнату. Але ніякої чарівної поведінки за ними не помітив. Так що важко сказати, чи правий Джип.

І ще одне питання — про гроші. У мене звичка завжди оплачувати рахунки. Я пройшов уздовж і впоперек усю Ріджент-стріт, але не знайшов тієї крамниці. Та думаю, що в цій справі моя честь не постраждала, бо якщо цим людям — хто б вони не були — відома адреса Джипа, вони можуть будь-коли з'явитися до мене й отримати гроші.

(Переклад Сергія Іваненка)

Робота з текстом

Осмыслиємо прочитане. 1. Що ви помітили незвичайного у творі? 2. Хто був ініціатором відвідування чарівної крамниці — Джип чи його батько? 3. Які речі привернули увагу Джипа? 4. Які фокуси показав їм крамар? Прочитайте й перекажіть відповідні епізоди. 5. Знайдіть найбільш напружений момент твору. Чому саме цей момент ви вважаєте кульмінаційним? 6. Що, на вашу думку, означають ті подарунки, які залишилися в Джипа після відвідування чарівної крамниці?

Порівнюємо. 1. Як сприймав фокуси Джип? Наведіть відповідні цитати. 2. Про що постійно думав батько хлопчика, спостерігаючи за фокусами крамаря? 3. У який момент твору вам стало зрозуміло, що батько та Джип відрізняються своїми поглядами й позиціями?

Для обговорення. 1. Чому двері чарівної крамниці відчинилися для Джипа й не відчинилися для іншого хлопчика — Едуарда? 2. Як ви думаєте, чи стане Джип схожим на свого батька, коли виросте?

Творче завдання. 1. Придумайте (*усно*) сюжет фантастичної новели «Чарівна крамниця-2» про те, як Джип став дорослим. 2. Напишіть твір-роздум про свої улюблені речі або іграшки «Світ, який для мене завжди живий...» (*1 за вибором*).

Краса слова

У центрі твору — два погляди на світ: творчий (романтичний), здатний зазирнути за видиму площину явища чи предмета, і прагматичний (реалістичний), заснований виключно на розумовому сприйнятті дійсності. Прийом контрасту дає змогу письменникові показати багатий внутрішній світ хлопчика, відкритий для фантазії, і прагматичне, приземлене світовідчуття його батька. Перебуваючи в крамниці, Джип захоплюється дивами, які в ній відбуваються. Вони викликають у його душі яскраві картини. Для нього світ — це щось дивовижне, загадкове й непізнанне. Краса внутрішнього світу Джипа безмежна у своїх проявах. Він здатний не тільки сприймати диво, а й дарувати його іншим. Отже, майбутнє, на думку митця, належить саме таким людям із креативною фантазією й чутливою душею.

- Використовуючи текст, розкрийте ставлення Джипа та його батька до речей, що знаходилися в крамниці, і подій, які там відбувалися.

Перевірте себе

1. Які факти біографії Г. Уеллса відтворені в новелі? 2. Які проблеми порушуються у творі? 3. Поясніть фінал. 4. Розкрийте багатство внутрішнього світу Джипа. 5. Охарактеризуйте образ оповідача в новелі. 6. Виявіть характерні ознаки жанру новели у творі Г. Уеллса. 7. Визначте роль фантастики в ньому. 8. Розкрийте символічне значення назви новели. 9. Порівняйте фантастичні твори Г. Уеллса та Ж. Верна, які ви прочитали.

Радимо прочитати

Веллс Г. Дж. Невидимець / Переклад з англ. Миколи Іванова. — Львів, 2006.

Рюноске АКУТАГАВА

1892–1927

Якщо ти народився в хатинці, але маєш мудрість, ти подібний до квітки лотоса, який виростає з бруду.

З японської книжки «Повчання для юнацтва»

Сторінки життя і творчості

Рюноске Акутагава користується великою пошаною серед японців різного віку, які знаходять у його творах проблеми, пов'язані із власним «я»: як поводитися правильно, як досягти гармонії із собою, як зрозуміти себе і як жити в добрі й згоді зі світом. У новелах Р. Акутагани відображено особливості японського національного характеру — тісний зв'язок людини й природи, вірність давнім традиціям і пошуки морального очищення душі. Слава письменника як майстра короткого оповідання та новели давно перетнула кордони Японії.

Рюноске народився 1 березня 1892 р. в *Токіо (Японія)* в сім'ї небагатого торговця молоком, котрий мав невеличкі пасовиська на околиці міста. Коли хлопчику виповнилося десять років, його мати померла, тому Рюноске всиновив брат матері — Мітіакі Акутагава. У сім'ї дядька дбайливо зберігали культурні традиції. Тут захоплювалися давньою поезією, старовинним живописом, дотримувались усталеного ладу, основою якого був голова родини.

У 1913 р. Р. Акутагава вступив на відділення англійської літератури філологічного факультету Токійського імператорського університету, де почав писати перші твори й разом із друзями видавав журнал «Сінсітьо» («Нова течія»). У 1915 р. він написав оповідання «Ворота Расьомон», а в 1916 р. — «Ніс», що засвідчили появу нового таланту в японській літературі. Після завершення навчання юнак працював викладачем англійської мови у Воєнно-морській школі, співробітником газети в м. Осака, проте ніколи не припиняв літературної праці.

Найпопулярнішими збірками новел Р. Акутагани є «Расьомон» (1917), «Тютюн і ди-

В Японії імена людей звучать не так, як у європейців. Спочатку там називають прізвище, а потім — ім'я. Тож Акутагава — прізвище класика японської прози, а Рюноске — його ім'я.

Р. Акутагава серед друзів.
1919 р.

явол» (1917), «Ляльковод» (1919), «Обертовий ліхтар» (1920), «Нічні квіти» (1921) та ін. Сюжети у творах митця нерідко побудовані на подіях минулого, оскільки письменник уважав, що «душа людини в давнину й душа сучасної людини мають багато спільного». Тому не випадковим є інтерес митця до історії Японії, її культури та релігії.

Письменник був добре обізнаний зі здобутками європейської літератури. У його новелах можна знайти відгомін мотивів і образів М. Гоголя, Ф. Достоєвського, А. Чехова, Л. Толстого, І. Тургенєва (Росія), Г. Флобера, Гі де Мопассана (Франція) та інших митців.

За свого життя Р. Акутагава зазнав не тільки слави, але й чимало трагічних моментів. Він помер надто рано й несподівано для всіх у віці 35 років. У 1935 р. Кікуті Кан, друг письменника, заснував Премію імені Р. Акутагани для молодих митців Японії, що залишається однією з найпрестижніших і нині.

Перша зустріч із митцем може стати початком тривалого діалогу з ним протягом життя. Його твори не можна читати швидко й голосно, вони потребують душевного спокою, тривалих роздумів. А ще — занурення у власне «я». Завдяки цим творам ми можемо побачити себе зовсім іншими...

Найдавнішою релігією японців був синтоїзм (*синто* означає «шлях богів»), яка забезпечує участь японців у традиціях, ритуалах, домашніх обрядах. Основна мета синтоїзму — осмислення й виконання волі предків у сім'ї, суспільстві, державі. А в VI ст. в Японії поширився буддизм, який приніс ідею особистої відповідальності людини за власні вчинки. Божество Будда є центральним символом буддизму. Він має різні зображення та інтерпретації, а його вчення спрямоване на духовне вдосконалення людини, на те, щоб вона пізнала саму себе й усвідомила, що «нічого не залишається без відповіді»: якщо ти вчиняєш добре, то на тебе чекає теж добро, а якщо погано, тобі доведеться відповісти перед вищою силою. У буддизмі поширеним є уявлення про *нірвану* — стан духовного просвітлення, якого має прагнути кожна людина. У широкому смислі Будда розуміється як Просвітлення, Мудрість, Істина і Справедливість. У сучасній Японії синтоїзм і буддизм мирно співіснують.

Першим твором Р. Акутагани, який з'явився українською мовою в 1969 р., було оповідання «Мандарини» в перекладі Івана Дзюба. Він же переклав і новелу «Павутинка» в 1970 р. Цьому видатному перекладачеві належить найбільше перекладів творів митця. Геннадій Турков і Василь Бойко також зверталися до перекладу художніх текстів японського письменника.

Павутинка (1917)

Історія створення

Новела «Павутинка» уперше була надрукована в журналі «Червоний птах», який видавала група японських письменників у 1918–1936 рр. спеціально для дітей з метою розвитку їхньої моралі й талантів. Рюноске Акутаґава прагнув у цьому творі бути зрозумілим дітям і водночас хотів утілити глибокий моральний зміст у довершеній формі.

Коментарі. В Японії явища природи здавна мають прихований зміст. Наприклад, журавлик — символ процвітання, удачі й довголіття; птахи й метелики — символ любовних почуттів і щастя; апельсин — продовження роду; вишня — ніжності й неповторності життя; бамбук — стійкості й мужності. Лотос уважається в Японії священною квіткою, пов'язаною з буддизмом. Лотос символізує саме вчення Будди, утілюючи досконалість, мудрість, духовну чистоту, прагнення до моральної довершеності й просвітлення. Ця квітка нагадує про те, що в якому б середовищі не народилася людина й де б не перебувала, вона здатна досягти високого ідеалу. Адже лотос починає зростання на дні озера в бруді й воді. Він повільно росте вгору, а коли виходить на поверхню озера, перетворюється на чудову квітку. Тому ще одне символічне значення лотоса — це перемога краси й чистоти над брудом життя. Та чи кожен може здобути цю перемогу? І що потрібно для цієї перемоги? Про це варто поміркувати, читаючи новелу «Павутинка».

Цвітіння лотосів
у Японії

I

Одного дня самотній Будда знічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді зі своїх золотистих тичинок ненастанно ширили навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Будда пройшов над островом, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, а тому крізь прозору, як кришталь, товщу води, наче в стереоскопі, ясно прозирала ріка Сандзунокава¹ й Шпиляста гора. Погляд Будди привернув чоловік на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками,

¹ *Сандзунокава* — тут: у буддійській релігії річка, через яку переправляються на той світ душі померлих.

яких аж кишіло, мучився в пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі й учинив чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якось, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв було вже ногу, готуючись його роздушити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоч воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павуків, й вирішив віддячити йому за добро — при нагоді допомогти вибратися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахіт, листям лотосу райський павук плів свою чарівну сріблясту нитку. Будда взяв павутинку й мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

II

Там, на дні пекла, у Кривавому озері борсався Кандата. Хоч куди глянь, усюди тьма кромішня, і тільки коли-не-коли в тій темряві зблисне вістря Шпилястої гори. Чи може бути щось страхітливіше? Навколо тихо як у могилі, лише іноді чути тихі зітхання грішників — виснажені пекельними муками, вони навіть не можуть плакати вголос. Тож і Кандата, задихаючись у Кривавому озері, звивався, корчився, як жаба перед смертю.

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у північній, немов боячись людського ока, повисла блискуча сріблиста павутинка. Уздрівши пад головою павутинку, Кандата на радість аж сплеснув у долоні: учепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть з пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то і в раю можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястій горі й потопати в Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку й відчайдушно почав дертися вгору. Ясна річ, такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було не легко — рай і пекло віддаляла не одна тисяча рі¹. Зіп'явшись трохи, Кандата втомився й навіть не міг рукою ворухнути. Що ж тут удієш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув униз.

А все-таки його зусилля не пропали марно. Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в північній, а страшна своїм тьмяним блиском Шпиляста гора вже опинилася під ногами.

¹ Pi — міра довжини (3,9 км).

«Якщо так і далі, то скоро і з пекла, напевне, видобудусь». Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи, голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!» Та нараз він схаменувся — слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору п'ялася сила-силенна грішників. Спостерігши таке видовище, Кандата, зляканий чи, може, приголомшений, на якусь хвилю розгублено роззявив рота й кліпав очима. Тонка павутинка, що ледве витримувала його одного, напевне ввірветься під тягарем такої безлічі людей. Якщо вона десь посередині обірветься, то марно він дряпався вгору — однаково полетить сторчка назад у пекло. О, це жахливо! А тим часом тисячі й тисячі грішників видиралися з темряви над Кривавим озером і один за одним піднімалися блискучою павутинкою вгору. Треба негайно щось придумати, інакше павутинка ввірветься. І Кандата щосили закричав: «Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!»

Але тої ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою й він, закрутившись дзигією, швидко зник у темряві. В імлистому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

III

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя Будди посмутніло й він пішов далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце й знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю бралось до полудня.

(Переклад Івана Дзюба)

*М. Пурін. Ілюстрація до твору
Р. Акутаґави «Павутинка».
2011 р.*

Робота з текстом

Осмыслиємо прочитане. 1. За що Кандата опинився в пеклі? 2. Чому, на вашу думку, Будда звернув увагу саме на нього? 3. Як Будда вирішив урятувати Кандату? 4. Чи використав, на вашу думку, Кандата свій шанс на порятунок? 5. Назвіть частини твору. Поясніть обрані вами назви. 6. Знайдіть кульмінаційний момент новели. 7. Сформулюйте ідеї твору, спрямовані на вдосконалення людського «я», покращання моралі.

Для обговорення. Чому Кандата не зміг вибратися з пекла?

Творче завдання. 1. Розкрийте символічний зміст образів твору: лотос, ріка Сандзунокава, Шпиляста гора, Криваве озеро, павутинка. 2. Напишіть твір-роздум на тему «Лотос і павутинка для людини».

Роздивіться малюнки сучасного японського художника Мідзуно Пурін за мотивами новели «Павутинка». Які моменти зображено на малюнках? Перекажіть ці епізоди, прокоментуйте їх.

Краса слова

Характерними рисами новелістики Р. Акутаґави є: 1) філософський характер творів (загальнолюдські питання — добро і зло, життя і смерть, справедливість і несправедливість, удосконалення людського «я» тощо); 2) відображення специфіки національного буття — релігії, культури, історії; 3) широта змісту й можливість його тлумачення по-різному; 4) поєднання вигадки та реальності; 5) занурення в глибини людської психології. Основний сюжет у творах митця розгортається в душі особистості. Письменник показує, як внутрішнє «я» переживає глибокий біль і навіть муки в процесі пошуку себе, тому людина і світ у його творчості постають нерідко сумними й трагічними. Новели Р. Акутаґави, у тому числі «Павутинку», можна назвати *філософсько-психологічними*.

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про життя та творчість Р. Акутаґави? 2. Які важливі питання порушуються в новелі «Павутинка»? 3. Які вади людей засуджуються у творі? 4. Як у новелі втілено одну з провідних ідей буддизму — справедливість? 5. До яких роздумів вас спонукала новела Р. Акутаґави? 6. Які риси японської національної культури знайшли відтворення в новелі?

Радимо прочитати

Акутаґава Рюноске. Павутинка: Вибрані новели / Переклад Івана Дзюба. — Львів, 2006.

Я І СВІТ

Художність як критерій оцінки творів мистецтва. Змінюється світ, і змінюються форми сучасного мистецтва. Воно спрямоване в майбутнє, у третє тисячоліття. У ньому з'являються дивовижні персонажі, неймовірні сюжети, фантастичні прогнози... Ми щодня стикаємося з творами не лише класичного, визнаного десятиліттями й навіть століттями, але й масового мистецтва.

Нині для нас, людей третього тисячоліття, важливим стає поняття «художність» — це критерій, що відрізняє мистецтво від інших явищ. Які ж ознаки притаманні творам, які ми називаємо *високохудожніми*? Насамперед вони повинні мати загальнолюдське й національне значення, бути актуальними не тільки для своєї доби, а й для багатьох поколінь, отримати суспільне визнання в різних країнах. У поняття «художність» входить також майстерність письменника, який своїми творами репрезентує власну самобутність і водночас свою країну, національну культуру, добу, літературні тенденції чи стилі. У високохудожніх творах знаходимо широкий спектр традиційних тем, проблем, образів, мотивів, що дає підстави для «діалогу культур» у часі й просторі. Кожен із нас бере участь у цьому діалозі, тому що дій-

У стрімкому світі, де виникає так багато різноманітних творів, потрібно навчитися відрізняти *справжнє* від *несправжнього*, *художнє* від *нехудожнього*, тобто виробити в собі стійкий естетичний смак.

Місто мистецтв та науки.
м. Валенсія. Іспанія

сно художній твір залишає велике поле для роздумів та інтерпретацій. Багатозначність, що є ознакою мистецтва взагалі, притаманна й кожному високохудожньому твору зокрема.

Категорія «художність» є плинною в історії літератури й мистецтва. Тобто кожна епоха може додавати щось своє в розуміння того, що ми називаємо *красивим* чи *досконалим*. Але справжні мистецькі здобутки вирізняються на тлі

масової культури, крім вищевказаних ознак, ще й художньою цілістю, гармонійною єдністю змісту й форми. До поняття «зміст» належать такі поняття, як «тема (теми)», «проблема (проблеми)», «ідея (ідеї)», провідний художній конфлікт, образи. А поняття «форма» охоплює сюжет, композицію, художній простір і час, мову, у тому числі специфічні для того чи іншого письменника засоби виразності, образотворчості, індивідуальний стиль.

Мудра думка

Мистецтво дає духовну мету нашому існуванню.

Рей Бредбері

Важливою ознакою справжнього мистецтва є наявність високої гуманістичної ідеї. Воно кличе людство до духовної мети, до всього найсвітлішого й найпрекраснішого, у тому числі до краси людських почуттів і вдосконалення життя.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Назвіть критерії художності. 2. Які відомі вам твори сучасного мистецтва відповідають критеріям художності?

Робота в групах. Об'єднавшись у групи за інтересами, підготуйте огляд сучасних творів у журналі іноземної літератури «Всесвіт». Одна з груп може, наприклад, здійснити огляд сучасної поезії за останні 1–2 роки, друга група — огляд оповідань сучасних письменників, третя група — романів і повістей, четверта — драматургії. Можна об'єднуватися в групи також за країнознавчим принципом (тобто обирати літературні твори певних країн). Свої враження від прочитаних творів викладіть у власних рецензіях та ілюстраціях. На їх підставі можна створити цікаву стінну газету «Світ сучасної літератури».

Творче завдання. Складіть (*усно*) промову на честь вашої улюбленої книжки.

Айзек АЗИМОВ

1920–1992

Наукова фантастика є одним із ланцюгів,
які допомагають з'єднати людство.

Айзек Азімов

Сторінки життя і творчості

Одним із найпопулярніших сучасних фантастів світу є американський письменник єврейського походження Айзек Азімов. Він уважав, що фантастика йде попереду людства, прокладаючи шлях для розвитку науки, техніки й усієї людської цивілізації. Фантастична література, на його думку, дає змогу спрогнозувати майбутнє, виявити в ньому як перспективні, так і хибні тенденції. Ще в далекому 1964 р. Айзек Азімов замислився над тим, якою буде наша планета через 50 років. Тепер настав час порівняти його прогнози з нашим життям. Саме він здогадався про те, що ми зможемо говорити між собою через тисячі й навіть десятки тисяч кілометрів за допомогою спеціальних пристроїв, і не тільки говорити, а навіть бачити співрозмовника. Він передбачив появу швидкісних потягів і літальних апаратів, вихід людини у відкритий космос і опанування міжпланетного простору. А ще він уважав, що на допомогу людині в майбутньому прийдуть роботи — спеціальні розумні машини, які будуть виконувати найскладнішу працю. Тепер ми пересвідчилися, що багато припущень митця здійснилися.

Айзек Азімов (справжнє ім'я *Ісаак Юдович Озимов*) народився 2 січня 1920 р. в м. *Петровічі* неподалік від м. *Смоленська* (Росія). Коли йому було три роки, його сім'я виїхала до США. У м. Нью-Йорку батьки відкрили цукерню. У школу хлопчик почав ходити вже там, в Америці, що стала для нього рідною країною. За словами письменника, його першою мовою був ідиш (яким говорили в родині), а зростав він на творах улюбленого єврейського письменника Шолом-Алейхема. Однак свої твори

Айзек Азімов у колі
читачів і книжок

Р. Моррілл.
Айзек Азімов. 2005 р.

митець писав англійською, оволодівши нею досконало.

У 1939 р. журнал «Емейзінг сторіз» опублікував науково-фантастичну повість митця «Покинуті на Весті», а в 1941 р. в журналі «Естаундінг сторіз» з'явилося оповідання «Калітанська загроза».

Айзек Азімов був не лише письменником, а й талановитим ученим. Закінчивши хімічний факультет Колумбійського університету, він став біохіміком, здійснював наукові дослідження й читав лекції для студентів у Колумбійському та Гарвардському університетах.

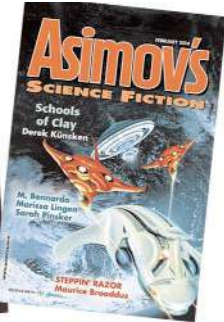
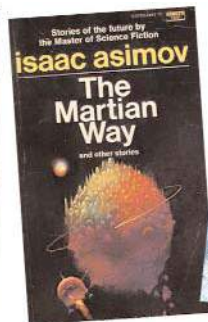
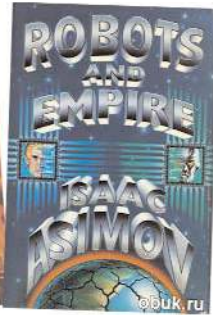
У 1948 р. здобув ступінь доктора наук. Мав 14 почесних наукових ступенів і відзнак різних університетів світу.

Регулярно друкувати науково-фантастичні твори почав під час Другої світової війни. Його авторський набуток становить майже 500 книжок. Це науково-фантастичні романи, повісті, оповідання, новели. А ще він писав наукові праці з біохімії, математики, міфології, астрофізики. Серед художніх творів письменника вирізняються збірка оповідань «Я – робот» (1950), романи «Кінець Вічності» (1955), «Стальні печери» (1953), «Оголене сонце» (1954) і багато інших. В одному з останніх романів «Самі боги» (1972) Айзек Азімов застерігав людство від грандіозних космічних катастроф, від занепаду моралі й безвідповідальності в ставленні до світу. Він уважав, що наукова фантастика допоможе людям установити мир на всій Землі, бо від цього залежить виживання людства.

Письменник помер 6 січня 1996 р. в м. Нью-Йорку, а його твори читають і перечитують ті, хто крокує в третє тисячоліття.

Твори Айзека Азімова перекладали українською Д. Грицюк, Л. Бутенко, А. Онишко, Ю. Лісняк, В. Радчук та ін. Оповідання «Фах» переклав у 1990 р. А. Минко.

Роздуми про майбутнє людства. Світ, що зображує Айзек Азімов у повісті «Фах» («Profession»), на перший погляд, є розумним і раціонально влаштованим. Тут панує дисципліна, порядок, культ освіти. Однак яка ж то освіта? Тут діти не здобувають освіту самотужки, не вчаться самостійно мислити й шукати інформацію, а за допомогою спеціальних технічних приладів отримують готові знання. Здається, це швидше й надійніше, однак це спотворює людську природу, позбавляє її можливості бути собою, здатності творити й мислити. Люди в державі майбутнього, яке змальовує письменник, ніхто, вони схожі на роботів, які мають виконувати лише те, що їм призначено владою. А тих, хто не вписується в «пронумеровану» більшість, хто виявляє хоч найменшу схильність до самостійного мислення, відокремлюють від суспільства в спеціальних інтернатах. Інтернати створені для того, щоб виявляти справжні таланти, які можуть створювати нові машини й тим самим визначати науково-технічний прогрес. Виходить, що не прогрес служить людині, а людина служить прогресу. Айзек Азімов змушує читачів замислитися над сутністю не тільки освіти майбутнього, а й усієї земної цивілізації. Він закликає не забувати про інтереси людини, поставити освіту й науку на службу людині, а не навпаки.

Проблема духовної сутності людини. Образ Джорджа Плейтена. У повісті «Фах» Айзек Азімов створив образ раціонально влаштованого суспільства, де кожна людина посідає чітко визначене місце, виконує призначені їй функції. Людей ніхто не вчив самостійно мислити, і вони поступово перетворювалися на запрограмованих істот, хоча й живих, але бездумних і безвольних. Мета такої суспільної системи, якій була підпорядкована освіта, — забезпечити швидкий науково-технічний прогрес. Однак чого вартий такий прогрес, якщо людина перестає бути людиною? Особистість у такому суспільстві позбавлена волі, бо навіть вибір професії від неї не залежить, не кажучи вже про щось інше. Вона більше схожа на робота, який лише чітко виконує накази, але не вміє ані мислити, ані творити.

Айзек Азімов не втрачає віри в людину. Він сподівається, що людське в ній не загине, проб'ється назовні крізь заборони й суспільну «диференціацію». Випробування людини визначає сюжет

Кадр із кінофільму «Я робот».
Режисер А. Пройас. 2004 р.

Зауважте

У своєму творі письменник стверджує, що прогрес має значення лише тоді, коли розвиваються не тільки машини, а й людина та її мораль. Суспільство має бути не лише зовні прекрасним і технічно досконалим, а й гуманним. Воно має служити людині, сприяти розвитку її здібностей, створювати умови для творчої реалізації.

повісті «Фах». Від того, як зможе виявити себе особистість у цій ситуації, залежить не лише її доля, а й майбутня доля людства.

Проблеми освіти та виховання людини не випадково постають у центрі уваги письменника-фантаста. Він добре усвідомлював, що від освіти залежить майбутнє людства. Однак майбутнє залежить також від того, якою є сама людина, від її якостей — не лише інтелектуальних, а й моральних.

Головний герой твору Джордж Плейтен був звичайним землянином, але вже з дитинства виявляв інтерес до навчання, учився думати. Його вміння робити власні висновки виявилось вже під час Дня читання. Це вва-

жалосся «відхиленням» від усталеного порядку. Пізніше, у день освіти, Джордж довів, що вміє не лише мислити, а й здобувати знання, шукати відповіді на нерозв'язані питання. Через цей «недолік» у мозку Джорджа помістили так званий «інтернат для недоумків». У такий жорстокий спосіб у державі майбутнього виявляли справжні таланти. Визнання того, що він не такий, як усі, не придатний до освіти, ледь не вбила Джорджа, але він вистояв у випробуваннях. Творчість, жага знань, прагнення мислити не дали йому загинути. Джордж почав читати й за допомогою книжок не лише здобував знання, а ще й пізнавав себе, учився узагальнювати, систематизувати, робити висновки, бути вільним у своїх думках.

Джордж Плейтен залишив інтернат, відчувши в собі достатньо сил довести, що він не «нездар», а, навпаки, здатний до плідної діяльності в ім'я суспільства. В освіті його не цікавили матеріальні блага чи престиж. Наука була важлива для нього сама по собі. Це відчуття притаманне лише справжнім талантам. Самостійність у набутті знань давала йому можливість рухатись і в моральному розвитку — бути людиною, а не бездумною машиною.

Кульмінаційним моментом у житті героя стала його розмова з новіанином. У цей момент народився не лише Плейтен-учений, а й Плейтен-мисли-

Д. Михальчук. «Передмістя»
за мотивами творів А. Азімова. 1998 р.

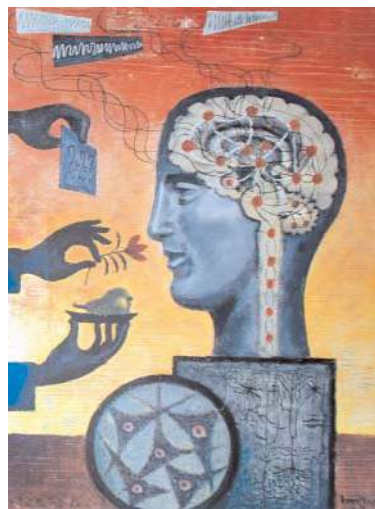
тель, філософ, творець майбутнього. Він довів, що не лише самотужки опанував свій фах, а може мислити глобально, з перспективою.

Наприкінці повісті з'ясовується, що Джорджа Плейтена перевіряли. У державі майбутнього не знали, як виявити справжніх творців, тому для них і створювали надто суворі умови, щоб таланти, якщо вони є такими, розкрили себе.

Джордж Плейтен і Тревіліян. Образ Джорджа Плейтена яскраво виявляється в зіставленні з іншим персонажем — Тревіліяном. Джордж Плейтен і Тревіліян були однолітками. Вони разом жили на планеті Земля, спілкувалися, брали участь у дитячих розвагах, товаришували. Проте їхні батьки посідали різне місце в «диференційованому» суспільстві майбутнього. Батько Джорджа був простим трубоукладачем, а Тревіліян-старший був металургом на іншій планеті. Коли він повернувся на Землю, то мав вищий соціальний статус за своїх сусідів. Однак Джордж любив свого батька, вступив у бійку, захищаючи його ім'я. Тревіліян хотів наслідувати свого батька, але лише для того, щоб посісти вище місце в суспільстві. Джордж хотів бути програмістом, змалку відчувши потяг до знань. Для нього не мав значення матеріальний чи соціальний розрахунок, як для Тревіліяна, котрий хотів стати металургом, щоб потрапити на іншу планету — Новію.

Однак мрії героїв не здійснилися. Тревіліян, який отримав знання за допомогою старого апарата, відстав від інших. Оскільки він і гадки не мав про те, що можна самотійно щось прочитати, удосконалитися, то цілком зрозуміло, що він ніколи не досягне своєї мети. На відміну від нього, Джордж, котрого відправили в «інтернат для недоумків», не змирився зі своєю долею. Він ще більше переконався у своєму покликанні, а головне — збагнув, що людина має навчитися сама добувати знання, самотійно мислити: лише так можна керувати новітніми машинами й самим ходом технічного прогресу, а не залежати від них.

Автор протиставляє не лише ставлення героїв до знань, освіти, але і їхні моральні якості. Джордж Плейтен був людяним, морально стійким. Він хвилювався за своїх батьків, боявся осоромити їх. Він мав не лише талант, а й почуття гідності, внутрішньої свободи, цілеспрямованість. Тревіліян із дитинства звик, щоб за нього все вирішували інші.

Ілюстрація до повісті
Айзека Азімова «Фах». 1970 р.

Він обрав найлегший шлях у житті, дбаючи лише про матеріальні блага та свій соціальний статус. Його воля повністю підкорена панівній системі. Він здатний на зраду колишнього товариша, відчувши, що той не такий, як усі.

Отже, у повісті «Фах» письменник утверджує думку про те, що суспільство, у якому люди не вміють мислити, не приймають самостійних рішень, рано чи пізно деградує. Потрібно, щоб у суспільстві мислили не лише окремі особистості, а й щоб усі мешканці були самостійними, свідомими і в здобутті освіти, і в житті. Так досягаються справжня свобода й розвиток цивілізації.

(...) Джордж спробував триматися невимушено. Усі вони, як новіани, так і земляни, кожний по-своєму «вивчали» його, як жука на голці. Інженеску тепер сидів у кутку й спостерігав за ним широко розкритими очима. «Які ж ви всі ідіоти», — напружено подумав Джордж. Та вони повинні зрозуміти. Він примусить їх зрозуміти.

— Я був сьогодні на олімпіаді металургів, — почав він.

— Як, і ви теж? — увічливо запитав новіанин. — Здається, там було присутнє все населення Землі.

— Ні, вельмишановний, але я там був. У змаганні брав участь один мій друг, і йому дуже не пощастило, тому що ви дали учасникам апарати Бімена, а він здобув тільки Хенслеропу освіту, очевидно, застарілої моделі. Ви сказали, що розбіжності зовсім незначні. — Джордж стулив два пальці до купи, свідомо копіюючи нещодавній жест свого співбесідника. — І мій друг знав до олімпіади, що знадобиться знайомство з апаратом Бімена.

— І що ж далі?

— Мій друг усе життя мріяв потрапити на Новію. Він знав апарат Хенслера. Він знав, що йому треба було ознайомитися з апаратом Бімена, щоб потрапити до вас. А щоб розібратися в цьому апараті, потрібно було засвоїти всього декілька фактів, ще трохи додаткових відомостей і, можливо, трохи практики. Якщо врахувати, що на терезах була мета всього життя, він міг би впоратися...

— А де б він дістав стрічку з додатковою інформацією? Чи освіта тут, на Землі, перетворилася на приватне хатнє навчання?

Обличчя на дальньому плані, як по команді, зареготали...

— Тому він і не став довчатися, вельмишановний. Він уважав, що йому потрібна стрічка. Нізачо на світі він навіть не пробував би вчитися без стрічки. Тож він просто відмовився.

— Відмовився? Може, він із тих хлопців, що відмовилися б літати без скімера? — знову пролунав регіт, і новіанин розтанув у посмішці. — А він кумедний, цей хлопець, — мовив. — Продовжуйте. Я даю вам ще трохи часу.

— Не думайте, що я жартую. Стрічки дійсно нічого не варті. Вони вчать надто багатьох речей і надто безболісно. Людина, яка отримує знання з їхньою допомогою, не уявляє, як можна вчитися інакше. Її знання застигають у тому вигляді, у якому вона бере їх із стрічки. А якби замість того щоб напихати людину стрічками, її примусили із самого початку вчитися, так би мовити, вручну, вона звикла б учитися самотужки й продовжувала б навчання далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвинена, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

Новіанин кивнув...

— А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

— З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

— З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

— Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз'яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

— А як бути з читанням? Ви припускаєте використання стрічок, за якими вчаться читати?

— Гадаю, з тими стрічками все гаразд, хоча й не бачу причин, чому не можна вчитися читати старим методом. У всякому разі, частково.

— Щоб із самого початку виробити звичку до самостійних знань? — запитав новіанин.

— Так, так, — радісно підтвердив Джордж; цей чоловік уже почав розуміти його.

— А що з математикою?

— Це найлегше, сер... вельмишановний. Математика відрізняється від інших технічних дисциплін. Вона починається з кількох несклад-

*В. Коеп. Людина майбутнього.
2006 р.*

них принципів і поступово ускладнюється. Можна розпочати вивчення математики, нічого про неї не знаючи. Вона практично для цього й існує. А коли ви ознайомитеся з відповідними розділами математики, то зможете розуміти інші книжки по техніці. Особливо, якщо розпочнете з легких.

— А хіба є легкі книжки?

— Безумовно. Навіть, якби їх не було, фахівці, що ви їх уже маєте, спробують написати. Дехто з них, може, зуміє викласти частину своїх знань словами й символами.

— Великий Боже! — сказав новіанин, звертаючись до людей, що пообступали його. — У цього бісеняти на все є відповідь.

— Так, так! — закричав Джордж. — Запитайте мене ще.

— А самі ви намагалися вчитися по книжках? Чи це тільки ваша теорія?

Джордж повернувся й швидко глянув на Інженеску, та історик залишався незворушним. На його обличчі застигла тільки доброзичлива цікавість.

— Намагався.

— І ви вважаєте, з цього щось виходить?

— Так, вельмишановний, — палко відповів Джордж. — Візьміть мене із собою на Новію. Я можу скласти програму й керувати...

— Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви думаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який уміє працювати з біменівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.

Джордж завагався.

— Ну... можливо, кілька років.

— Два роки? П'ять? Десять?

— Не можу сказати, вельмишановний.

— Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п'ять років. Вас улаштовує такий термін?

— Думаю, що так.

— Чудово. Отже, протягом п'яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Ви не можете не погодитися, що весь цей час вона не дає нам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і грішми.

— Але ж...

— Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена й зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п'ять років. Чи не здається вам, що тоді в нас уже з'явиться вдосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?

— Однак доти вона стане досвідченим ученим, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.

— Ви так думаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, самостійно вивчав апарат Бімена й успішно його опанував. Чи зможе він зрівнятися своїм умінням з умінням учасника змагань, який отримав усе за допомогою стрічок?

— Можливо, і ні... — почав Джордж.

— Отож-бо й воно, — докинув новіанин.

— Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть, якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, у даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати нове, на що нездатна людина, яка здобула освіту за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити...

— А ви протягом свого навчання винайшли щось нове? — запитав новіанин.

— Ні, але ж я один, і не так уже й давно почав учитися...

— Так... ну, леді й джентльмени, ми досить з вами порозважалися?

— Зачекайте! — раптом перелякавшись, вигукнув Джордж. — Я хочу домовитися з вами про особисту зустріч. Є речі, які я не можу пояснити по відеофону. Ряд деталей...

Погляд новіанина ковзнув повз Джорджа.

— Інженеску! По-моєму, я зробив вам послугу, про яку ви просили. Завтра в мене напружений день. Бувайте здорові!

Екран згас.

Джорджеві руки рвонулися до екрана в нестримному бажанні ожити його.

— Він не повірив мені! — скрикнув Джордж. — Він не повірив мені!

— Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? — запитав Інженеску.

Джордж майже не чув його.

— Але чому? Адже це правда. І так вигідно для нього. Ніякого ризику. Вони мали б справу зі мною та ще з кількома... Десяток людей, що вчилися б роками, коштували б менше, ніж один готовий фахівець... Він був п'яний! Він нічого не зрозумів.

Задихаючись, Джордж роззирнувся довкола.

— Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Усе вийшло не так, як треба. Не треба було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені...

— Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, — промовив Інженеску. — А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

— Ні, повірть, запевняю вас. Коли він тверезий, він... — Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. — Чому ви називаєте мене Джорджем?

— А хіба це не ваше ім'я? Джордж Плейтен?

— Ви знаєте, хто я?

— Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

— Я хочу допомогти вам, Джордже, — запевнив Інженеску. — Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

— Мені не потрібна ваша допомога! — вигукнув Джордж. — Я не недоумок.

Він рвучко повернувся, і, як шалений, кинувся до дверей. Розчачнув їх і був схоплений двома полісменами, що миттєво залишили свій пост.

Попри все збудження Джордж відчув дотик шприца якраз під щелепою. І все закінчилося. Останнє, що залишилося в пам'яті, було обличчя Інженеску, який зі співчуттям дивився на нього...

Коли Джордж розплющив очі, то побачив білу стелю. Він згадав, що сталося. Але згадав так нечітко, наче все відбувалося з кимось іншим. Він дивився на стелю, аж поки не наповнився її близьною, яка начисто промила його мозок, начебто вивільняючи місце для нових ідей, для інших напрямків мислення.

Джордж не знав, як довго він так лежав, дослухаючись до плину своїх думок.

— Ти прокинувся? — пролунав чийсь голос.

І Джордж уперше почув свій власний стогін. Невже він застогнав? Він спробував повернути голову.

— Тобі боляче, Джордже? — запитав голос.

— Як дивно, — прошепотів Джордж. — Я так хотів залишити Землю. Я нічого не розумів.

— Ти знаєш, де ти?

— Я знову в... в Інтернаті. — Джорджеві нарешті вдалося повернутися. Голос належав Омейні.

— Як дивно, що я нічого не розумів.

Омейні ласкаво посміхнувся.

— Поспи ще...

Джордж заснув. І знову прокинувся. Свідомість його прояснювалася. Біля ліжка, читаючи, сидів Омейні, та як тільки Джордж відкрив очі, Хейлі відклав книжку. Джордж із зусиллям сів.

— Привіт, — мовив він.

— Ти голодний?

— Ще б пак! — Він із цікавістю подивився на Омейні. — За мною стежили, коли я пішов звідси?

Омейні кивнув.

— Ти весь час був під наглядом. Ми хотіли непомітно скерувати тебе до Антонеллі й дати тобі нагоду виговоритися. Нам здавалося, що для тебе це єдиний спосіб досягти успіху. Емоції заважали твоєму розвитку.

— Я був абсолютно неправий щодо нього, — трохи зашарівшись, промовив Джордж.

— Тепер це не має значення. Коли в аеропорту ти зупинився біля стенда металургів, один із наших агентів зараз же сповістив нам перелік учасників змагань. Ми з тобою досить говорили про твоє минуле, тож я зрозумів, що означало в ньому ім'я Тревіліяна. Ти спитав, як потрапити на олімпіаду. Це могло призвести саме до тієї кризи, на яку ми покладали такі надії, тож до зали скерували Ладисласа Інженеску, щоб він зустрівся з тобою й подбав про все.

— Він обіймає важливу посаду в уряді?

— Так.

— І ви доручили йому мене. Виходить, що сам я чогось вартий.

— Ти й справді багато чого вартий, Джордже.

Принесли паруочу духмяну печеню. Джордж усміхнувся й відкинув простирadlo, щоб звільнити руки. Омейні допоміг накрити столик біля ліжка. Якийсь час Джордж їв мовчки.

— Я раніше вже раз прокидався ненадовго, — промовив він.

— Я знаю, — сказав Омейні. — Я був тут.

— Так, я пам'ятаю. Ти знаєш, усе змінилося. Здавалося, дуже сильна втома позбавила мене всіх почуттів. Я більше не гнівався. Я міг тільки думати.

— Ні, — сказав Омейні. — Це просто спокій. Ти добре відпочив.

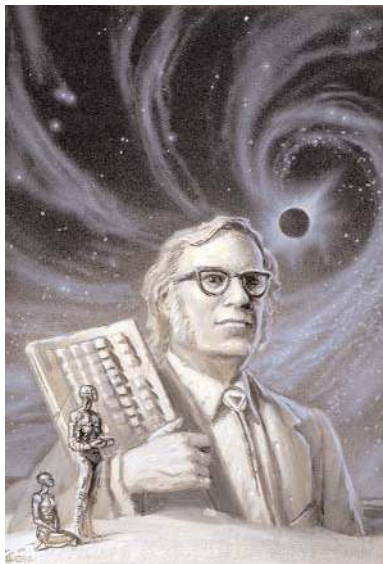
— Ну, у всякому разі мені стало все зрозуміло, неначе я завжди знав це, але не хотів дослухатися до внутрішнього голосу. Чого я чекав від Новії, — подумав я, — хотів вирушити на Новію, щоб зібрати групу юнаків, що не здобули освіти, і вчити їх по книжках. Я хотів відкрити там інтернат для недоумків... на зразок цього... а на Землі вже є такі інтернати... і багато.

Омейні всміхнувся, блиснувши зубами.

— Інститут вищої освіти — ось як точно звучать такі установи.

— Тепер я це так добре розумію, що дивуюся своїй недавній сліпоті, — сказав Джордж. — Зрештою, хто винаходить нові зразки механізмів, для яких потрібні нові фахівці? Хто, наприклад, винайшов

*М. Вілан. Айзек Азімов.
1992 р.*

спектрограф Бімена? Я думаю, чоловік на ймення Бімен, але він не міг здобути освіти за допомогою стрічок, бо йому не вдалося б посунути вперед.

— Цілком слушно.

— А хто створює стрічки освіти? Фахівці по виробництву стрічок? А хто ж тоді складає стрічки для їхнього навчання? Фахівці ще вищої кваліфікації? А хто складає стрічки... Ти розумієш, що я хочу сказати. Десь має бути кінець. Десь мають бути чоловіки та жінки, здатні оригінально мислити.

— Так, Джордже.

Джордж відкинувся назад і спрямував погляд у простір поверх голови Омейні. На якусь мить у його очах промайнула тінь колишнього хвилювання.

— Чому мені не розповіли про все це спочатку?

— О, якби ми могли, — сказав Омейні, — скількох неприємностей ми б уникли. Ми вміємо аналізувати інтелект, Джордже, і визначати, що ця людина може стати пристойним архітектором, а та — хорошим теслярем. Однак не вміємо визначити, чи здатна людина до оригінального творчого мислення. Це надто делікатна галузь. Є деякі кустарні методи, що дозволяють визначити тих, хто, можливо, має такий талант. Про цих людей доповідають у День читання, як, наприклад, повідомили про тебе. За дуже приблизними підрахунками, таким чином сповіщають про одну людину з десяти тисяч. У День освіти цих людей перевіряють знову, і виходить, що в дев'яти випадках з десяти тривогу зчинили помилково. Тих, хто залишається, направляють у такі установи, як ця.

— Але чому не можна розповісти людям, що один зі... зі ста тисяч потрапляє сюди? — запитав Джордж. — Це не було б таким потрясінням для того, хто потрапляє.

— А як же інші? Ті дев'яносто дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять, які ніколи не потраплять у такі установи? Не можна, щоб усі оті люди вважали себе невдахами. Вони прагнуть здобути фах, і тим чи іншим шляхом здобувають його. Кожен може додати до свого ім'я слова: «дипломований такий-то чи така-то». Так чи інак, кожен посідає своє місце в суспільстві. Це необхідність.

— А ми? — запитав Джордж. — Ми — виняток? Один із десяти тисяч?

— Вам ні в якому разі не можна казати. Ось у чім заковика. Адже ще лишається останнє випробування. Навіть після відсіву в День освіти дев'ять чоловік із десяти, що потрапили сюди, виявляються не зовсім підходящими для творчості, і немає такого апарата, який допоміг би нам вирізнити з цієї десятки того єдиного, хто нам потрібен. Цей десятий повинен виявитися сам.

— Яким чином?

— Ми поміщаємо вас сюди в Інтернат недоумків, і той, хто не бажає з цим змиритися, і є людина, яку ми шукаємо. Щоправда, метод жорстокий, зате себе виправдовує. Не потрібно казати людині: «Ти можеш винаходити нове. Тож-бо, твори». Набагато розумніше зачекати, поки вона сама мовить: «Я можу творити і творитиму, хочете ви цього чи ні». Таких людей, як ти, Джордже, десять тисяч, і вони сприяють технічному прогресові півтори тисячі світів. Ми не можемо дозволити собі загубити бодай одного з них або ж витратити наші зусилля на того, хто не виправдає наших сподівань.

Джордж відсунув порожню тарілку й підніс до рота чашку з кавою.

— А як же з тими, які... не виправдують сподівань?

— По всьому вони отримують освіту за допомогою стрічок і стають соціологами. Інженеску — один з них. Сам я дипломований психолог. Ми є, так би мовити, другий ешалон.

Джордж допив каву.

— Мені досі не зрозуміло одне, — промовив він.

— Що ж?

Джордж відкинув простирадло і встав.

— Чому воно зветься олімпіадою?..

(Переклад Андрія Минка)

Краса слова

У творі Айзека Азімова «Фах» проблеми науки й освіти тісно пов'язані з проблемами розвитку суспільства. Тому в повісті поєдналися особливості наукової і соціальної фантастики, що є характерним для розвитку фантастичної літератури другої половини ХХ — початку ХХІ ст.

- Виявіть ознаки фантастики у творі (*у сюжеті, образах, художньому часі й просторі*).

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. У яких значеннях вживається слово *фах*, винесене в назву твору? Якого символічного змісту воно набуває? 2. Визначте провідні теми твору. Чи пов'язані вони лише з розвитком освіти, науки

і техніки? 3. Назвіть наукові, соціальні й моральні проблеми повісті «Фах». 4. Розкажіть про День читання, який змальовує у творі Айзек Азімов. Розкрийте сутність цього свята в державі майбутнього. 5. Опишіть (усно) День освіти. Що відбувалося того дня? Чому цей день був такий важливий для молоді?

Порівнюємо. Підготуйте порівняльну характеристику образів Джорджа Плейтена та Тревіліяна. Доберіть відповідні цитати.

Для обговорення. 1. Чи гуманною щодо людини є держава, зображена Айзеком Азімовим у повісті «Фах»? 2. Якою, на вашу думку, має бути освіта майбутнього? Якою є її мета? 3. Висловіть ваше ставлення до експериментів, що відбувалися в державі майбутнього? 4. Хто, на вашу думку, переміг — герой чи державна система?

Творче завдання. 1. Як могли в подальшому скластися долі героїв? 2. Дайте власний прогноз розвитку суспільства, змальованого письменником у повісті «Фах».

Для самостійного опрацювання. Дайте власну оцінку системі освіти, яка зображена в оповіданні «Фах».

Робота в групах. Усно відтворіть діалоги (1–2 за вибором) від імені літературних героїв (Джордж — Тревіліян, Джордж — Омейні, Джордж — Антонеллі, Джордж — Інженеску, Джордж — новіанин).

Книжка і комп'ютер. За допомогою Інтернету підготуйте презентацію на тему «Майбутнє людства в мистецтві».

Цікаво знати. Джорджа Плейтена постійно хвилювало питання: «Чому воно зветься Олімпіадою»? Як відомо, олімпіадою називають змагання (спортивні, інтелектуальні). Вони мають сенс лише тоді, коли змагаються люди, які самостійно чогось досягли. А в повісті «Фах» фактично відбуваються змагання не між людьми, а між апаратами, які «дали» їм знання. Тому Тревіліян і не переміг, бо він набув знання за допомогою застарілого апарата. У часи Стародавньої Греції панувало поняття «калагатія» (або «калакагатія»), що означало поєднання понять «прекрасний» і «добрий», тобто людина мала бути не тільки фізично розвиненою, а й морально досконалою. Це був ідеал античної людини. А в суспільстві майбутнього, яке змалював Айзек Азімов в повісті «Фах», моральні якості учасників Олімпіади не мали ніякого значення.

Перевірте себе

1. Яким постає світ майбутнього в повісті Айзека Азімова «Фах»? 2. Яке місце призначалося людині в суспільстві майбутнього, що зображує митець? 3. Які випробування пройшов Джордж Плейтен? 4. Чи було це випробуванням лише його інтелектуальних здібностей? 5. Які розумові здібності й моральні риси виявив Джордж Плейтен під час випробувань? 6. Визначте ідею твору.

Радимо прочитати

Азімов А. Кінець Вічності: Вибрані твори. — К., 1990.

Діана Вінн ДЖОНС

1934–2011

У її книжках розповідається про боротьбу проти всього, що робить людей посередніми й сірими, адже від природи вони наділені багатою уявою й життєрадісністю.

Колін Барроу

Сторінки життя і творчості

Англійська письменниця Діана Вінн Джонс є популярною авторкою понад тридцяти дитячих романів про чарівні світи та дивовижних героїв. Вона вважала, що такі персонажі можуть допомогти дітям і підліткам зробити своє життя яскравішим і подолати негаразди в реальному житті. Обділену в дитинстві батьківською увагою та любов'ю, її турбували відчуження й навіть ворожнеча в сім'ї та суспільстві, тому нерідко вона втілювала життєві проблеми у фантастичних ситуаціях і героях, наділених надзвичайними властивостями. Її казкові світи населені мешканцями, кожен з яких є носієм певних чеснот або вад. У такий спосіб авторка досліджувала моральну сутність людей, а також їхні можливості в удосконаленні себе і свого життя.

Діана Вінн Джонс народилася 16 серпня 1934 р. в м. Лондоні (Англія) в сім'ї вчителів. Вона була найстаршою серед трьох сестер.

Під час Другої світової війни сім'я Джонс переїхала до Уельсу, де жили бабуся та дідусь майбутньої письменниці. Її дідусь був священиком, тож вона змалку відвідувала церкву й зачаровано слухала священні пісні Уельського краю. Родина ще кілька разів переїжджала й, урешті-решт, у 1943 р. оселилась у м. Таксді, що в графстві Ессекс. Молодші сестри Діани — Урсула й Ізабель (остання в майбутньому стане Ізабель Армстронг, професором і відомим англійським літературним критиком) — дуже любили читати книжки. А оскільки в домі дитячих книжок було

Д. Джонс у дитинстві

Зауважте

У творах Д. Джонс справдливість і добро досягаються тільки за велінням людського серця та творчої уяви. А це дає надію багатьом поколінням її читачів.

Зауважте

У 1977 р. Д. Джонс одержала першу літературну нагороду за книжку «Зачароване життя» із серії «Світи Крестомансі». За фантастичні твори в 1999 р. авторка отримала дві почесні нагороди: Міфопоетичну нагороду в США і Премію Карла Едварда Вагнера від Британського товариства фентезі, а у 2007 р. — Усесвітню премію фентезі.

зовсім небагато, Діана розважала молодших сестер тим, що вигадувала для них різні цікаві історії.

Після закінчення школи в 1953 р. дівчина вступила до коледжу святої Анни Оксфордського університету. Їй пощастило слухати лекції відомих письменників-фантастів — Дж. Толкієна та Кл. Льюїса. У студентські роки Діана познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Джоном Барроу (пізніше професором Брістольського університету, спеціалістом із середньовічної літератури).

У 1973 р. вийшла друком перша книжка письменниці. Вона також писала п'єси для Лондонського театру. У 1976 р. родина переїхала до м. Брістоля. У їхній сім'ї панувала любов до англійської літератури, наукових досліджень, тому не випадково, що двоє з її трьох синів присвятили своє життя вивченню англійської літератури (нині Колін Барроу — професор Оксфордського університету, Річард Барроу — голова англійського відділення Кендрікської школи, однієї з найкращих шкіл для дівчаток в Англії у м. Рідінгу, а третій син письменниці, Майкл, — комп'ютерний фахівець). Саме для них Діана почала вигадувати фантастичні історії, хотіла збагатити коло читання своїх дітей-підлітків.

У своєму домі Діана писала книжки олівцем за філіжанкою кави, а біля її ніг обов'язково були собака чи кішка. Мисткиня працювала натхненно, кожен з її персонажів був для неї живим, маючи власний характер. Сини письменниці виросли... А пригодницькі твори Д. Джонс

читає тепер увесь світ. Навіть у далекій Японії про один з її найяскравіших образів — Мандрівний Замок Хаула — знає кожна дитина завдяки майстерній екранізації однойменного твору в стилі аніме. Сучасний світ, стрімкий, розмаїтий і високотехнологічний, як і раніше, потребує казок. Адже саме в добрих чарівних казках людство пізнає себе, учить розрізняти добро і зло, долає проблеми й шукає духовної мети.

Роман «Мандрівний Замок Хаула» екранізований у 2004 р. японським режисером аніме Хаяо Міядзакі. Англійська версія мультфільму вийшла у 2005 р.

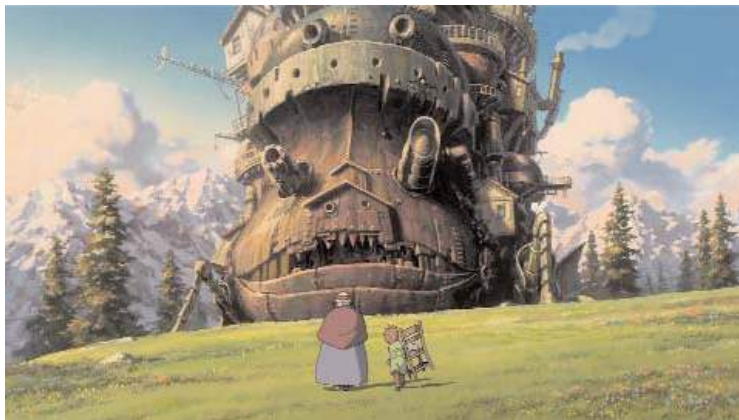
- Подивіться цей фільм, висловіть своє враження від нього, порівняйте з текстом твору.

Мандрівний Замок Хаула (1986)

Чарівний світ твору. У романі Д. Джонс одночасно співіснують декілька паралельних світів, у яких вільно рухаються мешканці Мандрівного Замку чарівника Хаула (Howl's Moving Castle). За допомогою дверної ручки, яка повертається в різних напрямках (позначених кольорами), можна швидко переміщуватися в просторово-часових площинах.

Основна дія роману відбувається (коли ручку дверей Мандрівного Замку опустити зеленим униз) у місті Маркет-Чіппінгу. Головна героїня Софі Хаттер є найбільш діяльною, невтомною й працювитою старшою сестрою в заможній родині. Після смерті її матері батько одружився вдруге. Коли в дім прийшла мачуха, життя сестер Софі та Летті змінилося, проте, на відміну від сюжету народних казок, не погіршилося. Мачуха (її звали Фанні) народила в новому шлюбі доньку Марту, яку сестри приймають як рідну сестричку у своє тепле сімейне коло.

Кадр
із мультфільму
«Мандрівний Замок
Хаула». Режисер
Х. Міядзакі.
2004 р.

Кадр із мультфільму
«Мандрівний Замок Хаула».
Режисер
Х. Міядзакі. 2004 р.

Діана Вінн Джонс у своїх інтерв'ю неодноразово підкреслювала, що її дід по батьківській лінії — валлійський священик. Тому старовинні заклинання, які вивчав Хаул, теж були написані здебільшого валлійською мовою. Ім'я Хаула теж походить із валлійської *hauwl*, яке вимовляється англійською як *howl* і означає церковні пісні, виконання псалмів. Прототипом Хаула став чоловік Діани — Вінн Джонс (професор Джон Барроу), оскільки вивчав середньовічні тексти. А надмірна суворість матері до Діани знайшла втілення в образі Відьми Пустирниці (the Witch of Waste). Себе ж письменниця відтворила в образі Софі. Водночас Діана Вінн Джонс мала дуже теплі стосунки зі своїми сестрами, що теж знайшло відтворення на сторінках роману.

За усталеною казковою традицією, троє братів (чи сестер) мусять піти у світ шукати кращої долі, бо зла мачуха виганяє їх із дому. Винагороджується обов'язково третій (чи третя) найрозумніший. Але в казковому романі письменниці все відбувається навпаки: найрозумнішою якраз є старша із сестер — Софі. Мачуха зображується не злою, а доброю. Усі три сестри не ворогують, а дружать і підтримують одна одну. Після смерті батька Фанні вирішила відправити дівчаток навчатися різних ремесел: Марту віддали на навчання до чаклунки Аннабель Ферфакс, Летті — до кондитерської, а Софі залишилася працювати в крамниці дамських капелюшків, що утримувала її мачуха Фанні.

Характерною особливістю роману є те, що її казкові героїні належать одночасно реальному й чарівному світам, тісно поєднаним між собою. Дівчата мусять самі заробляти собі на життя, боротися зі скрутою й самотністю. І разом з тим довкола них панує чарівна атмосфера. Господар Мандрівного Замку Хаул створив чимало легенд про себе і свій будинок. Так, у Маркет-Чіппінгу люди вірили, що ніби Хаул закохує в себе дівчат, заманює їх у замок, а потім «з'їдає» їхні серця. Його навіть називали в містечку «Синьою Бородою¹».

Головна героїня Софі зображується надзвичайно працювитою, але самотньою. Коли сестри полишили батьківський будинок, Софі не мала друзів, довіряючи свої думки й почуття лише капелюшкам, передаючи їх майбутнім власникам гарну долю, пророкуючи

¹ *Синя Борода* — герой відомої французької народної казки, який заманював, а потім убивав своїх жінок. Цю казку літературно обробив і опублікував Шарль Перро.

вдале заміжжя. За цей дивовижний дар на дівчину розгнівалася Відьма Пустирець, перетворивши її на стару жінку. Не знаючи, як зняти прокляття злої чаклунки, Софі вирушає до Мандрівного Замку Хаула, маючи надію на диво.

Мотив фантастичного перетворення героїв (молодість — старість або навпаки) бере витoki з народних казок. Водночас Софі не є суто казковою героїнею, вона мусить багато працювати, а також бути уважною й спостережливою, щоб наблизитися до розгадки таємниці й стати знов собою. Пошук шляху до повернення власного «я», боротьба зі злом на цьому шляху — провідна тема твору.

Елементи казки в образах роману. Діана Вінн Джонс спиралася на творчість відомого англійського письменника XVII ст. Джона Донна, який писав про різні прояви людської натури й складність духовного буття особистості. У його віршах теж перехрещувалися різні світи — земний, потойбічний, космічний. До рук одного з героїв казкового роману Майкла випадково потрапило домашнє завдання Ніла з початком вірша Джона Донна, яке Майкл сприймає за заклинання. Послугуючись семимильними чоботами (*seven league boots*), разом із Софі Майкл вирушає виконувати один з основних пунктів «заклинання» — зловити падаючу зірку. Саме Кальцифер був тією падаючою зіркою, яку колись зловив Хаул, бо боявся навіть згаснути в портхавенських болотах. І тоді зірка перетворилася на вогняного демона, який був наділений величезною силою, рухав і обертав довкола своєї осі Мандрівний Замок, надавав надзвичайної могутності Хаулові.

Мешканці Портхавену зверталися до Хаула за чарівними порошками, наприклад для заклинання попутного вітру тощо. Авторка роману досить скептично розцінює значення чарівних порошоків, висловлюючи своє ставлення до них через слова Кальцифера: «У цих чарах головне — вірити, що вони подіють. Як віддаватимеш, гляди, щоби мала впевнений вигляд». Жодні чари не допоможуть у справі, якщо людина не вірить у їх силу. Письменниця вважала, що віра людини, упевненість у правильності своїх дій, підтримка оточуючих дозволяють здійснити неможливе. Так і Софі в Мандрівному Замку стала майже ча-

Кадр із мультфільму
«Мандрівний Замок Хаула».

Режисер

Х. Міядзакі. 2004 р.

рівницею: вона наклала заклинання привабливості на костюм Хаула, розмовляла з вогняним демоном, користувалася семимильними чоботами... Але при тому й на мить не забувала про долю своїх сестер і про те, що їй потрібно повернутися до власного єства.

Коли відьма дізналася про портхавенський вихід, виходи в Мандрівному Замку довелося знову переміщувати, два залишилися незмінними — вихід до Уельсу й Кінгсберрі, а два були зміщені (у колишню крамницю капелюшків і в долину Пустирищ).

У рідному домі й стіни допомагають, тож Софі ще більше вдається експериментувати над квітами, працювати над заклинаннями, навіть на якийсь час перетворити пса-людину (зачарованого відьмою) на людину. Переміщення Мандрівного Замку пов'язано з певними змінами в характері героїв — Софі та Хаула: Софі стає впевненішою в собі, а Хаул — чутливішим до прохань оточуючих. Світ живої природи, квітів поширюється на всі інші світи. Софі дуже хотіла мати сад із квітами, де можна було б гуляти. Тож Хаул переносить один із виходів замку в сад із квітами, який знаходиться на початку Пустирищ Відьми, які свого часу засадив квітами й деревами чарівник Саліман. Софі з Хаулом почали продавати квіти в крамниці. Зміни в характері Хаула засвідчує і той факт, що Хаул в Маркет-Чіппінгу вже не приховує власне ім'я, а відкриває магазин квітів під своїм справжнім іменем.

Коли Софі через хитрощі Відьми Пустирищ опиняється в її замку, Хаул кидає всі свої сили на знищення злої чаклунки й перемагає її. А разом із Софі вони перемагають і вогняного демона. Софі ж рятує життя Хаула...

Щасливий фінал роману нагадує фінали народних казок. Справжня любов долає чаклунство. Усі сестри Хаттер знаходять щасливе кохання: Софі залишається з Хаулом, Летті — із чарівником Саліманом, Марта — із Майклом. Навіть Кальцифер, утихомирений, повертається до Мандрівного Замку після того, як угоду з ним розірвано. Отже, у романі Д. Джонс добро перемагає зло, сімейна й дружня підтримка надає впевненості, а велика внутрішня праця над собою може зробити зі звичайної людини казкову героїню (чи героя), що винагороджується за свої чесноти й досягає щастя.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Що вам відомо про Хаула та його Мандрівний Замок? 2. Усно опишіть Мандрівний Замок. 3. Визначте частини сюжету твору. 4. Який момент у сюжеті можна назвати *кульмінаційним*? 5. Визначте моральні проблеми роману. 6. Які риси характеру Софі розкрива-

ються під час її шляху до Мандрівного Замку та життя в ньому? 7. Як змінюється характер дівчини після її перевтілення? 8. Розкажіть про вирішальну битву поміж Хаулом і Відьмою Пустирись. Хто допомагає Хаулові? 9. Прокоментуйте розв'язку роману. На який фінал ви очікували?

Порівнюємо. 1. Зіставте образи двох чарівників — Хаула й Відьми Пустирись. Доберіть відповідні цитати для характеристики героїв. 2. Назвіть ознаки чарівної казки у творі. А чим відрізняється твір письменниці від казки?

Для обговорення. 1. У чому, на вашу думку, полягає призначення прийому чаклунства у творі? 2. Які перетворення (зовнішні та внутрішні) відбуваються з персонажами?

Творче завдання. 1. Усно відтворіть події, які розгортались у Мандрівному Замку, з погляду Хаула, Майкла, Софі, Кальцифера (*за вибором*). 2. Охарактеризуйте свого улюбленого героя (чи героїню) твору. 3. Створіть сюжет (*усно або письмово*), у якому б у чарівному сюжеті та героях знайшли втілення проблеми сучасного життя. Знайдіть у своєму сюжеті засоби подолання проблем засобами казки та фантастики.

Книжка і комп'ютер. Завітайте до фантастичного веб-сайту письменниці, який побудований у традиціях Мандрівного Замку, і дізнайтеся більше про її книжки, біографію, залиште свій коментар на фан-сайті Д. Джонс.

Мудра думка

Хіба є на світі щось прекрасніше за букви? Чарівні знаки, голоси померлих, будівельні камені чудових світів... І більш за те: знаки-утішники, рятівники від самотності. Хранителі таємниць, провісники істини...

Корнелія Функе

Перевірте себе

1. Розкрийте особливості чарівного світу в романі «Мандрівний Замок Хаула» Д. Джонс. 2. Які сучасні проблеми порушуються у творі? 3. Розкажіть про випробування, які випали на долю Софі. Що допомогло дівчині їх подолати? 4. Які внутрішні зміни відбулися в характері героїні? 5. Які моральні риси втілено в образі Хаула? 6. Чи є у творі Д. Джонс елементи фентезі? Доведіть свою думку. 7. З якими творами сучасної літератури можна, на ваш погляд, порівняти роман «Мандрівний Замок Хаула»?

Радимо прочитати

Діана Вінн Джонс. Мандрівний Замок Хаула / Переклад Андрія Поритка. — Львів, 2008.

Корнелія ФУНКЕ

нар. 1958 р.

Корнелія Функе стала відомою на своїй батьківщині тоді, коли вона була вже «зіркою» в Америці. Її романи-фентезі заворожують мільйони людей.

Христіане Геіль

Сторінки життя і творчості

Чи любите ви фантазувати? Живучи у своєму місті або в селі, чи здатні ви полинути думкою в незвідані світи й пережити карколомні пригоди разом із вигаданими персонажами? Чи бачите ви у своїй уяві морські глибини, далекий космос або минулі часи?.. Якщо так, вам неодмінно сподобаються книжки відомої німецької письменниці й ілюстратора Корнелії Функе.

Корнелія Функе народилася 10 грудня 1958 р. в м. Дорстені (Німеччина). Навчаючись у гімназії святої Урсули, Корнелія поринула в чудовий світ книжок, найулюбленішими серед яких були «Том Соєр» Марка Твена, «Острів скарбів» Р. Стівенсона, «Володар перснів» Дж. Толкієна, «Хроніки Нарнії» К. С. Льюїса, «Пітер Пен» Дж. Баррі. Хоча на той час Корнелія сама ще не почала писати твори, однак постійно розповідала своїм друзям незвичайні історії. Особливо її приваблювали невідомі світи, тому дівчина мріяла бути астронавтом або дослідником морських глибин.

Зауважте

Твори К. Функе перекладено 37 мовами (у тому числі українською) і розходяться мільйонними накладами по всьому світові. Письменниця працює переважно в жанрі фентезі та пригодницького роману.

Проте в реальному житті потрібні були інші професії, тому після закінчення гімназії вона переїхала до м. Гамбурга, щоб вивчати соціальну педагогіку в університеті. Три роки потому вона працювала вихователькою дітей з обмеженими можливостями, своєю увагою та піклуванням допомагала їм хоча б трохи забути про їхні проблеми. Однак жага до книжок і малюнків не залишала її, тому паралельно Корнелія опановувала секрети оформлення книжок у Гамбурзькому інституті дизайну. Це було нелегко: у першу половину

дня навчатися, у другу — працювати. Однак Корнелія не могла полишити хворих дітей. «Без цих дітей я ніколи б не написала “Володаря над злодіями”», — писала авторка про себе. Саме тоді вона по-справжньому усвідомила необхідність історій, що допомогли б її вихованцям відволіктися від сумної дійсності й на крилах уяви перенестися в чарівні світи, де вони могли б переживати захопливі пригоди, яких у реальності були позбавлені через хвороби. Корнелія Функе вважала, що фізичні вади не є перешкодою для розвитку особистості, тому вбачала своє покликання в тому, щоб сприяти становленню всіх, без винятку, дітей, дати їм упевненість у собі й відчуття великих можливостей творчої уяви. На цьому шляху, на думку мисткині, не обійтися без книжок.

К. Функе

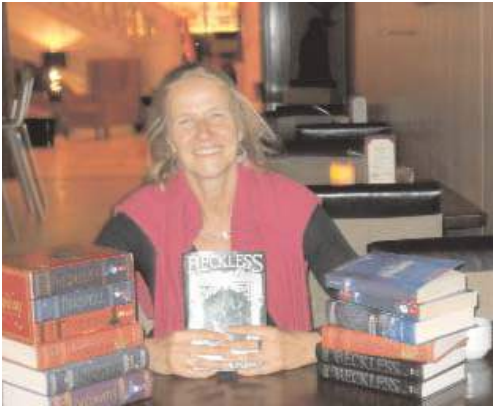
Опанувавши професію ілюстратора, К. Функе прикрашала своїми малюнками дитячі книжки, однак їх зміст не завжди їй подобався. Тому невдовзі вона вирішила сама створювати незвичайні історії про дітей і для дітей. Її письменницька діяльність розпочалася зі сценарію для дитячого телевізійного серіалу «Сім каменів». Перший роман для підлітків «*Великий пошук дракона*» К. Функе вийшов друком у 1988 р. У ньому йдеться про Бена й Лізу, які супроводжують дракона Лунга на «дах світу», щоб він зміг там зустріти подібних собі істот. Авторкою було видано понад 40 фантастичних творів, більшість з яких вона сама ж і проілюструвала. «Я завжди мріяла про історії, для яких я могла б малювати морських зміїв, водяних істот, драконів чи щось подібне. Але в Німеччині так мало створюють фентезі. А це означає, що я ніколи не отримаю подібних історій, для яких я б хотіла малювати картинки. І тому я почала сама писати», — згадувала письменниця.

У 2005 р. журнал «Time» зарахував К. Функе (до речі, разом із президентом США Джорджем Бушем, засновником компанії «Apple» С. Джобсом і духовним

За книжки для дітей і юнацтва, які швидко стали популярними в усьому світі, К. Функе назвали «німецькою Джоаною Роулінг». Однак справжнє визнання прийшло до письменниці з-за океану. У 2002 р. в США вийшов друком переклад її роману «Володар над злодіями» (2000), упродовж п'яти місяців він очолював списки дитячих бестселерів в США і Великій Британії. Ця книжка отримала відразу дві престижні американські премії в галузі дитячої літератури, а британський журнал «Guardian» розмістив її на першій сходинці хіт-параду дитячої літератури.

К. Функе
зі своїми книжками

лідером Далай Ламою) до 100 найвпливовіших людей світу. У 2006 р. за романом «Володар над злодіями» у Голлівуді було знято однойменний фільм. Корнелія Функе особисто брала участь у підготовці екранізації, для чого переїхала до м. Лос-Анджелеса, де проживає й тепер. У жовтні 2007 р. впливовий німецький журнал «Spiegel» визнав за письменницею перше місце в списку авторів світових бестселерів для дітей.

У вересні 2003 р. був надрукований найвідоміший роман-фентезі

К. Функе для підлітків — «Чорнильне серце», цього разу одночасно в Німеччині, Великій Британії, США, Канаді й Австралії, а у 2006 та 2008 р. читачі отримали його продовження — «Чорнильна кров» і «Чорнильна смерть». У 2004 р. театр міста Ганновер поставив «Чорнильне серце» на сцені, у 2008 р. роман було екранізовано.

У вересні 2010 р. у 8 країнах Європи опубліковано новий роман К. Функе «Відчайдух Кам'яне тіло», який започаткував нову серію романів для юнацтва. Друга частина «Живі тіні» з'явилася у вересні 2012 р.

Успіх книжок письменниці стрімко зростає, вони залишаються популярними серед дітей і підлітків, часто екранізуються (за її творами знято вже 7 фільмів), отримують численні відзнаки, серед яких премія «Бембі» у категорії «Культура» (2008), Федеральний Хрест за заслуги (2008) і Премія імені братів Грімм (2009).

У 2009 р. роман «Чорнильне серце» переклав О. Логвиненко, у 2010 р. «Чорнильну кров» переклали Л. Український і С. Сліпченко, того ж року вийшов друком український переклад роману «Чорнильна смерть», здійснений П. Тарашуком.

Фéнтезі (з анг. *fantasy* — фантазія) — літературний жанр, у якому магія та інші надприродні явища є головними елементами сюжету, теми чи місця дії. Багато історій цього жанру відбуваються у вигаданих світах, де магія є звичною справою.

Чорнильне серце (2003)

Коментарі. Прийом поєднання реального й уявного (книжкового) світів використовується також в інших творах світової літератури: «Гарун і море оповідок» С. Рушді, «Безкінечна історія» М. Енде, «Тінь вітру» К. Руїса Сафона, «Місто мрійливих книг» В. Моеса. Проте, на відміну від інших сучасних авторів, К. Функе відображає великі можливості автора змінювати світ довкола, підкреслює його відповідальність за те, як його слово «відгукнеться» в душі читача.

Чарівність мистецтва слова. Провідною темою роману «Чорнильне серце», що увійшов до циклу творів разом із романами «Чорнильна кров» і «Чорнильна смерть», за словами авторки, є жага до читання. Загалом «чорнильна трилогія» написана на пошану книжкам і літературі. У циклі утверджується магія слова й привабливість читання. Уже в першому романі йдеться про чарівність мистецтва слова, майстерність написання книжки й про те, який вплив мають книжки на тих, хто їх читає чи озвучує. Книжковий світ, до якого вводить нас К. Функе, широкий і розмаїтий. У ньому триває двобій добра і зла, світла і темряви, тут діють як позитивні, так і негативні герої, що вступають у боротьбу за душу кожного читача.

У романі «Чорнильне серце» розповідається про палітурника й книголюба Мольтімера Фольчарта (для родичів просто Мо) та його дочку, дванадцятирічну Меггі. Через виняткові здібності батька з ними трапилися надзвичайні пригоди. Давно, коли Меггі була ще маленькою, Мо читав своїй дружині Терезі одну цікаву книжку так виразно, що її персонажі раптом ожили в реальному світі. А сама Тереза разом із двома її кішками дивним способом потрапила в середньовічний книжковий світ.

Через 10 років після тих подій біля будинку Мо та Меггі з'явився незнайомець, якого батько називав «Вогнеруким». Той незнайомець попередив про небезпеку: інший книжковий персонаж, оживлений за допомогою читання — Капрікорн і його банда намагаються заволодіти останнім примірником книжки, щоб оживити страшну істоту — Тінь і назавжди залишитися на Землі. Незважаючи на всі спроби Мо та його родини втекти й сховати книжку, ворогам удається їх схопити. Однак виявляється, що Меггі успадкувала магічний дар батька. За допомогою мистецтва слова, яке здатне творити дива, їй удалося перегорнути сторінку, завдяки чому Капрікорна та його поплічників було «зачитано» назад у книжку, а матір повернено додому. Герої роману переживають багато пригод. Події розвиваються стрімко й непередбачувано, але любов до книжок і творча уява допомагають Меггі, Мо й Елінор подолати всі небезпеки.

Окрім традиційного казкового сюжету про боротьбу добра і зла, у творі порушується багато актуальних моральних проблем: дружба і любов, стосунки батьків і дітей, прощення і відповідальність за свої дії. Роман К. Функе «Чорнильне серце» є своєрідною версією про створення світу, в основі якого — Слово, загальнолюдські цінності. І тільки від людини залежить, який моральний вибір вона зробить.

Тема «оживлення» книжки в романі «Чорнильне серце». Коли ми читаємо цікаву книжку, то насамперед бажаємо «зануритися» в оповідь, «проникнути» у її світ, ніби розчинитися в ньому. Корнелія Функе втілила читацькі фантазії в «Чорнильному серці», створивши художній світ, у якому автор, текст і читач залежать одне від одного. Незважаючи на те, що події роману відбуваються в наш час, у творі жодного разу не згадується про комп'ютер і про телевізор. Усе відбувається довкола шарудіння книжкових сторінок. За словами письменниці, її твір «про тих, хто любить читати, і для тих, хто любить читати». Кожен розділ у романі розпочинається цитатою відомих письменників, що акцентують увагу на тих чи тих моральних питаннях. Коли б зібрати книжки всіх письменників, яких авторка цитує в «Чорнильному серці», то вийшла б чудова дитяча бібліотека!

К. Функе. Ілюстрація до твору
«Повелитель драконів». 1997 р.

Магія слова дає змогу письменниці вдихнути життя в гру думок, надати читачеві простір для фантазії, розкрити красу мистецтва. «Смакуй кожне слово, Меггі, — зазвучав у її пам'яті голос Мо, — нехай воно тане в тебе в роті. Відчуваєш кольори? Вітер і ніч? Страх і радість? І любов?

Відчуй їх, Меггі, і все оживе» — так зображує процес «оживлення» книжки К. Функе.

Проблема духовної сутності людини. Образ Меггі. Дванадцятирічна Меггі, дочка палітурника Мортімера Фольхарта, обоожнює книжки. Цього вона навчилася у свого батька, якого ніжно називає «книжковим лікарем». Дівчинка зовсім не пам'ятає матері, але не відчуває себе знедоленою, бо живе в чарівному світі, сповненому любові, фантазії і пригод, — світі чудових книжок. Її батько Мо є книжковим фанатом, саме він навчив Меггі цінувати красу друкарського слова. Але, крім цієї пристрасті, вони ще володіють дивовижним даром — оживлювати героїв із прочитаних ними вголос книжок. Однак ця таємниця, як і обставини зникнення її мами, розкрилася дівчинці лише під час незвичайних подій: неочікуваних, жахливих і нереальних.

Ще на початку твору авторка розповідає про сховок Меггі — скриньку з книжками, яку вона неодмінно бере із собою в кожную подорож. Саме книжки навчили дівчинку мислити, відрізняти добро від зла, поважати кожную людину й бажати всім щастя. Лише така позитивна героїня здатна побороти темні сили, не допустити світове зло на Землю й визволити власних батьків.

Поєднання реального й уявного світів у романі. Роман «Чорнильне серце» демонструє читачам два світи: реальний світ любителів книжок з їхніми багатими бібліотеками та рідкісними виданнями (одна з яких дала назву твору) та уявний, вигаданий світ книжок, населений фантастичними істотами, ельфами, феями, але також і тиранами, темними силами, котрі намагаються заповонити Землю страхом. У такий фантастичний спосіб К. Функе стверджує думку про те, що книжки та їх персонажі є різними... Є добрі книжки, сповнені світла й добра, але є й такі, де діють «лихі сили». І така література теж нерідко трапляється в нашому реальному житті. А раптом Землю захоплять книжкові монстри, злодії та негідники, яких Мо «вичитав» із «Чорнильного серця»? Із властивою їм хитрістю вони взяли до справи: знищити всі примірники книжки, з якої вони потрапили в реальний світ. І це їм майже вдалося, лише один примірник книжки залишився в Мо та Меггі. Навколо нього й розгорнулася справжня битва, котра перетворилася на велику боротьбу між вигаданим і реальним, поміж добром і злом.

Як найкращі героїні народних казок, Меггі з гідністю проходить через усі випробування, бо має сильний характер, веселу вдачу й допитливий розум. А ще вона відкрита до спілкування, любить своїх рідних та оточуючих її персонажів (тим паче, якщо це персонажі її улюблених книжок), уміє побороти почуття страху й сміливо йде до власної мети. Усі ці моральні якості вона взяла з книжок, які її скрізь оточують і є її найбільшим скарбом.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкрийте прямий і переносний зміст назви роману. 2. Коли відбуваються події у творі? 3. Назвіть провідні теми роману. 4. Поясніть, чому всім героям необхідне «Чорнильне серце». 5. За допомогою яких метафор, епітетів і порівнянь увиразнено ставлення головних героїв до книжок? Наведіть приклади з тексту. 6. Як, на думку Мо, треба читати книжки? 7. Охарактеризуйте образ Меггі. Чим вона відрізняється від однолітків? 8. Розкажіть про пригоди й духовні випробування Меггі. 9. Як, на вашу думку, далі складеться доля дівчинки? Що її може чекати в майбутньому?

Порівнюємо. Порівняйте твори «Чорнильне серце» К. Функе і «Гаррі Поттер і філософський камінь» Дж. Роулінг.

	«Чорнильне серце»	«Гаррі Поттер і філософський камінь»
Поєднання уявного й реального світів		
Розвиток сюжету		
Головні персонажі		
Провідні теми твору		
Художні засоби		

Для обговорення. 1. Яку роль у вихованні людини відіграють книжкові герої? 2. Чи достатньо людини знань та уявлень лише з книжок? 3. Які цінності дарують нам книжки?

Творче завдання. Розкажіть про події роману від імені одного з реальних (Меггі, Мо, Елінор, Реза) або книжкових (Вогнерукий, Капрікорн, Баста) персонажів *(за вибором)*.

Книжка і комп'ютер. За допомогою комп'ютера створіть презентацію на тему «Я в художньому світі улюбленої книжки». Намалюйте ілюстрації до твору.

Перевірте себе

1. Які відомі вам книжки згадуються в «Чорнильному серці»? 2. Охарактеризуйте образи головних героїв роману (Меггі, Мо, Елінор). 3. Поясніть присутність персонажів із різних книжок на сторінках «Чорнильного серця». 4. Які реалії і проблеми сучасного життя знайшли відображення у творі? 5. Визначте провідну думку роману «Чорнильне серце». 6. Які моральні риси виявили головні герої роману під час випробувань? Як їм допомогли досягти мети прочитаних книжок? 7. Доведіть, що твір К. Функе «Чорнильне серце» — це роман-фентезі.

Радимо прочитати

Корнелія Функе. Чорнильне серце. — Вінниця, 2009.

ЗМІСТ

Лицарям ХХІ століття	3
Як працювати з підручником	4

ВСТУП

Оригінал і переклади	6
Біблія. Старий Заповіт. Книга псалмів	9

БИЛИНИ І БАЛАДИ

Билина як жанр давньоруської літератури	11
Ілля Муромець та Соловей-Розбійник	16
Садко.....	21

Балада як жанр фольклору та літератури	23
Король Лір і його дочки	24

<i>Балади про Робіна Гуда</i>	31
Як Робін Гуд став розбійником	33
Поєдинок Робіна Гуда з Гаєм Гізборном	45

Фрідріх ШИЛЛЕР.....	47
Рукавичка	48

Адам МІЦКЕВИЧ	51
Світязь	53

Роберт Льюїс СТІВЕНСОН	61
Балада про вересовий напій	62

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Вальтер СКОТТ	66
Айвенго.....	69

Друга світова війна в європейській поезії	75
---	----

Константи Ідельфонс ГАЛЧИНСЬКИЙ	75
Пісня про солдатів з Вестерплатте.....	76
Лист із полону	77
Альфред МАРґУЛ-ШПЕРБЕР	78
Про назву концтабору Бухенвальд	79
Іммануель ВАЙСГЛАС	80
Круки	81
Семен ГУДЗЕНКО	82
Моє покоління	82
Зображення трагедії Другої світової війни з різних боків Європи	84
Василь БИКОВ	84
Альпійська балада	85

ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

Джеймс ОЛДРІДЖ	104
Останній дюйм	106
Джозеф Редьярд КІПЛІНГ	121
Балада про Схід і Захід.....	122
Якщо... ..	126

ДРУЖБА І КОХАННЯ

Олександр ПУШКІН	129
19 жовтня.....	131
ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМ	138
Пісня над піснями	139
Олександр ГРІН	157
Пурпурові вітрила	158
Вірші зарубіжних поетів про дружбу й кохання	161
Роберт БЕРНС	161
Любов	162

Генріх ГЕЙНЕ	164
«Коли настав чудовий май...»	164
Костянтин СИМОНОВ	166
Жди мене	166

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Детектив як жанр літератури	169
Едгар Аллан ПО	172
Золотий жук	174
Артур КОНАН ДОЙЛ	199
Пістрява стрічка	200
Спілка рудих	201

СВІТОВА НОВЕЛА

Новела як літературний жанр	203
О. ГЕНРІ	205
Дари волхвів	207
Останній листок	213
Герберт Джордж УЕЛЛІС	221
Чарівна крамниця	223
Рюноске АКУТАґАВА	233
Павутинка	235

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Я і світ	239
Айзек АЗІМОВ	241
Фах	243
Діана Вінн ДЖОНС	255
Мандрівний Замок Хаула	257
Корнелія ФУНКЕ	262
Чорнильне серце	265

Навчальне видання

*Ніколенко Ольга Миколаївна,
Конєва Тетяна Михайлівна,
Орлова Ольга Василівна та ін.*

Світова література

**Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**